

სამხრეთ კავკასია არქეოლოგიური კონტექსტი

SOUTH CAUCASUS ARCHAEOLOGICAL CONTEXT

ЮЖНЫЙ КАВКАЗ АРХЕОЛОГИЧЕСКИЙ КОНТЕКСТ

N1
2020

თბილისი – Tbilisi – Тбилиси

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტო

NATIONAL AGENCY FOR CULTURAL HERITAGE PRESERVATION OF GEORGIA

НАЦИОНАЛЬНОЕ АГЕНТСТВО ОХРАНЫ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ ГРУЗИИ

მთავარი რედაქტორი: ნიკოლოზ ანთიძე (საქართველო)

მთავარი რედაქტორის მოადგილე: დავით ლომიტაშვილი (საქართველო)

სარედაქციო კოლეგია: კონსტანტინე ფიცხელაური (საქართველო), ვახტანგ ჯაფარიძე (საქართველო), ნიკოლოზ თუშაბრამიშვილი (საქართველო), ნიკოლოზ მურგულია (საქართველო), პოლ ევერილი (ინგლისი), ვალტერ კუნტერი (ავსტრია), რადოსლავ კარასევიჩ-შჩიპიორსკი (პოლონეთი)

კოორდინატორი, ქართული და რუსული ტექსტების რედაქტორი: მაია ჩოლოყაშვილი

ინგლისურად თარგმნა: ნინო გაბუნია

კორექტორი: ქეთევან ქამუშაძე

რედაქტირება საერთაშორისო სტანდარტებთან შესაბამისობის გათვალისწინების თვალსაზრისით:
ნელი მახვილაძე, ირინა ბედინაშვილი

Editor in Chief: Nikoloz Antidze (Georgia)

Deputy Editors in Chief : David Lomitashvili (Georgia)

Editorial Board: Konstantine Pitskhelauri (Georgia), Vakhtang Jafaridze (Georgia), Nikoloz Tushabramisvili (Georgia), Nikoloz Murghulia (Georgia), Paul Everil (England), Radosław Karasewich-Shchypiorski (Poland)

Coordinator, georgian and russian texts editor: Maya Cholokhashvili

English translation by Nino Gabunia

Proofreader: Ketevan Kamushadze

Editing in terms of considering compliance with international standards: Nelly Makhviladze,
Irina Bedinashvili

Председатель редакционной коллегии: Николоз Антидзе (Грузия)

Заместитель председателя: Давид Ломиташвили (Грузия)

Редакционная коллегия: Константин Пицхелаури (Грузия), Вахтанг Джапаридзе (Грузия), Николоз Тушабрамишвили (Грузия), Николоз Мургулия (Грузия), Поль Эвериль (Англия), Радослав Карасевич-Щыпёрски (Польша)

Координатор, редактор грузинских и русских текстов: Майя Чолокашвили

Перевод на английский: Нино Габуня

Коректор: Кетеван Камушадзе

Редактирование по направлению соответствия международным стандартам: Нелли Махвиладзе,
Ирина Бединашвили

ჟურნალი რეგულირებადია ქართულ რეფერატულ ჟურნალ ქრე-ში და აისახება საქართველოს სამეცნიერო პუბლიკაციების მონაცემთა ბაზაში www.techinformi.ge

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს საავტორო უფლება დაცულია

© National Agency For Cultural Heritage Preservation Of Georgia

ISSN 2667-9353 (online)

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს ჟურნალი „სამხრეთ კავკასია – არქეოლოგიური კონტექსტი“ არის რეგულირებული პერიოდული გამოცემა, რომელიც დაარსდა 2020 წელს; მისი პერიოდულობა განისაზღვრა წელიწადში ერთი ნომრით. ჟურნალის ყველა უფლება დაცულია. აქ გამოქვეყნებული ნებისმიერი სტატიის ტექსტი, ფოტო, ილუსტრაცია თუ სხვ. არც ერთი ფორმითა და საშუალებით (ელექტრონული თუ მექანიკური) არ შეიძლება გავრცელდეს საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს წერილობითი ნებართვის გარეშე. საავტორო უფლებების დარღვევა ისჯება კანონით.

ავტორ(ებ)ი პასუხისმგებელია სტატიის შინაარსზე, აგრეთვე, ვალდებულია, დაიცვას საავტორო უფლება და სამეცნიერო ეთიკის საყოველთაოდ მიღებული სხვა ნორმები. სტატი(ებ)ის ავტორ(ებ)ის პოზიცია შესაძლებელია არ ემთხვეოდეს რედაქციის პოზიციას, მაგრამ ჟურნალი მაინც შეუფერხებლად გამოაქვეყნებს ამგვარ წერილებსაც და, შესაბამისად, ღიაა პოლემიკისთვის. საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტო მაღლიერებით მიიღებს ყველა კონსტრუქციულ შენიშვნას, წინადადებას და გამოიყენებს საქმიანობის შემდგომი სრულყოფისთვის.

The journal of the National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia ‘South Caucasus – Archaeological Context’ is a refereed periodical founded in 2020. It is published once per year. All rights are reserved. No text, photo, illustration, etc. of any article published here may be disseminated in any form or by any means (electronic or mechanic) without the written permission issued by the National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia. Copyright infringement is punishable.

Authors are responsible for the content of the article and are obliged to protect copyright and adhere to other norms of scientific ethics recognized worldwide. The standpoint of authors of articles may not coincide with that of the editorial staff; however, the journal undertakes to publish such articles without delay and, therefore, is open to polemics. The National Agency for Cultural Heritage for Preservation of Georgia will gratefully accept every constructive comment, proposal and apply it for further perfection of its activities.

Журнал Национального агентства охраны культурного наследия Грузии – „Южный Кавказ – Археологический контекст“ – является мультидисциплинарным реферируемым периодическим изданием, который учрежден в 2020 году. Периодичность – 1 номер в год.

Все права журнала защищены. Любую опубликованную в данном журнале статью (текст, фото, иллюстрации) невозможно использовать ни одной из форм или средствами (электронными или механическими) без письменного разрешения Национального агентства охраны культурного наследия Грузии. Нарушение авторских прав наказуемо законом.

Автор(ы) несет ответственность за содержание статьи и защиту всеобщих принятых норм научной этики и авторских прав. Мнение автора (ов) статьи может не совпадать с мнением редакционной коллегии, но мы публикуем и такие статьи. Национальное агентство охраны культурного наследия Грузии с благодарностью учтет все конструктивные замечания, предложения и использует их для совершенствования дальнейшей деятельности.

შინაარსი

ავტორთა საყურადღებოდ	7
რეცენზენტთა საყურადღებოდ	8
დავით ლომიჭაშვილი საელის კულტურის გეოპოლიტიკური კონტექსტი კველ კოლხეთში	13
კონსტანტინე (კიაზო) ფიცხელაური შირაქის ველის პალეოგრაფიის რეკონსტრუქცია – პირველი სახელმწიფო ფორმირების კვალი სამხრეთ კავკასიაში. კვლევის პირველადი შედეგები	28
ნიკოლოზ თუშაბრაშიშვილი ახალი აღმოჩენები ორთვალა კლდეში, პალეოლითის ახლებური ხედვა და კვლევის ახალი ამოცანები	43
ირაკლი ანჩაბაძე რეცენზია მ. კახანსკის სტატიაზე “ფარით დამარხვის ნესები გვიანანტიკური ხანის ჩრდილოეთ და აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთში“	72
ზურაბ ბრატკაძე პიტიხები ანტიკური ხანის იბერიაში	80
ნინო თავართქილაძე სამთავროს სამაროვანზე აღმოჩენილი ხელოვნურად დეფორმირებული ადრეული შუა საუკუნეების თავის ქალების ნარმოცავლობა და ისტორიული მნიშვნელობა	94
ალექსანდრე გავაშელიშვილი ადამიანის გავრცელება კავკასიაში უკანასკნელი გამყინვარების უცივეს და უმშრალეს პერიოდში	117

CONTENTS

REVIEWER'S GUIDE	9
GUIDE FOR AUTHORS	10
<i>DAVID LOMITASHVILI</i> THE GEOPOLITICAL CONTEXT OF THE FLAX CULTURE IN THE OLD COLCHIS	23
<i>KONSTANTINE (KIAZO) PITSKHELAURI</i> THE RECONSTRUCTION OF SHIRAKI'S VALEEV'S PALEO ENVIRONMENT: THE FIRST TRACE OF STATE FORMATION IN SOUTH CAUCASUS. THE PRIMARY RESULTS OF THE RESEARCH	40
<i>NIKOLOZ TUSHABRAMISHVILI</i> NEW FINDS IN ORTVALAS KLDE, INNOVATIVE VISION OF THE PALEOLITHIC AND NEW OBJECTIVES OF RESEARCH	64
<i>IRAKLI ANCHABADZE</i> REVIEW ABOUT M. KAZANSKI'S ARTICLE: THE RULES OF BURIAL WITH THE SHIELD IN LATE ANTICUE PERIOD NORTHERN AND EASTERN BLACK SEA COAST	76
<i>ZURAB BRAGVADZE</i> PITIAKHSHS IN IBERIA IN CLASSICAL PERIOD	90
<i>NINO TAVARTKILADZE</i> ARTIFICIAL CRANIAL DEFORMATION FROM SAMTAVRO CEMETERY IN EARLY MIDDLE PERIOD, HISTORICAL MEANING AND GENESIS	112
<i>ALEKSANDER GAVASHELISHVILI</i> HUMAN HABITATION IN CAUCASIA IN THE COLDEST AND DRIEST PERIOD OF THE LAST GLACIATION	130

СОДЕРЖАНИЕ

ДАВИД ЛОМИТАШВИЛИ

**ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЙ КОНТЕКСТ ЛЬНЯНОЙ КУЛЬТУРЫ НА ТЕРРИТОРИИ
ДРЕВНЕЙ КОЛХИДЫ** 24

КОНСТАНТИН (КИАЗО) ПИЦХЕЛАУРИ

**РЕКОНСТРУКЦИЯ ПАЛЕОСРЕДЫ ШИРАКСКОЙ ДОЛИНЫ. СЛЕДЫ ПЕРВЫХ
ГОСУДАРСТВЕННЫХ ФОРМИРОВАНИЙ НА ЮЖНОМ КАВКАЗЕ.
ПЕРВЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЙ** 41

НИКОЛОЗ ТУШАБРАМИШВИЛИ

**НОВЫЕ НАХОДКИ В ОРТВАЛА КЛДЕ, ИНОВАЦИОННОЕ ВОСПРИЯТИЕ
ПАЛЕОЛИТА И НОВЫЕ ЗАДАЧИ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ** 65

ИРАКЛИЙ АНЧАБАДЗЕ

**РЕЦЕНЗИЯ НА СТАТЬЮ М. КАЗАНСКОГО – ОБРЯДЫ ПОГРЕБЕНИЯ СО
ЩИТАМИ В ПОЗДНЕАНТИЧНОЙ ЭПОХЕ НА СЕВЕРНОМ И
ВОСТОЧНОМ ПОБЕРЕЖЬЯХ ЧЕРНОГО МОРЯ** 77

ЗУРАБ БРАГВАДЗЕ

ПИТИАХШИ ИБЕРИИ АНТИЧНОЙ ЭПОХИ 91

НИНО ТАВАРТКИЛАДZE

**ИСТОРИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ И ПРОИСХОЖДЕНИЕ ИСКУССТВЕННО
ДЕФОРМИРОВАННЫХ ЧЕРЕПИЦ НА МОГИЛЬНИКЕ САМТАВРО** 113

АЛЕКСАНДР ГАВАШЕЛИШВИЛИ

**РАСПРСТРОНЕНИЕ ЛЮДЕЙ НА КАВКАЗЕ ВО ВРЕМЯ НАЙХОЛОДНЕЙШИХ
И НАЙСУХИХ ВРЕМЕН ПОСЛЕДНЕГО ЛЕДНИКОВОГО ПЕРИОДА** 131

ავტორთა საყურადღებოდ

სტატიები მიიღება ქართულ, ინგლისურ, რუსულ ენებზე. სტატიის ავტორთა რაოდენობა არ უნდა აღემატებოდეს სამ სუბიექტს. ავტორს შეუძლია პუბლიკაციისთვის მოგვანოდოს ერთი ან რამდენიმე სტატია, აგრეთვე, თანდართული დოკუმენტაციის დასკანერებული ფაილები (მისამართი: თაბუკაშვილის 5, ან გამოგზავნოს ელექტრონული ფოსტით), მაგრამ ჟურნალის ერთ ნომერში არ გამოქვეყნდება ერთზე მეტი ნამუშევარი. ელ. ფოსტით სტატიის გამოგზავნის შემთხვევაში გთხოვთ, გაითვალისწინოთ შემდეგი მოთხოვნები: Subject ველში (თემა) მიუთითეთ კრებულის დასახელება და ავტორის (ავტორების) გვარი. გამოიყენეთ ფაილის მიმაგრება (Attach). დიდი მოცულობის ფაილის შემთხვევაში გამოიყენეთ არქივატორი (ZIP, RAR). სტატია შედგენილი უნდა იყოს მართლმეტყველებისა და ტერმინოლოგიის დაცვით. ავტორი (ავტორები) და რეცენზენტები პასუხს აგებენ სტატიის შინაარსსა და ხარისხზე.

სამეცნიერო სტატიის გაფორმების წესი: სტატია წარმოდგენილი უნდა იყოს ნაბეჭდი სახით A4 ფორმატის ფურცელზე, არანაკლებ 5 გვერდისა (არეები – 2 სმ, ინტერვალი – 1,5). სტატია შესრულებული უნდა იყოს doc ან docx ფაილის სახით (MS Word) და ჩანერილი ნებისმიერ მაგნიტურ მატარებელზე; ქართული ტექსტისთვის გამოიყენეთ შრიფტი _! Kolhety, ზომა 11; ინგლისური და რუსული ტექსტებისთვის შრიფტი Times New Roman, ზომა 12; სტატიას უნდა ერთვოდეს შემდეგი ინფორმაცია: ცნობები ავტორის (ავტორების) და რეცენზენტების შესახებ ქართულ, ინგლისურ და რუსულ ენებზე; სახელი, გვარი სრულად, E-mail, სამეცნიერო ნოდება და საკონტაქტო ტელეფონი; სამუშაო ადგილი, ქვეყანა, ქალაქი. სტატია უნდა შეიცავდეს: ანოტაციას ქართულ, ინგლისურ და რუსულ ენებზე (100-150 სიტყვა). უცხოელი მკითხველისთვის სწორედ ანოტაციაა სტატიის შინაარსისა და მასში გადმოცემული კვლევის შედეგების შესახებ ინფორმაციის ერთადერთი წყარო. სწორედ იგი განსაზღვრავს ინტერესს მეცნიერის ნაშრომის მიმართ, ავტორთან დისკუსიის დაწყებისა და სტატიის სრული ტექსტის გამოთხოვნის სურვილს. ანოტაცია უნდა იყოს: ინფორმაციული (არ უნდა შეიცავდეს ზოგად სიტყვებსა და ფრაზებს); ტექსტი ინგლისურ და რუსულ ენებზე უნდა იყოს ორიგინალური; უნდა ასახავდეს სტატიის ძირითად შინაარსსა და კვლევის შედეგებს; სტრუქტურირებული (მიჰყვებოდეს სტატიაში შედეგების აღწერის ლოგიკას) ანოტაცია უნდა შეიცავდეს: სტატიის საგანს, თემას, მიზანს (რომლებსაც უთითებთ იმ შემთხვევაში, თუ ეს არ არის ცხადი სტატიის სათაურიდან); კვლევის ჩატარების მეთოდს ან მეთოდოლოგიას (სამუშაოს ჩატარების მეთოდის ან მეთოდოლოგიის აღწერა მიზანშეწონილია იმ შემთხვევაში, თუ იგი გამოირჩევა სიახლით, საინტერესოა მოცემული ნაშრომის თვალსაზრისით); კვლევის შედეგებს; შედეგების გამოყენების არეალს; დასკვნას; საკვანძო სიტყვებს, დალაგებულს ანბანის მიხედვით (ქართულ, ინგლისურ და რუსულ ენებზე); სტატიაში ქვესათაურებით გამოკვეთილ შესავალს, ძირითად ნაწილს და დასკვნას; სურათების ან ფოტოების კომპიუტერულ ვარიანტს, შესრულებულს ნებისმიერი გრაფიკული ფორმატით, გარჩევადობა – არანაკლებ 150 dpi-სა. ლიტერატურა საერთაშორისო სამეცნიერო ჟურნალების მონაცემთა ბაზების რეკომენდაციით, გამოყენებული ლიტერატურის რაოდენობა სასურველია იყოს არანაკლებ ათისა. წარმოგიდგენთ გამოსაქვეყნებელ სტატიაში გამოყენებული ლიტერატურის გაფორმების წესს: ყველა ავტორის გვარი და ინიციალები მოცემული უნდა იყოს ლათინური ანბანის ასოებით, ე.ი. ტრანსლიტერაციით, სტატიის სახელწოდება – თარგმნილი ინგლისურად, წყაროს (ჟურნალის, შრომების კრებულის, კონფერენციის მასალების) სახელწოდება – ტრანსლიტერაციით; გამოსასვლელი მონაცემები – ინგლისურ ენაზე (სტატიის ენა მიეთითება ფრჩხილებში).

ლიტერატურა (ნიმუში)

1. Sapir J. Energy security as a common advantages. http://www.globalaffairs.ru/rumbler/n_7780.
2. “Official website of the International Energy Agency: <http://www.iea.org/topics/energysecurity/>” (In English).
3. International Energy Agency “Key World Energy Statistics” 2014 (In English).
4. Energy strategy of France McDoleg_butenko 20 May, 2009
5. Svanidze G., Gagua V., Sukhishvili E. “Renewable energy resources of Georgia”, Leningrad, Hydrometizdat, 1987, pp. 75-76.
6. Arveladze R., Kereselidze T.
7. “The Georgian Full Independence of Electry Power Is Supported By Hydropower”. Sakartvelos Technikuri Universitetis Archil Eliashvilis Saxelobis Martvis sistemebis Institutis Proceedings. N18 2014. Tbilisi.

რედკოლეგიისთვის სტატიის განსახილველად წარმოდგენისთვის საჭიროა სტატიას თან ახლდეს ორი რეცენზია. დოკუმენტები დამოწმებული უნდა იყოს ელექტრონული ხელმოწერით.

რეცენზენტთა საპირაფარო:

რეცენზიის ნიმუში

1. ნაშრომის დასახელება სრულად.
2. ავტორის/ავტორების სამეცნიერო წოდება, სამუშაო ადგილი, საკონტაქტო ინფორმაცია, ელ. ფოსტა.
3. ნაშრომში დასმული ამოცანის მოკლე მიმოხილვა.
4. გამოსაქვეყნებლად მომზადებული ნაშრომის აქტუალობა.
5. ძირითადი ასპექტები, რომლებიც განხილულია ავტორის მიერ.
6. რეკომენდაცია ნაშრომის გამოქვეყნებისთვის (რადგან სარეცენზიო ნაშრომი სამეცნიერო სტატიაა, აუცილებელია სამეცნიერო ჟურნალის დასახელების მითითება).
7. რეცენზენტის გვარი და სახელი სრულად, სამუშაო ადგილი, სამეცნიერო წოდება, საკონტაქტო ინფორმაცია, ელ. ფოსტა (სტატიის რეცენზირების შემთხვევაში რეცენზენტის მონაცემები გამოქვეყნებული იქნება სტატიასთან ერთად).

TO THE ATTENTION OF AUTHORS

Articles are submitted in Georgian, English, Russian languages. The number of co-authors of articles is limited to three. An author can submit one or more articles for publishing, as well as scanned files of enclosed documentation (address: 5, Tabukashvili str., or send them via e-mail), although one issue of the journal may contain only one article. In the case of sending an article via e-mail, please note the following requirements: indicate the title of the collection and the author (authors). The file must be attached. In the case of an oversized file use archivators (ZIP, RAR). The article should use proper phraseology and terminology. The author(s) and reviewers are responsible for the content and the quality of an article.

How to format a scientific paper: the article should be typed on A4 size paper; it should contain at least five pages (margin – 2 cm, line spacing – 1,5). The article should be submitted as a doc or docx file (MS Word) and saved on any storage medium. For Georgian texts use font ‘Kolhety’, font size 11; for English and Russian texts use font ‘Times New Roman’, font size 12; the paper should be accompanied by the following: information about the author(s) and reviewers in Georgian, English and Russian languages – full names and surnames, e-mail addresses, academic titles, contact numbers; department, occupation, country, city of each author; reviewers’ full names and surnames, e-mail addresses, academic titles, names of departments or places of work. A paper should contain: annotations in Georgian, English and Russian languages (100-150 words). For foreign readers the only source of information about the content of the paper and the outcomes of the research reflected in it is the annotation. It is the annotation that generates interest towards a scholarly work, the desire of starting discussion and that of requiring the full text of the work. An annotation should be informative (it must not contain general words and phrases); the text in English and Russian must be original; it must reflect the main content of an article and the outcomes of research. A structured annotation (must follow the logic of the description of the outcomes) should contain: subject, topic, objective of the article (indicated if these are not clear from the title of the article); method or methodology of conducting the research (description of the method or methodology of conducting work is expedient if it is distinguished by novelty, or is interesting considering the particular work); outcomes of research; the areal of applying the outcomes; conclusion; key words listed in alphabetical order (in Georgia, English and Russian); introduction, main body and conclusion represented by sub-headings; electronic version of illustrations or photos reproduced in any graphic format, resolution – at least 150 dpi; reference – recommended by the database of international scholarly journals; it is preferable to include at least ten works on the reference list. Here is the rule of formatting the list of references of the article to be published: surnames and initials of authors should be provided in Latin characters, i.e. transliterated, the title of an article should be translated into English, the title of the source (journal, collection of works, conference materials) should be transliterated; publishing data – in English (the original language of the article should be provided in brackets).

REFERENCE (SAMPLE)

1. Jacques Sapir. Energy security as a common advantages. http://www.globalaffairs.ru/rumbler/n_7780 (In Russian).
2. “Official website of the International Energy Agency: <http://www.ica.org/topics/energysecurity/>” (In English).
3. International Energy Agency “Key World Energy Statistics” 2014 (In English).
4. Energy strategy of France McDoleg_butenko20 May, 2009 (In Russian)
5. G.G. Svanidze, V.P. Gagua, E.V. Sukhishvili “Rene-wable energy resources of Georgia”, Leningrad, Hydrometizdat, 1987, pp. 75-76 (In Russian).
6. Revaz Arveladze, Tengiz Kereselidze ”The Georgian Full Independence of Electry Power Is Supported By Hydropower”. Sakartvelos Teqnikuri Universitetis Archil Eliashvilis Saxelobis Martvis sistemebis Institutis Proceedings. N18 2014. Tbilisi (In Georgian).

In order to submit the article to the editorial board for review it is necessary to provide two reviews. The documents should be verified with electronic signature.

TO THE ATTENTION OF REVIEWERS:

SAMPLE REVIEW

1. Full title of a work.
2. Author’s (authors’) academic title, occupation, contact information, e-mail.
3. Short overview of the task set in the work.
4. Topicality of the work to be published.
5. Main aspects discussed by the author.
6. Recommendation for publishing the work (as the work under review is a scholarly article, it is necessary to indicate the title of the scientific journal).
7. Reviewer’s full name and surname, occupation, academic title, contact information, e-mail.

К АВТОРСКОМУ СВЕДЕНИЮ

Статьи для публикации принимаются на грузинском, английском, русском языках. Количество авторов статьи не должно превышать трех субъектов. Автор может предоставлять для публикации (адрес: Табукашвили №5, или по электронной почте: maikocholo@gmail.com) одну или несколько статей, а также в сканированных файлах сопутствующую документацию, но в одном номере может быть опубликована только одна работа.

В случае статей, присылаемых по эл. почте, просьба предусмотреть следующие требования: – указать в эл. Subject-е название сборника (тема) и фамилию автора (авторов); – использовать Attach (приложить файл); – в случае большого объема файла применить архиватор (ZIP, RAR). Статья должна быть составлена грамотно, с соблюдением терминологии. Автор (авторы) и рецензенты несут ответственность за содержание и качество статьи.

Предлагаем порядок оформления научной статьи: статья должна быть представлена в напечатанном виде на странице формата А4, содержать не меньше 5 страниц (поля – 2 см, интервал – 1,5); статья должна быть выполнена в виде файла doc или docx (MS Word) и записана на любом магнитном носителе; для грузинского текста применять шрифт _! Kolhety, размер 11; шрифт для английского и русского текстов Times New Roman, размер 12;

Статья должна сопровождаться следующей информацией: Сведения об авторе (авторах) и о рецензентах на грузинском, английском и русском языках: полностью имя и фамилия автора (авторов), рецензентов, E-mail, научная степень и контактный телефон; полное название организации, место работы, страна, город. К статье должны прилагаться: аннотация на грузинском, английском и русском языках (100-150 слов). Для иностранных читателей аннотация является единственным источником информации о результатах исследований, приведенных в содержании статьи. Именно это определяет интерес ученого к работе и, соответственно, желание начать дискуссию с автором, познакомиться с полным текстом статьи и т.д. Аннотация должна быть: информационной (не должна содержать общих слов и фраз); оригинальной (перевод на английский и грузинском языках должен быть качественный, при переводе следует использовать специальную терминологию); содержательной (должна отражать основное содержание статьи и результаты исследования); структурированной (следовать в статье логике описания результатов). Должна содержать: предмет статьи, тему, цель (которые указывают в том случае, если это не ясно из заглавия статьи); метод или методологию проведенного исследования (описание метода или методологии проведенной работы целесообразно в том случае, если они выделяются новизной, интересны с точки зрения данной работы); результаты исследования; ареал использования результатов; выводы; ключевые слова, расположенные по алфавиту (на грузинском, английском и русском языках); в статье должны быть выделены подзаголовки: введение, основная часть и заключение (выводы); компьютерные варианты чертежей или фотографий должны быть выполнены в любом графическом формате, разрешением – не менее 150 dpi.

Представляем порядок оформления в публикуемой статье использованной литературы

ЛИТЕРАТУРА (ОБРАЗЕЦ)

1. Jacques Sapir. Energy security as a common advantages. http://www.globalaffairs.ru/rumbler/n_7780 (In Russian).
2. “Official website of the International Energy Agency: <http://www.ica.org/topics/energysecurity/>” (In English).
3. International Energy Agency “Key World Energy Statistics” 2014 (In English).
4. Energy strategy of France McDoleg_butenko 20 May, 2009 (In Russian)
5. G.G. Svanidze, V.P. Gagua, E.V. Sukhishvili “Renewable energy resources of Georgia”, Leningrad, Hydrometizdat, 1987, pp. 75-76 (In Russian).
6. Revaz Arveladze, Tengiz Kereselidze ”The Georgian Full Independence of Electry Power Is Supported By Hydropower”. Sakartvelos Teqnikuri Universitetis Archil Eliashvilis Saxelobis Martvis sistemebis Institutis Proceedings. N18 2014. Tbilisi (In Georgian).

Для представления статьи должен быть приложен перечень необходимых документов и две рецензии.

ОБРАЗЕЦ РЕЦЕНЗИИ

1. Заглавие статьи полностью.
2. Полностью фамилии и имена автора (авторов), адрес электронной почты, научное звание, название департамента или места работы.
3. Краткий обзор в статье поставленного вопроса.
4. Актуальность темы статьи.
5. Главные аспекты обзора авторы.
6. Рекомендации для опубликования статьи (поскольку рецензия является научной статьей, обязательно указание заглавия журнала).
7. Полностью фамилии и имена рецензентов, адрес электронной почты, научное звание, название департамента или места работы.

სელის კულტურის გეოპოლიტიკური კონტექსტი ქველ კოლხეთში

დავით ლომიტაშვილი

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტო, საქართველო,
0160, თბილისი, თაბუკაშვილის 5, E-mail: dlomitashvili@gmail.com

ანოტაცია. ნოქალაქევის ექსპედიციის მონაპოვარმა, საგულისხმო მასალა მოგვცა კოლხეთში სელის წარმოების განვითარებასთან დაკავშირებით. ნოქალაქევის ნაქალაქარის ქვედა ტერასის ცენტრალურ და აღმოსავლეთ მონაკვეთებზე (სადაც ქ.ნ. VIII-I სს. დათარიღებული არქეოლოგიური ძეგლების განსაკუთრებული კონცენტრაცია შეინიშნება), უამრავ სხვადასხვა ფორმისა და მასალის კვირისტავთან ერთად, ვერტიკალური საქსოვი დაზგის თიხის პირამიდული საწაფები გამოვლინდა. კოლხეთში არქეოლოგიური გათხრებით მოპოვებული და მოცემულ სტატიაში ჩამოთვლილი ნიმუშები, დაწყებული ქ.ნ. II ათასწლეულიდან, ელინისტური ხანის ჩათვლით, მხარს უჭერს, ე.წ. ვერტიკალური საქსოვი დაზგების გავრცელება-გამოყენების თეორიას. ჩვენ ვემხრობით იმ მოსაზრებას, რომ კოლხეთში, სხვადასხვა პერიოდის ძეგლებზე აღმოჩენილი კერამიკული პირამიდული საწაფები, ნამდვილად ვერტიკალური საქსოვი დაზგების საკიდრებია. არქეოლოგიური მონაცემები დროის თვალსაზრისით უპირატესობას ვერტიკალურ საქსოვ დაზგებს ანიჭებს. რაც შეეხება ჰორიზონტალურ საქსოვ დაზგას, ის ცხადია, გარკვეული დროიდან ვერტიკალურ დაზგასთან თანაარსებობს. ნოქალაქევის ნაქალაქარზე გამოვლენილი მონაპოვარი შეიძლება ჩაითვალოს კიდევ ერთ მტკიცებულებად ჰიპოთეზისა, რომ ქართული საქსოვი დაზგები, რომლებიც სიღრმისეული თვითმყოფადობით ხასიათდება, ისტორიულად ვითარდებოდა და უმჯობესდებოდა; მათი განვითარების პროცესები არ მიმდინარეობდა იზოლაციის პირობებში. ისინი თავიანთი საწყისი ფორმებით ძველი ხალხების კულტურულ მონაპოვართა წრეში ექცევა.

საკვანძო სიტყვები: სელი, ნართი, საწაფი, დაზგა, ქრონოლოგია, ტოპონიმისა

შესავალი. ნოქალაქევის ექსპედიციის მონაპოვარში საკმაო რაოდენობით დაგროვდა სამეურნეო ურთიერთობების რიგ დარგებთან, მათ შორის, სელის წარმოებასთან დაკავშირებული მასალები: ვერტიკალური სართავ-საქსოვი დაზგის პირამიდული საწაფები, ნართის საწმენდი ორნამენტირებული ძვლის ნივთი, დიდი რაოდენობით თიხის, ქვისა და ერთი შავლაკიანი კვირისტავი, რომლის ანალოგიც კოლხეთის სინქრონული ძეგლებისადმი მიძღვნილი სამეცნიერო ლიტერატურიდან ჩვენთვის ჯერჯერობით უცნობია.

წერილობითი წყაროებითა და არქეოლოგიური მასალებით ირკვევა, რომ სელის წარმოება და ექსპორტი კოლხეთისთვის სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი იყო. სამეურნეო ურთიერთობების ამ

უმნიშვნელოვანესი დარგის განვითარებისთვის ქვეყნის გეოგარემოსა და კლიმატურ პირობებს არსებითი მნიშვნელობა ჰქონდა. კოლხეთში სელის წარმოებასა და მასთან დაკავშირებული სხვა სამეურნეო დარგების განვითარებასთან დაკავშირებით, პირველი ცნობებს ჰეროდოტე გვანდის, ინფორმაცია ამ საკითხზე დაცულია ქსენოფონტეს „ანაბასისშიც“. ხალიბების ელინებთან ბრძოლის გადმოცემისას, ქსენოფონტე ხალიბების შეიარაღებას აღწერს ამგვარად: „მუცლამდე სელის აბჯარი ჰქონდათ, ხოლო წელს ქვემოთ სქლად დაგრეხილი თოკი“¹. აქ აშკარად ჩანს სელის მეურნეობის განვითარების მაღალი დონე. აგრეთვე, სტრაბონიც კოლხეთის სიმდიდრეების ჩამოთვლისას საგანგებოდ მიუთითებს, რომ „კოლხეთში ამუშავებენ ბლომად სელს, კანაფს, ცვილსა და ფისს. ხოლო სელის დამუშავება განთქმულიც კი არის. ქვეყნის გარეთაც კი გააქვთ და ზოგიერთებს უნდათ რაღაცა ნათესაობაც გვაჩვენონ კოლხეთისა ეგვიპტელებთან ამის მიხედვით“² (ცხადია, სტრაბონი აქ ჰეროდოტეს გულისხმობს).

ძირითადი ნაწილი. სელის კულტურასთან დაკავშირებული ძველი ტრადიციის მიმანიშნებელი უნდა იყოს რიგი ეთნოგრაფიული მონაცემისა, რომელთა მიხედვითაც წალენჯიხის, სენაკისა და ხობის რაიონებში, უახლოეს წარსულში, სელის ნართისგან თევზის საჭერ ბადეებს ამზადებდნენ. ეს ფაქტი გარკვეულწილად ეხმაურება ქსენოფონტეს შენიშვნას თევზსაჭერი ბადის შესახებ (როდესაც რჩევას იძლევა, რომ სასურველია ასეთი ბადისთვის ფაზისურ-კოლხური ან კართაგენული სელის ნართის გამოყენება). შესაძლოა, სწორედ ამიტომაც (ცხადია, სხვა ფაქტორებთან ერთობლიობაში) ისეთი ძლიერი საზღვაო სახელმწიფო, როგორიც საბერძნეთი იყო, კარგად იცნობდა კოლხური სელის ღირსებას და საბერძნეთში მასზე, საუკუნეთა განმავლობაში, მოთხოვნილება არ კლებულობდა. იმავე ცნობიდან აშკარაა, რომ სელს კოლხეთისთვის არა მარტო სამოქალაქო მიზნებისთვის, არამედ სამხედრო დანიშნულებისთვისაც იყენებდნენ.³

ზოგადად, სელისა და კანაფის, ამ უძველესი სასოფლო-სამეურნეო კულტურების მოშენება, ადამიანისთვის მნიშვნელოვანი საყოფაცხოვრებო პროგრესი იყო. ეს ის მცენარეებია, რომლებიც ერთდროულად საკვებასაც იძლეოდა და საქსოვ მასალასაც. როგორც არქეოლოგიური ისე, ეთნოგრაფიული მასალები ცხადყოფს, რომ დროთა განმავლობაში ზემოაღნიშნულ ბოჭკოვან მცენარეთა ფუნქციას დაემატა სარწმუნოებრივი სეგმენტიც, კერძოდ, მათგან წარმოებულმა ნართმა და ქსოვილმა სხვადასხვა ხალხთა რწმენა-წარმოდგენებში, საკმაოდ მნიშვნელოვანი ადგილი დაიკავა. საინტერესოა, რომ დასავლეთ საქართველოში, ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით, თითქმის პირვანდელი აზრითა და მნიშვნელობითაა შემონახული ამ ქსოვილთა კულტის ძველთაძველი მოტივი. როგორც ჩანს, მხოლოდ მცენარეული ნართისგან მზადდებოდა მიცვალებულის სუდარა. სასუდარე სამოსის მომზადებას განსაკუთრებული გულისყურით ეკიდებოდნენ. მიცვალებულისთვის განკუთვნილი ქსოვილი ძირითადად კანაფის, სელის ან თუთის ხის კანისგან დამზადებული ნართით იქსოვებოდა⁴. მცენარეული ნართისგან დამზადებული ქსოვილის უპირატესობა, მატყლისგან დამზადებულ ქსოვილთან შედარებით, აშკარადაა

1 „საქართველოს ისტორიის ძველბერძნული წყაროები“ ყაუხჩიშვილი თ. თბ.1976, გვ.53

2 „სტრაბონის გეოგრაფია“ ყაუხჩიშვილი თ. თბ.1957წ. გვ.112-113

3 ჩაჩაშვილი გ. ქსოვილების დამზადების ისტორიიდან საქართველოში. სელი აკად. ს.ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე (სსმმ) თბ. 1956, ტ. XIX, გვ. 176; საინტერესოა, რომ სვანეთში დადასტურებულია კანაფი ნართის ხარის ნეკნით წმენდის პრაქტიკა.

4 რუხაძე ჯ. მცენარეულის კულტის გადმონათის საკითხისათვის დასავლეთ საქართველოში. მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის თბ. მეცნ. 1975 ტ. XVIII გვ. 169.

გამოხატული სხვადასხვა ხალხთა ყოფაში. მეტიც, მცენარეული ქსოვილი სულიერებაშიც აღწევს და რწმენა-წარმოდგენებში თავის კონკრეტულ ადგილს იკავებს. მოსეს ხუთწიგნეულის მიხედვით „და სამოსელი სელისაი განწმენდილი შეიმოსოს, და ნიფხავი სელისაი იყოს სხეულსა მისსა; და სარტყელი სელისაი შეირტყას და ვარშამაგი სელისაი დაიბუროს. რამეთუ სამოსელი წმიდა არს და დაიბანოს წყლითა ყოველი გუამი მისი და მაშინლა შეიმოსოს იგი.“⁵⁵ როგორც ჩანს, ძველებური რელიგიური კანონიკური ძეგლი „წმინდად“ მიიჩნევს სელისგან დამზადებულ სამოსს, რომლით შემოსვაც შეიძლება განბანვის შემდგომ. იგივე ფაქტი დასტურდება ძველ ეგვიპტეში, სადაც შალის სამოსით ტაძრებში შესვლა იკრძალებოდა. ეგვიპტეშიც და ებრაელებშიც ტაძარში შესვლა მხოლოდ ე.წ. „წმინდა“ სამოსით იყო დაშვებული (ანუ მცენარეული ნარტისაგან დამზადებული სამოსით – დ. ლ.). საინტერესოა, რომ ანალოგიური მოვლენა თანამედროვე ქართულ სულიერ ყოფაშიც დასტურდება, კერძოდ, გურიაში ადამიანის სულის საცხოვრებლად მონაზვნები კანაფისგან შეკერილი ტანსაცმლით იმოსებოდნენ, ხოლო მიცვალებულს კანაფის ქსოვილის სამოსს – სუდარას აცმევდნენ.⁶ იმავე მოვლენას მეგრელების შესახებ ადასტურებს თ. სახოკია⁷. იმერეთში მიცვალებულისთვის გასანთლული ტილო გამოიყენებოდა. სვანეთში მიცვალებულს თაფლის სანთელში ამოვლებულ სელის ან კანაფის სუდარაში ახვევდნენ და ჭურჭლის გარეშე მარხავდნენ⁸.

ეთნოგრაფიული მასალებით ირკვევა, რომ რელიგიურ რიტუალებსა და დაკრძალვის პროცესებში მცენარეული ბოჭკოსგან დამზადებული ქსოვილის გამოყენება შემთხვევითი არ ყოფილა. როგორც ჩანს, ამ მცენარეებში განსახიერებულია სიცოცხლის ხის სემანტიკა, მისი სიმბოლო აღნიშნულ მცენარეთა ნართი ან ქსოვილია, რომელთაც, თავის მხრივ, მზის კულტთან საკმაოდ მჭიდრო შეხების წერტილი ეძებნება⁹.

სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული მოსაზრების თანახმად, კულტურული სელის სამშობლოდ მიჩნეულია ამიერკავკასია, საიდანაც ის უნდა მოხვედრილიყო შუამდინარეთში, იქიდან კი აღმოსავლეთსა და დასავლეთში¹⁰. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა ვიქტორ ჰენის შეხედულება. მისი აზრით, ჩრდილოეთში სელის კულტურა განვითარებული იყო კოლხეთში, საიდანაც მომდინარეობს ტილო, როგორც ხალხური ტანსაცმელი¹¹. ტილოს პერანგს ძველი ბერძნები და იტალიელები არ იცნობდნენ. იგი „ბარბაროსებიდან“ მომდინარეობს¹². როგორც ჩანს, ვ. ჰენს საკმაოდ კარგად ჰქონდა გაცნობიერებული კოლხეთის კლიმატური გარემოს დადებითი გავლენა სელის მოსაყვანად, შემდეგ კი მისგან პროდუქციის მისაღებად.

წერილობითი წყაროების მიხედვით ცნობილია, რომ ეგვიპტის მაღალხარისხოვანი ქსოვილების ერთ-ერთ ღირსეულ მეტოქედ, საერთაშორისო ბაზრებზე, კოლხეთში წარმოებული პროდუქცია

5 მცხეთური ხელნაწერი, ლევიტელთა 164 თბიშ მეცნ. 1981 წ. გვ.253.

6 რუხაძე ჯ. დასახ. ნაშრომი გვ. 170უ

7 სახოკია თ. მიცვალებულის კულტი სამეგრელოში მსე თბ. 1990, ტ. III, გვ. 168.

8 ბეზარაშვილი ც. სვანი ქალის სამოსი სვანეთის ეთნოგრაფიულ შესწავლისათვის თბ. 1970, გვ. 184-185.

9 „ქართველთა უძველესი სარწმუნოების ისტორიიდან (ღვთაება ბარბარ-ბაბარ)“ ბარდაველიძე ვ. თბ. 1941, გვ. 100-105 ჯ. რუხაძე დასახ. ნაშრ. გვ. 171, 174.

10 «Культурные растения и их сородичи». Жуковский П. М.1964. გვ. 503.

11 «Культурные растения и домашние животные». Ген В. СПб. 1872 გვ. 80.

12 იქვე

ითვლებოდა¹³. მაგრამ ეს სრულებითაც არ ნიშნავს იმას, რომ ძველ ბერძნებს მეურნეობის ამ დარგზე ნაკლები წარმოდგენა ჰქონდათ. XXს-ის 50-იან წლებში „მიკენოლოგიის“ ერთ-ერთი მიღწევა გახლდათ მიკენის სასახლეების წარწერების ე.წ. ხაზოვანი დამწერლობის ნიმუშების გაშიფვრა (მ. ვენტორის ამ საქმეში ძალიან დაეხმარა ჯ. ჩედვიკი). დღეს ამ წარწერათა შინაარსი ძირითადად ცნობილია და მათ სანდოობაში ეჭვი არავის ეპარება. აღნიშნული ფირფიტებიდან ერთ-ერთის წარწერა უაღრესად საინტერესო ცნობებს იძლევა ანტიკური ხანის საბერძნეთში სელის კულტურის არსებობისა და მისი განვითარების თაობაზე. ეს წარწერები დღეს შესანიშნავი წყაროა სელის ბოჭკოს დამზადების ტექნოლოგიური პროცესების დადგენისთვისაც. ხაზოვანი დამწერლობის გაშიფვრამდე პილოსის ფირფიტების ერთი დიდი ჯგუფი აღნუსხავდა პროდუქციის რაღაც სახეობას, რომლის შესაბამისი მარცვლოვანი ნიშანი იყო „SA“ გაშიფვრის შემდგომ ხაზოვანი დამწერლობის გამოყენებით მას მიუსადაგეს სიტყვა „სელი“.¹⁴ არ გამოვრიცხავთ, რომ შესაძლოა საქმე გვექონდეს ბერძნული წარწერების „SA“-ს და სელის კოლხურ ფორმა „სუ“-ს შორის გარკვეულ კავშირთან. ამ თვალსაზრისით მეტად საინტერესოა მედიტერანულ-წინაბერძნული ენების ფონეტიკური მოვლენების სპეციფიკა, კერძოდ კი, ბგერათმონაცვლეობის კანონზომიერება. ხმოვანთმონაცვლეობის ყველაზე დამახასიათებელ თავისებურებად მრავალ არაინდოევროპულ ენაში შეიძლება მივიჩნიოთ ხმოვანთა ე.წ. თავისუფალი მონაცვლეობა: a/e, a/i, u/a, u/i და ა.შ.¹⁵ ცნობილია, რომ იმავე ბგერათმონაცვლეობის პრინციპიდან გამომდინარე, ქართველური ენებიც ზემოჩამოთვლილ მედიტერანულ ენათა წრეში ექცევა. ე.წ. „მინოსური დამწერლობის“ შემქმნელი წინაბერძნული მოსახლეობის ენისთვის, როგორც პილოსის სასახლეების ნიშნებიდან ჩანს, დამახასიათებელია ღია მარცვლის კანონი, ანუ: თანხმოვანი-თანხმოვანი ან ხმოვანი-ხმოვანი. ცხადია, ეს დამწერლობა ვერ გადმოსცემდა ბერძნული ენის მარცვლებს ბოლო თანხმოვნით და თანხმოვანთა კომპლექსებს ხმოვნითურთ¹⁶. ჩანს პილოსის სასახლეების წარწერებში მოხსენებული „SA“ – ანუ თანხმოვანი-ხმოვანი ბერძნული ენობრივი კანონზომიერებით ვერ აიხსნება. თუ იმასაც გავითვალისწინებთ, რომ კრეტის წარწერათა შემსანავლელეების ევანსის, ვეტრისისა და ჩედვიკის აზრით, მინოსური დამწერლობის სამივე სახეობა /ხატოვანი და ხაზოვანი და – დ. ლ./ კ. კრეტის უძველესი ბინადრების შექმნილია და ამ დამწერლობის ენა არაბერძნული, უფრო მეტიც არაინდოევროპულია, ცხადია ტერმინ „SA“-ს ბერძნულად ახსნა საკმაოდ გაჭირდება. ამ ფონზე ძალზე საინტერესოა ენის ფრანგი ეტიმოლოგისტის ბუაზაკის შენიშვნა მასზე, რომ „ელინები“ სხვადასხვა მხარეში ხეტილობდნენ... ისინი ბალკანეთის ნახევარკუნძულის სამხრეთ ნაწილში ცენტრალური ევროპის ფლორისა და ფაუნისგან განსხვავებულ ფლორასა და ფაუნას წააწყდნენ და, როგორც ჩანს, აქ ნანახ ცხოველებსა და მცენარეებს, უმრავლეს შემთხვევაში, ის სახელები დაუტოვეს (ოდნავ შეცვლილი), რომლებიც წინამორბედებმა უანდერძეს¹⁷. სავარაუდოა, რომ კონკრეტულ შემთხვევაში სელის სახელწოდება აქ მოსულმა ბერძნებმა პირდაპირ აიღეს იმ ხალხებისგან, რომლებიც ბერძენთა ეგეიდაში მოსვლამდე ცხოვრობდნენ. შესაძლოა, სელის ძველკოლხური ფორმა „სუ“ იყოს არქაული სემანტიკური ძირი ამ მცენარის წინარეებერძნულ სახელწოდებაში. თუ დავუშვებთ პ. ჟუკოვსკის თეორიის მართებულობას იმის თაობაზე, რომ კულტურული სელი დანარჩენ ქვეყნებში და მათ შორის, ეგეოსის ზღვის აუზშიც კავკასიიდან გავრცელდა, მაშინ ბერძნული წარწერების

13 ჩაჩაშვილი გ. დასახ. ნაშრ. გვ. 208.

14 „მიკენური სამყარო“, ჩედვიკი ჯ. თარგმ. და კომ. თ. ბუაჩიძის თბ. 1989 გვ. 96.

15 „წინაბერძნული და ქართველური“ გორდეზიანი რ. თბ. 1985, გვ. 30.

16 „ძველი კოლხეთი არგონავტების თქმულებაში“ ურუშაძე აკ. თბ. 1964 გვ. 167.

17 ურუშაძე აკ. დასახ. ნაშრომი გვ. 117.

„SA“-ს, სელის კოლხური ფორმის „სუ“-სგან წარმომავლობა საკმაოდ საფუძვლიანია. დასაშვებია, რომ მცენარის ექსპორტს ეგეოსის ზღვის აუზში თან გაჰყვა თავისი სახელი მის დასამუშავებელ დაზგასთან და სელის წარმოებაში განსწავლულ საზოგადოებასთან ერთად. ლოგიკურია, რომ ეს პროცესები საბერძნეთში პილოსის სასახლეების დანგრევამდე უნდა განხორციელებულიყო, სავარაუდოდ ძვ.წ. XIV–XIII სს-მდე /შესაძლოა, მომავალში ახალმა აღმოჩენებმა ამ თვალსაზრისში გარკვეული კორექტივი შეიტანოს/. ჩანს, რომ პილოსის ფირფიტების წარწერებიდან ცნობილ „SA“-ს, ანუ სელს საბერძნეთის საფეიქრო მრეწველობაში ერთ-ერთი წამყვანი ადგილი ეკავა. სელის ბოჭკოს ძირითადად ამზადებდა სამეფო, რომელსაც ენგლიანოსის სასახლე აკონტროლებდა¹⁸. როგორც ჩანს, არც საბერძნეთისათვის უნდა ყოფილიყო ეს კულტურა უცნობი, გამომდინარე მისი საუკეთესო თვისებებიდან /სელის ქსოვილს ახასიათებს დიდი გამძლეობა, ტენის შეწოვის უნარი, ძალზედ მდგრადია ლპობის მიმართ/ გარდა ამისა, საბერძნეთის კლიმატური გარემო კოლხეთის მსგავსად, მშვენიერ პირობებს ქმნიდა ამ კულტურის გასავრცელებლად. ნაღებებით მდიდარი საბერძნეთის დასავლეთ სანაპირო, დაწყებული მიკენური ხანიდან დღემდე მისდევს სელის მოვლა-წარმოებას. წყაროების მიხედვით ცნობილი ხდება, რომ სელის წარმოებაში საკმაოდ მაღალი იყო ცენტრალიზაციის დონე; ყოველი ადგილობრივი მმართველი მასზე მინდობილი საქმის პასუხისმგებელი უნდა ყოფილიყო. რეგიონის ყოველ სოფელს ეკისრებოდა სელის გარკვეული გადასახადი. ირკვევა, რომ შედარებით პრივილეგირებული ფენების მიმართ შეღავათებიც კი ვრცელდებოდა სელის ჩაბარების დროს. სელის მოსავლის აღების შემდეგ სოფლის მოსახლეობა ვალდებული იყო ბოჭკო დაესველებინა, რის შემდეგაც ის სამრეწველო ცენტრებში უნდა წაეღოთ. საინტერესოა წარწერების მონაცემები, რომელთა მიხედვითაც ირკვევა, რომ თვით მესენიაშიც კი არ იყო წლის მოსავლის ერთბაშად დასასველებლად საკმარისი წყალი /ცნობილია, რომ წყალში დალბობით იშლება ის წებოვანი ნივთიერება, რომლითაც სელის ბოჭკოები ერთმანეთთან არის დაკავშირებული/¹⁹. სელის ბოჭკოს დასამუშავებლად, როგორც ჩანს, ქალთა საკმაოდ დიდი ჯგუფები იყო დასაქმებული. ყოველივე ზემოთქმულიდან კარგად ჩანს, თუ რა დონეზე იყო საბერძნეთში მეურნეობის ეს დარგი განვითარებული, მაგრამ მიუხედავად ამისა, ადგილობრივი პროდუქცია, როგორც ჩანს, ბერძნული ბაზრის მზარდ მოთხოვნილებას სელსა და მის ნაწარმზე მთლიანად ვერ აკმაყოფილებდა. ბაზრის ასეთ მოთხოვნილებას, ცხადია, დაემატებოდა უზარმაზარი დაკვეთები საზღვაო ფლოტისა და სამხედრო ნაწილებისთვის /ბაგირები, აფრები, აბჯრები და სხვ./²⁰ ამ დეფიციტს საბერძნეთი მეზობელი რეგიონებიდან, მათ შორის, კოლხეთიდანაც ივსებდა.

სელის წარმოება ასევე პრესტიჟული დარგი იყო ეგვიპტეშიც, სადაც ის ფარაონთა მიწა-წყალზე მოჰყავდათ რომელიმე მაღალი სოციალური წრის წარმომადგენელი პირის მეთვალყურეობის ქვეშ. სელის ბოჭკო დამზადების შემდეგ მიჰქონდათ სპეციალურ სახელოსნო ცენტრებში – ერგასტერიონებში, სადაც მისგან უკვე ქსოვილს ამზადებდნენ. ცნობილია, რომ მარტო ამონის ტაძარს 53 ასეთი სახელოსნო ჰქონდა²¹. როგორც სამეცნიერო ლიტერატურით ირკვევა, სელსა და მის ქსოვილებზე, შესაძლოა, სელის ზეთზეც ასეთი მოთხოვნილების გამო, მეურნეობის ეს დარგი, ეგვიპტესა და საბერძნეთის მსგავსად, კოლხეთშიც არანაკლებ ყოფილიყო განვითარებული. არის მოსაზრება, რომ კოლხეთში, როგორც სამკურნალო ისე, სურნელოვანი ზეთების შემზადება სელის

18 ჩედვიკი ჯ. დასახ. ნაშრომი გვ. 96

19 „ქ. ფაზისის ისტორიისათვის“ ბერძენიშვილი მ. თბ. 1969, გვ. 26.

20 «К истории древней Колхиды», Лордкипанидзе Г.А. Тб. 1970, გვ. 90.

21 «Спутник текстильщика», Бакун Н. К. М. 1926, გვ. 46.

ზეთის საფუძველზე ყოფილიყო აღმოცენებული²². ასეთი სტრატეგიული მნიშვნელობის პროდუქციის წარმოება კოლხეთშიც, ცხადია, შრომის დიდ საზოგადოებრივ დანაწილებას გულისხმობდა. სავარაუდოა, რომ გარკვეულ ფენას ევალეობდა სელი-მცენარის მოყვანა და ალება-დაბინავება, საზოგადოების გარკვეული ნაწილი კი დაკავებული იქნებოდა სელის დასამუშავებელი დაზგების დამზადებით, ცალკე საზოგადოება სელის ბოჭკოს ართავდა და ქსოვდა. სავარაუდოა, რომ ამ საქმით აქაც ძირითადად ქალები იქნებოდნენ დაკავებულნი²³. ვფიქრობთ, კოლხეთშიც ისე, როგორც საბერძნეთში, სახელმწიფო ხელისუფლება ზრუნავდა მეურნეობის ამ დარგის განვითარებაზე²⁴. ეს დარგი საკმაოდ კარგად იყო განვითარებული ნოქალაქევეში და მის, ე.წ. „ქვეყანაშიც“, რასაც, ერთი მხრივ, არქეოლოგიური მონაცემები, მეორე მხრივ კი, დღეს ნოქალაქევეში შემორჩენილი ტოპონიმიკაც ადასტურებს. ნოქალაქევის მიდამოებში დღემდე დასტურდება ადგილი „ნასუ“, რომელიც ნასელარს ნიშნავს /სუ-ძვ.კოლხ. სელი. ნა-სელ-არი/.²⁵ მეტიც, ნოქალაქევის რეგიონში დღესაც არსებობს სოფელი ნაესუ /იგივე ნალეპსაო/, სადაც ამჟამადაც მისდევენ სელის წარმოებას. თვით სოფლის სახელწოდება ნაესუ, როგორც ჩანს სუ-სგან უნდა იყოს ნაწარმოები; ნაესუ-ნასუ-ოსულე-ნასელარი²⁶. დღეს ადგილზე შემორჩენილი სელის კოლხური ფორმა სუ-სგან ნაწარმოები გვარები, ვფიქრობთ, საკმაოდ მყარი არგუმენტია იმის სამტკიცებლად, რომ სელის მწარმოებელთა პროფესია მემკვიდრეობითი გახლდათ და რაღაც პერიოდში გვარების საფუძველიც კი ყოფილა /მაგ. სულავა, სუბერია და სხვ./ ადგილობრივი მოსახლეობა სელს იყენებდა ბადისა და ტილოს საქსოვად, როგორც ჩანს, იგრიხებოდა თოკიც.²⁷

ჰეროდოტესთან დაცული ცნობების თანახმად, კოლხურ სელს სარდონულს უწოდებენ /„სარდონიონ“/. კოლხურისგან განსხვავებით, ეგვიპტიდან მომდინარე სელის ნაწარმს ისინი ეგვიპტურს უწოდებდნენ. ჯერ კიდევ ხაზოვანი დამწერლობის გაშიფვრამდე ბ. კუფტინი ტერმინ „სარდონულს“ საკუთრივ კოლხური ენობრივი მონაცემებით ხსნიდა. მას მეგრულ-აფხაზური საქსოვი დაზგის სახელთან აკავშირებდა და ამით თითქოს კოლხური ტილოს დამზადების თავისებურებასაც უსვამდა ხაზს²⁸. აღნიშნულ სამეცნიერო პრობლემასთან დაკავშირებით, ბოლო წლებში საკმაოდ საინტერესო მოსაზრება გამოთქვა პროფ. დევიდ ბრაუნდმა²⁹. ამავსივრცეებს რა ყურადღებას ქტუსიასის თხზულების იმ ადგილზე, სადაც ნახსენებია ადგილი ინდოეთში, რომელსაც **Σαρδα** ეწოდება, ავტორი ფიქრობს: როცა ძვ.წ. V საუკუნეში ბერძნები **Σαρδασιχοι** ახსენებენ, კოლხურ სელს კი არ აღწერენ, არამედ ინდურს. შემდგომ კი ასკვნის, რომ სავსებით შესაძლებელია ჰეროდოტე მის თანამედროვე თანამემამულეებს მიუთითებდეს სელის, რომელიც ბაზარზე იყიდება, სახელწოდებით **Σαρδασιχοι** ინდოეთიდან წარმომავლობაზე. სინამდვილეში

22 „ქართველი ხალხის მატერიალური კულტურული ისტორიიდან“, მოლოდინი ლ. თბ. 1963 გვ. 63.

23 ჩედვიკი ჯ. დასახ. ნაშრომი გვ. 97.

24 ჩაჩაშვილი გ. ქსოვილების დამზადების... გვ. 208; „ქ. ფაზისის ისტორიისათვის“ მ. ბერძნიშვილი გვ. 26-28, ხოშტარია ნ. „დიხა გუძუბა“ კოლხეთის ძველი მოსახლეობა მეცნ. აკად. მოამბე, თბ. 1944, ტ. V, №2, გვ. 209-211.

25 „სენაკის რ-ნის ტოპონიმიკა“ ელიავა გ. თბ. 1989, გვ. 66.

26 „აბაშისა და ტეხურის ხეობების ისტორიული ღირშესანიშნაობანი“, ელიავა გ. თბ. 1971, გვ. 45.

27 ელიავა გ. სენაკის... გვ. 66.

28 Куфтин Б.А. Материалы... т. II, Тб.1950, გვ. 92-93.

29 დევიდ ბრაუნდი „ინდოელი ვაჭრები ფაზისში“, ვაჭრობა შავ ზღვაზე არქაულსა და კლასიკურ ხანაში. აბრეშუმის გზის ისტორიული პერსპექტივა, ძიებანი, დამატება თბ. 1999წ. I, გვ. 7-8.

ის თვით კოლხეთშია დამზადებული³⁰. ყოველივე აქ განვითარებული მსჯელობის ამოსავალია ის ფაქტორი, რომ როგორც ავტორი მიგვანიშნებს ქსენოფონტის სპარსული ექსპედიცია მაგალითია იმისა, რომ ჯერ კიდევ ძვ.წ. IVს-ის დასაწყისში ბერძნებმა ძალიან ცოტა რამ იცოდნენ მახლობელი აღმოსავლეთის ჰინტერლანდის გეოგრაფიის შესახებ და რომ ბერძნულ გეოგრაფიაში ყოველთვის შეიმჩნევა ტენდენცია სახმელეთო მანძილების შემცირებისა³¹. აქედან გამომდინარე კი ადვილი დასაშვებია ხდება ბერძნულ მწერლობაში ძველი საქართველო და ინდოეთი ერთმანეთთან საკმაოდ ახლომდებარე ქვეყნებად წარმოდგინათ, რაც ალბათ საფუძველი გამხდარა თვით ჰეროდოტესათვის სარწმუნოდ მიეჩნია ეგვიპტიდან კოლხეთსა და სკვითეთში სესოსტრისის ლაშქრობის რეალურობა, ისევე როგორც სკვითების თავგადასავალი მახლობელი აღმოსავლეთის სილრმეში თვით ინდოეთამდეც კი³². თუ დ. ბრაუნდის ამ შეხედულებით კარგად აიხსნება რიგი პოლიტიკური მომენტებისა, იმავდროულად პასუხგაუცემელი რჩება ძველ ბერძნულ მწერლობაში არაორაზროვნად დასმული საკითხი კოლხთა და ინდოელ სკვითთა ნათესაობის შესახებ³³. ვფიქრობთ ამ უკანასკნელ პრობლემასთან დაკავშირებით სრულიად არგუმენტირებული პასუხია გაცემული აკ. ურუშაძის მიერ³⁴ და ამჯერად მასზე საგანგებოდ აღარ შევჩერდებით.

დღეს, თანამედროვე ისტორიოგრაფიაში საკმაოდ საფუძვლიანია მოსაზრება, რომ ტერმინი „სარდონული“ შესაძლოა, უკავშირდებოდეს ერთ-ერთი ეგეოსური ტომის „შარდანას“ სახელს. ეს ტომი აქტიურად ფიგურირებს ე.წ. „ზღვის ხალხთა“ სიებში და ძველევგვიპტურ წყაროებში ძვ.წ. XIVს-დან /ე.წ.„ამარნას“ პერიოდი/ გვხვდება. მათი მეომრები ხან მოკავშირეებად იხსენიება ეგვიპტის ფარაონთა ჯარის ნაწილებს შორის /მაგ. რამზეს II-ის დროს/, ხანაც ეგვიპტელთა მოწინააღმდეგეების მხარეს იბრძვიან /მაგ. ფარაონ მირნეფტაჰის დროს – ძვ.წ. XIII ს-ის II ნახ./³⁵. საინტერესოა, რატომ უნდა დაერქმიათ კოლხური სელისტვის ამ ტომთან დაკავშირებული სახელწოდება? ამ საკითხს ერთ-ერთი უკანასკნელი პ. კრეჩმერი შეეხო და ჰეროდოტესთან დამოწმებული სელის სახელწოდება „შარდანებთან“ დაკავშირებულად მიიჩნია. მისი აზრით, ზღვის ხალხების დიდი მოძრაობის დროს შარდანების ნაწილმა ეგვიპტიდან უკუქცევის შემდგომ კოლხეთს მიაღწია და აქ დასახლდა. ამის ნივთიერ მამტიკიცებელ საბუთებად დასავლეთ ხმელთაშუა ზღვის აუზსა და კ. სარდინიაზე აღმოჩენილი ე.წ. რქოვანჩაფხუტიანი და ითიფალური სტატუეტების პარალელების ამიერკავკასიაში არსებობა მიიჩნია (ქუთაისის მახლობლად, ყაზბეგი და სხვ.)³⁶, უნდა აღვნიშნოთ, რომ დღეს სამეცნიერო ლიტერატურაში ტერმინ „სარდონულის“, ეგეოსურ ტომ „შარდანასთან“ დაკავშირება პრაქტიკულად გაზიარებულია³⁷. თუმცა, ამ უკანასკნელთა დიდი ტალღის კოლხეთში შემოსვლა-ჩასახლების საკითხი ბოლომდე ახსნილი არ არის და ამდენად საკამათოა.

30 იქვე. გვ. 8.

31 იქვე გვ. 7.

32 იქვე

33 თეოპომპე ქიოსელი F.Mist Gr. I, ფრ. 356 (340) „ძველი კოლხეთი, არგონავტების თქმულებაში“. ურუშაძე აკ. თბ. 1964 ტსუ გამომც. გვ. 295, იოანე ცეცე, „განმარტებანი“ („კასანდრა“) ტ. 887, აკ. ურუშაძე დასახ. ნაშრ. გვ. 309.

34 ურუშაძე აკ. დასახ. ნაშრ.

35 გორდეზიანი რ. დასახ. ნაშრ. გვ. 154. „ეთნოლოგია“, ს. ჭანტურიშვილი თბ. 1993, გვ. 92-93.

36 გორდეზიანი რ. დასახ. ნაშრ. გვ. 156

37 იქვე, გვ.157

ივ. ჯავახიშვილის აზრით, სელი განსაკუთრებული თვითმყოფადობით ხასიათდება და მისი სახელი არც ერთი ერის ტერმინთან ნათესაობას არ ამჟღავნებს; მას კულტურის საწყისად საქართველოში ბრინჯაოს ხანა მიაჩნია³⁸. შემდგომში ეს აზრი არქეოლოგიურ მასალებზე დაყრდნობით გაიზიარა ჯერ ბ. კუფტინმა³⁹, შემდეგ ო. ჯაფარიძემ⁴⁰, რომელმაც აღნიშნა, რომ სხვადასხვა ძეგლზე გამოვლენილი პირამიდული სანაფები საკმაოდ დიდი ხნის განმავლობაში მოქმედებდა – დანყებული ბრინჯაოს ხანიდან წინარეელინისტური და ელინისტური ხანის ჩათვლით⁴¹.

როგორც არქეოლოგიური მასალებით ირკვევა, სელს, როგორც საქსოვ საშუალებასა და საქსოვილე მასალას, კოლხეთის მსგავსად, საკმაოდ კარგად იცნობს აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობაც. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესოა აკად. ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახ. მუზეუმში დაცული ქსოვილის ნაშთი, რომელიც აღმოჩენილია მეტეხის აგურის კარიერზე №5 ყორღანში ბრინჯაოს სარკის ფრაგმენტთან ერთად. ქსოვილი ძვ. წ. II ათასწლეულის შუა ხანებით დათარიღდა⁴². იგი დამზადებულია უჩვეულოდ მაღალი ხარისხის ნართისგან, ტილოსებური გადახლართვით. ბოჭკო იმდენად კარგადაა გადარჩენილი, რომ ორგანოლექტური ანალიზითაც (წვის პროცესზე დაკვირვება, ნამწვის სუნით შეგრძნება) ნათლად დასტურდება, რომ იგი მცენარეული წარმოშობისაა. რამდენჯერმე და ყოველმხრივ ლაბორატორიულმა შესწავლამ დაადგინა, რომ ქსოვილი დამზადებულია ორწვერად შეგრეხილი სელის ნართისაგან, რომელსაც განსაკუთრებული სინმინდე ახასიათებს⁴³.

ზოგადად, ამა თუ იმ სახის ქსოვილის საწარმოებლად, უპირველეს ყოვლისა, საჭირო იყო ნართი. თავდაპირველად ადამიანი, როგორც ჩანს ბოჭკოთა პრიმიტიულ დართვას ყოველგვარი მექანიკური დართვის გარეშე ახორციელებდა /შესაბამისად, ნართი წუნდებული გამოდიოდა/. რაც შეეხება საქსოვ საშუალებას, როგორც საფეიქრო ტერმინოლოგიით, ეთნოგრაფიული მასალებითა და არქეოლოგიური აღმოჩენებით მტკიცდება, საქართველოში ორი ტიპის საქსოვი დაზგა იყო გამოყენებული, ე.წ. ვერტიკალური და ჰორიზონტალური ქსოვისთვის. ალბათ, თითოეულ მათგანს განსაკუთრებული დანიშნულება ჰქონდა, როგორც დროის, ისე რეგიონული თვალსაზრისით. ჰორიზონტალური საქსოვი დაზგები უმეტესად ბარში გამოიყენებოდა, თუმცა გვხვდებოდა ვერტიკალურიც, მაშინ, როდესაც მთაში ძირითადად ვერტიკალური თანაარსებობდა ჰორიზონტალურთან⁴⁴. ბ. კუფტინის აზრით, რომელსაც თითქოს ეთნოგრაფიული მონაცემებიც უნდა ემყარებოდეს,⁴⁵ სამეგრელოში სელის ქსოვისთვის ე.წ. „საშუალო“ ჰორიზონტალურ საქსოვ დაზგას იყენებდნენ, ვფიქრობთ, ამის საფუძველი პეროდოტისეულ ცნობებშია საძიებელი, რომელთა მიხედვითაც ეგვიპტელები და კოლხები მონათესავე ხალხია და სელს ერთსა და იმავე წესით ამუშავებენ. ცნობილია, რომ ეგვიპტეში სელის საქსოვად ჰორიზონტალური საქსოვი დაზგები

38 „საქართველოს ეკონომიკური ისტორია“ ჯავახიშვილი ივ. თბ. 1930, გვ. 404.

39 Куфтин Б. А. დასახ. ნაშრ. გვ. 101-111.

40 ჯაფარიძე ო. დაზვერვითი ექსპედიცია გურიაში სსმ თბ. 1950, ტ. XVI, გვ. 120-122.

41 იქვე, გვ. 121.

42 ისაკაძე ქ. საფეიქრო ბოჭკოვან მასალათა დამუშავება ძველ საქართველოში. საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის მაცნე თბ. 1969. №4, გვ. 82.

43 ისაკაძე ქ. დასახ.ნაშრ. გვ. 82.

44 ისაკაძე ქ. დასახ. ნაშრ. გვ. 86.

45 ჩაჩაშვილი გ. ქართული ხალხური საქსოვი დაზგები, სსმ, თბ. 1954, ტ. XVIII.

იყო გამოყენებული. ეგვიპტისგან განსხვავებით, ანტიკური ხანის საბერძნეთსა და ცენტრალურ ევროპაში გავრცელებული იყო დაჭიმული ვერტიკალური საქსოვი დაზგები. მსგავსი საქსოვი დაზგების გამოსახულებები ცნობილია ძვ.წ. VII ს-ის უნგრეთის ჭურჭლებიდან და ძვ.წ. VI ს-ის ბერძნული ვაზებიდან⁴⁶.

როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოდან მომდინარე ეთნოგრაფიული მასალებისა და არქეოლოგიური ძეგლების შეჯერების საფუძველზე, საქართველოში საქსოვი დაზგების გავრცელების დროსა და ფორმებთან დაკავშირებით საკმაოდ საინტერესო სურათი იკვეთება. 1966 წლის ბედენის გორაზე არქეოლოგიური გათხრების დროს მოპოვებულმა ქსოვილის ტექნოლოგიურმა ანალიზმა აჩვენა, რომ ის დამზადებული ყოფილა ძვ.წ. XIX საუკუნეში, ე.წ. ვერტიკალურ საქსოვ დაზგაზე⁴⁷. სამეცნიერო ლიტერატურაში მიუთითებენ, რომ ქართული ვერტიკალური საქსოვი დაზგებისგან რამდენადმე განსხვავდება ბერძნული დაზგები, რომელთაც გარკვეული უპირატესობა ახასიათებს. ამ შემთხვევაში ვფიქრობთ მხედველობაში მისაღება დროის ფაქტორი და ბერძენთა პროგრესი.

კოლხეთში გავრცელებული საქსოვი დაზგების ტიპთან დაკავშირებით საინტერესო ცნობებს იძლევა არქეოლოგიური მასალები. ქ-ნინო ხოშტარიას სოფ. რეკასთან გათხრილ „დიხა-გუძუბაზე“ გამოუვლენია დიდძალი ქვისა და თიხის კვირისტავეები, აგრეთვე, საქსოვი დაზგის შვეულები⁴⁸. ასეთი შვეულები ნაპოვნია შავი ზღვის სანაპიროზე, კერძოდ ურეკში⁴⁹. ორნახნაგა პირამიდული მოყვანილობის შვეულის ორი ეგზემპლარი აღმოჩნდა ეშერაში. ამ ეგზემპლარებს ბ. კუფტინი ბერძნული ვერტიკალური საქსოვი დაზგის სანაფების ანალოგებად მიიჩნევდა. დიდი ხნის განმავლობაში მსგავსი კერამიკული ნაკეთობები, ხან სათევზაო ბადის სიმძიმეებად⁵⁰, ხან კი მშენებელ-ხუროთმოძღვრის შვეულად⁵¹ განისაზღვრებოდა. გარდა ზემოთ ჩამოთვლილისა პირამიდული სანაფები დაფიქსირებულია ვანში⁵², სოფ.ლიაში⁵³, სოხუმსა⁵⁴ და ქობულეთ-ფიჭვნარში⁵⁵. ცნობილია, რომ ვერტიკალურ საქსოვ დაზგებზე 10 ჯგუფად დაყოფილი, განსაზღვრული რაოდენობის ძაფები იყო დაჭიმული. თითოეულ ამ ჯგუფს ერთნაირი სტანდარტის სანაფებით ჭიმავდნენ⁵⁶. საინტერესოა, რომ ვანის ნაქალაქარის ძვ.წ. III-I სს-ით დათარიღებულ ერთ-ერთ ნაგებობაში, 1958 წ. გამოვლინდა 11 ცალი სანაფი, რომლებიც შესაძლოა, ერთ კომპლექტს შეადგენდა.⁵⁷ ვანის ნაქალაქარიდან მომდინარე ანალოგიურ არქეოლოგიურ მასალაში, სადაც 200-მდე ეგზემპლარია თავმოყრილი, ბ-ნ გ. ლორთქიფანიძემ წონისა და ზომის მიხედვით გამოყო 7 ჯგუფი⁵⁸.

46 Куфтин Б. А. დასახ. ნაშრ. გვ. 111.

47 ისაკაძე ქ. დასახ. ნაშრ. გვ. 88.

48 ხოშტარია ნ. დასახ. ნაშრ. გვ. 210.

49 ჯაფარიძე ო. დასახ. ნაშრ. გვ. 120.

50 Костюшко Б. Валушнич А. Извлечение из отчёта о раскопках в Херсоне, Тавриг в 1899-1902 гг. ИАК М. 1901, т. I, გვ. 35.

51 ჯაფარიძე ო. დასახ. ნაშრომი, გვ. 121.

52 ლორთქიფანიძე ოთ. ანტიკური სამყარო და ძველი კოლხეთი. თბ. 1966. ტაბ. XXXVI.

53 ნაპოვნია ენგურის არქ. ექსპედიციის მიერ.

54 Куфтин Б.А. Материалы к археологии Колхиды. Тб. 1949.

55 კახიძე ა. მასალები აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთის ძველი ქალაქების ისტორიისთვის, მსკა თბ. 1965 წ. IV.

56 Лордкипанидзе Г. А. დასახ. ნაშრომი გვ. 87-88.

57 Лордкипанидзе Г. А. დასახ. ნაშრომი გვ. 88.

58 იქვე, გვ. 86.

მსგავსი პირამიდული საწაფები დიდი რაოდენობით აღმოჩენილია საყანჩიას ნამოსახლარზეც,⁵⁹ მათი ნაწილი სხვადასხვა ნიშნითაა დადამლული. საყანჩიას ნიმუშებთან დაკავშირებით საინტერესო ცნობას გვანდის ვ. ლიჩელი რომელსაც საწაფები დაჯგუფებული აქვს წონის მიხედვით. ამის საფუძველზე კი გამოიტანა დასკვნა, რომ წონაში სხვაობა სხვადასხვა სიმტკიცის ქსოვილებით შეიძლება აიხსნას. მათში ვ. ლიჩელი გამოყოფს ორი წონის საწაფებს – 98-100 გრ. და 115-117 გრ., რომლებიც გამორჩეულია რაოდენობრივი მაჩვენებლით. როგორც ჩანს, ისინი ერთი სახეობის ქსოვილთა დასამზადებლად უნდა ყოფილიყო განკუთვნილი. ეს კი ყველაზე მეტად მოხმარებადი ქსოვილი უნდა ყოფილიყო⁶⁰. პირამიდული საწაფების აღმოჩენის ფაქტები დადასტურებულია აღმოსავლეთ საქართველოშიც⁶¹.

მსგავს ნაკეთობათა აღმოჩენების ტოპოგრაფიას კიდევ უფრო ავსებს და ხვეწს ნოქალაქევის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ მოპოვებული თიხის პირამიდული საწაფები /№166, 1182 და სხვ./. ყველა მათგანი ვერტიკალური საქსოვი დაზგის პირამიდული საწაფია. ისინი უამრავ სხვადასხვა ფორმისა და მასალის კვირისტავთან ერთად ნაქალაქარის ქვედა ტერასის ცენტრალურ და აღმოსავლეთ მონაკვეთებზეა გამოვლენილი, სადაც ძვ.წ. VIII-I სს. დათარიღებული არქეოლოგიური ძეგლების განსაკუთრებული კონცენტრაცია შეინიშნება.

დასკვნა. კოლხეთში არქეოლოგიური გათხრებით მოპოვებული და ჩვენ მიერ აქ ჩამოთვლილი ნიმუშები დაწყებული ძვ. წ. II ათასწლეულიდან, ელინისტური ხანის ჩათვლით, სავარაუდოდ, მხარს უჭერს აქ ე.წ. ვერტიკალური საქსოვი დაზგების გავრცელება-გამოყენების თეორიას. აღსანიშნავია, რომ ელინისტურ ხანაში ვერტიკალური საქსოვი დაზგების პირამიდულ საწაფებს ადგილობრივად ამზადებდნენ. ამ მხრივ საინტერესოა ვანში გამოვლენილი ნუნდებული პროდუქცია.⁶² თუ კოლხეთში, სხვადასხვა პერიოდის ძეგლებზე აღმოჩენილი კერამიკული პირამიდული საწაფები ნამდვილად ვერტიკალური საქსოვი დაზგების საკიდრებია /პირადად ჩვენ ამ შეხედულებას ვემხრობით/, მაშინ არქეოლოგიური მონაცემები დროის თვალსაზრისით უპირატესობას ამ უკანასკნელს ანიჭებს. რაც შეეხება ჰორიზონტალურ საქსოვ დაზგას, ის ცხადია, გარკვეული დროიდან ვერტიკალურ დაზგასთან თანაარსებობს. ნოქალაქევის ნაქალაქარზე გამოვლენილი მონაპოვარი კი შეიძლება კიდევ ერთ მოწმობად ჩაითვალოს საამისოდ, რომ ქართული საქსოვი დაზგები ისტორიულად ვითარდებოდა და უმჯობესდებოდა თვითმყოფადობის შენარჩუნების ფონზე; ეს პროცესები იზოლაციის პირობებში კი არ მიმდინარეობდა, არამედ თავიანთი საწყისი ფორმებით ძველი ხალხების კულტურულ მონაპოვართა წრეში ექცევა.

სამადლობელი. ქართლში, ქვაცხელების სამაროვნის №2 სამარხში აღმოჩენილი სპილენძის, სარდიონის, პასტის მძივები აცმული გახლდათ საკმაოდ წვრილ ძაფზე, რომელიც სპილენძის ჟანგისგან გაკრისტალბულიყო. გამთხრელთა ვარაუდით აღნიშნულ სამარხში (ქ.წ. 2800-90 წწ.) გამოვლენილი ძაფი შესაძლოა, სელის ბოჭკოსგან ყოფილიყო დამზადებული. ცნობა მოგვანოდა ქ-ნ ლილი ლლონტმა, რისთვისაც მას უღრმეს მადლობას ვუხდით.

59 „ძველი ვანი, სამეურნეო უბანი“ ლიჩელი ვ. თბ. 1991, გვ. 65.

60 იქვე

61 თოლორდავა ვ. მასალები იბერიის სამეფოს ისტორიისათვის ძვ. წ. III-I სს. მსკა თბ. 1963, ტ. III, გვ. 153.

62 Лордкипанидзе Г. А. დასახ. ნაშრომი. გვ. 87, №3-58/347.

THE GEOPOLITICAL CONTEXT OF THE FLAX CULTURE IN THE OLD COLCHIS

David Lomitashvili

National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia, 0160, 5, Tabukashvili str,
email: dlomitashvili@gmail.com

Annotation. The finds of Nokalakevi expedition provided noteworthy material with regard to the development of flax production in Colchis. The central and eastern sections of the lower terrace of Nokalakevi city-site (where certain concentration of archaeological sites dated to the 8th -1st cc BC are observed) yielded a number of pyramidal clay weights of a vertical weaving loom alongside the spindle-whorls of many different shapes and material. Dated from the II millennium BC to the Hellenistic period including, the items obtained through archaeological excavations and listed in the present article support the opinion that the pyramidal ceramic loom weights discovered in Colchis at the sites of different period are actually the weights of vertical weaving looms. In terms of time, archaeological data give priority to the vertical looms. As far as the horizontal weaving looms are concerned, they, indeed, coexist alongside the vertical ones from a certain period. The finds revealed at Nokalakevi city-site can be considered to be another proof of the hypothesis that the Georgian weaving looms, which are characterized by originality, developed and improved over time. The process of their development did not take place separately. The looms with their original forms are among the cultural achievements of ancient peoples.

Key words: flax, yarn, weight, loom, chronology, toponymy

ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЙ КОНТЕКСТ ЛЬНЯНОЙ КУЛЬТУРЫ НА ТЕРРИТОРИИ ДРЕВНЕЙ КОЛХИДЫ

Давид Ломиташвили

Национальное Агентство Охраны Культурного Наследия Грузии, Грузия 0160, Тбилиси, Табукашвили 5, E-mail: dlomitashvili@gmail.com

Анотация. Материалы добытые археологической экспедицией Нокалакеви, дают значительные сведения насчет развития льняного производства на территории Колхиды. В центральных и восточных разделах нижней террасы городища Нокалакеви, то есть там, где наблюдается особенная концентрация археологических памятников датированных VIII-I вв. до н.э., совместно с большим множеством цинниев (разных форм и разных констинтении), выявлены керамические, пирамидные грузилы вертикальных вязальных станков. Во время раскопок в Колхиде найденные археологические материалы, также перечисленные нами в данной статье образцы (начиная со II-го тысячелетия до нашей эры, включая Эллинистическую эпоху) поддерживают, т.н. теорию использования и распространения вертикальных вязальных станков. Со своей стороны, мы поддерживаем аргументированное мнение о том, что найденные на памятниках разных периодов Колхиды пирамидные керамические грузилы, действительно являются подвесками вертикальных вязальных станков. Археологические данные, с точки зрения времени, предоставляют преимущество вертикальным вязальным станкам. Что касается горизонтальных вязальных станков, то естественно, что они с койх времен, сосуществовали со станками вертикального типа. Археологический материал выявленный в городище Нокалакеви можно считать еще одним подтверждением гипотезы, насчет исторического развития и усовершенствования грузинских вязальных станков, которые характеризуются глубокой самобытностью. Процессы их развития не происходили в условиях изоляций. Они со своими первобытными формами вписываются в круг культурных достаянии древних народов.

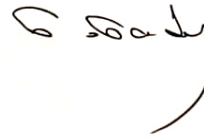
Ключевые слова: Лен, пряжа, грузила, станок, хронология, топонимика

REFERENCE

1. T. Kaukhchishvili. 'Ancient Greek Sources of Georgian History'. Tbilisi, 1976 (in Georgian)
2. T. Kaukhchishvili. 'The Geography of Strabo'. Tbilisi, 1957, pp. 112-113 (in Georgian)
3. G. Chachashvili. 'From the History of Fabric Production in Georgia. Flax'. Acad. S. Janashias sakh. sakartvelos sakhelmtsipo muzeumis moambe (ssmm), vol. XIX,; Tbilisi, 1956, p.176 (in Georgian)
4. J. Rukhadze. 'For the Problem of the Vestige of Floral Cult in Western Georgia'. masalebi saqartvelos etnografiisatvis, vol. XVIII, metsn., Tbilisi, 1975, p. 169 (in Georgian)
5. Mtskhetian Manuscript, Leviticus 164, Tbilisi, metsn., 1981, p. 253 (in Georgian)
6. J. Rukhadze. 'For the Problem of the Vestige of Floral Cult in Western Georgia'. masalebi saqartvelos etnografiisatvis, vol. XVIII, Tbilisi, 1975, mets., p. 170, (in Georgian)
7. T. Sakhokia. 'Cult of the Dead in Samegrelo'. mse, vol. III, Tbilisi, 1990, p. 168 (in Georgian)
8. Ts. Bezarashvili. 'Svanetian Woman's Clothing for Ethnographical Study of Svaneti'. Tbilisi, 1970, pp. 184-185 (in Georgian)
9. V. Bardavidze. 'From the History of the Georgians' Ancient Religion (deity Barbar-Babar)'. Tbilisi, 1941, pp. 100-105 (in Georgian)
10. J. Rukhadze. 'For the Problem of the Vestige of Floral Cult in Western Georgia'. masalebi saqartvelos etnografiisatvis, vol. XVIII, Tbilisi, 1975, metsn. pp. 171, 174 (in Georgian)
11. P. Zhukovski. 'Cultural Plants and Their Relatives'. M. 1964, p. 503 (in Russian)
12. 'Cultural Plants and Domestic Animals'. Gen V. SPB. 1872, p. 80 (in Russian)
13. G. Chachashvili. 'From the History of Fabric Production in Georgia. Flax'. Acad. S. Janashias sakh. sakartvelos sakhelmtsipo muzeumis moambe (ssmm), 1956, p.208 (in Georgian)
14. J. Chadwick. 'The Mycenaean World'. Tbilisi, 1989, pp. 96,97 (in Georgian)
15. R. Gordeziani. 'Proto-Greek and Kartvelian'. Tbilisi, 1985, pp. 30, 154, 156 (in Georgian)
16. A. Urushadze. 'Ancient Colchis in the Myth of the Argonauts'. Tbilisi, 1964, p. 167 (in Georgian)
17. A. Urushadze. 'Ancient Colchis in the Myth of the Argonauts'. Tbilisi, 1964, p. 117 (in Georgian)
18. M. Berdzenishvili. 'For the History of the City of Phasis'. Tbilisi, 1969, p. 26 (in Georgian)
19. G. Lordkipanidze. 'For the History of Ancient Colchis'. Tbilisi, 1970, 3-58/347, pp. 86, 87-88 (in Russian)
20. N. Bakun. 'Weaver's Companion'. M. 1926, p. 46 (in Russian)

21. L. Molodini. 'From the History of the Material Culture of Georgian People'. Tbilisi, 1963, p. 63 (in Georgian)
22. M. Berdzenishvili. 'For the History of the City of Phasis'. pp. 26-28 (in Georgian)
23. N. Khoshtaria. 'Dikha Gudzuba'. Ancient Population of Colchis. metsn, akad. moambe, vol. V, N2, Tbilisi, 1944, pp. 209-211 (in Georgian)
24. G. Eliava. 'Toponymy of Senaki District'. Tbilisi, 1989, p.66 (in Georgian)
25. G. Eliava. 'Historical Landmarks of the Abasha and Tekhura Valleys'. Tbilisi, 1971, p. 45 (in Georgian)
26. B. A. Kuftin. 'Materials....'. II. Tbilisi 1950, pp. 92-93, 101-111 (in Russian)
27. D. Braund. 'Merchants of India in Phasis'. Commerce on the Black Sea in Antiquity and Classical Periods. Historical Prospect of Silk Road. dziebani, damateba I, Tbilisi, 1999, pp. 7-8 (in Georgian)
28. Theopompe of Chios. ist. r. I, pr. 356 (340). 'Ancient Colchis in the Myth of the Argonauts' (in Georgian)
29. S. Chanturishvili. 'Ethnology'. Tbilisi, 1993, pp. 92-93 (in Georgian)
30. I. Jacakhishvili. 'Economic History of Georgia'. Tbilisi, 1930, p. 404 (in Georgian)
31. O. Japaridze. 'Prospecting Expedition in Guria'. ssmm. XVI. Tbilisi, 1950, pp. 120-122 (in Georgian)
32. K. Isakadze. 'Treatment of Fibrous Textiles in Ancient Georgia'. sak. ssr metsn. akademiis matsne N4, Tbilisi, 1969, p.82 (in Georgian)
33. G. Chachashvili. 'Georgian Traditional Weaving Looms'. ssmm, vol. XVIII, Tbilisi, 1954 (in Georgian)
34. B. Kostyushko, ? Valyuzhnic. Excerpts from the Report on Excavations in Kherson, Tavrig in 1899-1902'. vol. I, gtu IAK, pp. 35
35. O. Lordkipanidze. 'Classical World and Ancient Colchis'. PL. XXXVI. Tbilisi, 1966 (in Georgian)
36. B.A. Kuftin. 'Materials for the Archaeology of Colchis'. Tbilisi 1949 (in Russian)
37. A. Kakhidze. 'Materials for the History of Ancient Cities of the Eastern Black Sea Coast'. mska, IV, Tbilisi 1965 (in Georgian)
38. V. Licheli. "Ancient Vani. Production District". Tbilisi, 1991, p. 65 (in Georgian)
39. V. Tolordava. 'Materials for the History of the Kingdom of Iberia 3rd -1st cc BC'. mska, vol. III, Tbilisi, 1963, p. 153 (in Georgian)

შემოსვლის თარიღი 15.01.2019
განხილვის თარიღი 25.01.2019
ხელმოწერილია დასაბეჭდად: ნიკოლოზ ანთიძე
27.01.2020

Date of submission 15.01.2019
Date of review 25.01.2019
Signed for printing Nikoloz Antidze
27.01.2020

Дата рассмотрения 15.01.2019
Дата приема 25.01.2019
Подписана для публикации Николоз Антидзе
27.01.2020

პირაქის ველის პალეოგარემოს რეკონსტრუქცია – პირველი სახელმწიფო ფორმირებაჰის კვალი სამხრეთ კავკასიაში. კვლევის პირველადი შედეგები

კონსტანტინე (კიაზო) ფიცხელაური

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტო 0160, თბილისი,
თაბუკაშვილის 5 E-mail: kote.pitskhelauri@tsu.ge

მ. ელაშვილი, გ. კირკიტაძე, ლ. ნავროზაშვილი, ლ. ადიკაშვილი, ზ. ჯანელიძე, გ. ასათიანი, ა.
ნადარაია.

საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია.

კვლევითი ცენტრი კულტურული მემკვიდრეობა და გარემო, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი.

ანოტაცია. თანამედროვე არქეოლოგია დიდი ხანია გასცდა მხოლოდ ადამიანის კულტურული მემკვიდრეობის კვლევას და მიზნად ისახავს ადამიანისა და ისტორიული გარემოს, როგორც მთლიანობის შესწავლას. ნებისმიერი რეგიონისა და ეპოქის საზოგადოების წარსულის კვლევა უნდა იწყებოდეს თანადროული პალეოგარემოს დახასიათებით, რადგან სწორედ ამ ცვალებად, ეპოქალურად განსხვავებულ საფუძველზეა აგებული საზოგადოების ეკონომიკური, სოციალური და პოლიტიკური განვითარების მთელი სისტემა. ამგვარად, თუ დასაწყისშივე არ მოხდა ცალკეული ეპოქის პალეოგარემოს რეკონსტრუქცია, ნებისმიერი საზოგადოების წარსულის სათანადო გააზრების ყველა მცდელობა მნიშვნელოვანი ხარვეზებით წარიმართება, არ იქნება დაზღვეული არსებითი შეცდომებისგან და ჭეშმარიტების დადგენა გაძნელდება.

საკვანძო სიტყვები: სამაროვანი, კარიბჭე, სახელმწიფოებრიობა

შესავალი. ადამიანი თავისი არსებობის პირველივე დღეებიდან უშუალო, აქტიურ კონტაქტშია ბუნებრივ გარემოსთან, ცდილობს თავის სასარგებლოდ გამოიყენოს იგი და, იმავდროულად, დამოკიდებულია მასზე. დღეისთვის ადამიანის, ანუ ანთროპოგენური, ზემოქმედება გარემოზე მნიშვნელოვანი პრობლემაა კაცობრიობისთვის, რაც გამოიხატება ბუნებრივი რესურსების გადაუმეტებელ გამოყენებაში და ჩვენი საცხოვრებელი გარემოს თანმდევ ცვლილებებში. თუმცა, გარემოს ცვლილებას თავისი, ბუნებრივი მიზეზებიც აქვს. სულ რამდენიმე ათეული წელია, რაც მყარად დამკვიდრდა მოსაზრება იმის შესახებ, რომ საკმაოდ ცვალებად გარემოში ვცხოვრობთ და ამ ცვალებადობას თავისი კანონზომიერებები ახასიათებს. ადამიანი თავისი არსებობის 40-50 ათასი წლის მანძილზე, კლიმატისა და შესაბამისად, ლანდშაფტების, გამყინვარებისა და გაუდაბნოებების ციკლების ზემოქმედებით არაერთხელ არის შეცვლილი და ყოველი ცვლილებისას უწევდა

ადაპტაცია გარემო პირობებთან, ან უკეთესი საცხოვრებელი პირობების ძიება. ამ პროცესში ასევე კრიტიკულად მნიშვნელოვანი იყო ბუნებრივი კატასტროფები: მიწისძვრები, ვულკანების ამოფრქვევები, წყალდიდობები და სხვ., რაც შეუქცევად ცვლილებებს იწვევდა და ზოგჯერ განადგურებამდეც მიჰყავდა უძველესი ცივილიზაციები. ამის მაგალითები მრავლად მოგვეპოვება კაცობრიობის ისტორიაში. გარდა ბუნებრივი პროცესებისა, უკვე ადრეული ცივილიზაციების წინაშე იჩენდა თავს ბუნებრივი რესურსების ზედმეტ ექსპლუატაციასთან დაკავშირებული პრობლემები, როდესაც ადამიანი გაუაზრებლად ანადგურებდა თავისსავე საცხოვრებელ გარემოს. ძნელია იმის გამიჯვნა თუ რა დოზით ზემოქმედებს ადამიანი გარემოზე და რა დოზით ბუნებრივი პროცესები. ფაქტია, რომ ადამიანი მნიშვნელოვნად უცვლის სახეს გარემოს და ფაქტიურად თვითონ სპობს თავისი ძირითადი შემოქმედებითი საქმიანობის ასპარეზს – იფიტება ნიადაგები, მკვეთრად იცვლება პალეოპეოლოგიური ქსელი, კლიმატური პირობები, ისპობა ცხოველური სამყაროს გარკვეული სახეობები და სხვ. თანამედროვე არქეოლოგია დიდი ხანია გასცდა მხოლოდ ადამიანის კულტურული მემკვიდრეობის კვლევას და მიზნად ისახავს ადამიანისა და ისტორიული გარემოს, როგორც ერთი მთლიანობის შესწავლას.

სწორედ ამ მიდგომაზეა ორიენტირებული ჩვენი კვლევის კონცეფცია, რომელიც ივრის ზეგანის, უფრო კონკრეტულად კი, მის ცალკე ეკოსისტემას – დიდი და პატარა შირაქის ველს მოიცავს (სურ. 2). აქ, ჯერ კიდევ ამოუცნობი კატაკლიზმების გამო, ერთმანეთისგან მკვეთრად გამოიყოფა ბუნებრივი პირობებით განსხვავებული მთელი ეპოქები, თანამდევნი, არსებითი ცვლილებებით საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. ივრის ზეგანი ამჟამად მეტწილად მოკლებულია მცენარეულ საფარს, უწყლო და დაუსახლებელია. არსებული არქეოლოგიური მასალის მიხედვით, ამ მხარეში ამგვარი გარემო უცვლელად არსებობს უკვე სამი ათასი წელია. თავდაპირველად კი, ეს მხარე ადამიანს ინტენსიურად აუთვისებია. ამის მანიშნებელია აქ აღმოჩენილი მდიდარი პალეონტოლოგიური მასალა. დიდი შირაქის ველი ქვის ხანიდან ჩანს დასახლებული. აქ თორმეტ პუნქტშია აღმოჩენილი ქვის ხანის ადამიანის მიერ დამზადებული კაჟის იარაღები (1). დიდი შირაქისა და დილიჩის ველებზე ცნობილია ადრე და შუა ბრინჯაოს ხანის ქ.ნ. VI-I ათასწლეულების სამარხებიც (2, 3, 4). აქ გამოვლენილი არქეოლოგიური მასალის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, ამ მხარისთვის სრულიად განსაკუთრებულია ქ.ნ. II ათასწლეულის დასასრულისა და ქ.ნ. I ათასწლეულის დასაწყისი საუკუნეები (5, 6), როდესაც აქ მცხოვრებმა საზოგადოებამ განვითარების ისეთ მაღალ საფეხურს მიაღწია, რომ არ უნდა გამოირიცხოს სახელმწიფოებრივი ფორმირებების შესაძლებლობაც. სწორედ აღნიშნული საკითხი გახლავთ ჩვენი ძირითადი საკვლევი თემა, რაც კომპლექსურ მიდგომასა და მულტიდისციპლინარულ ხედვას საჭიროებს.

1. გამოყენებული მეთოდოლოგია

თანამედროვე არქეოლოგია დღეისთვის პრაქტიკულად გეოარქეოლოგიის პროგრესირებადი მიმართულებაა, ანუ, გულისხმობს მულტიდისციპლინარ-სამეცნიერო კვლევებს (დედამიწის, სივრცისა და ადამიანის შემსწავლელი მეცნიერებები). ამ კვლევების მიზანია ადამიანის ევოლუციის, ადამიანისა და გარემოს ურთიერთობის, ადამიანის გარემოსთან ადაპტაციის, მის მიერ ბუნებრივი რესურსების ათვისებისა და სოციალურ-კულტურული ასპექტების თანმდევნი შედეგების დადგენა. როგორც დედამიწის მეოთხეული გეოლოგიური ეპოქის მომიჯნავე დარგი,

გეოარქეოლოგია იწყება ძეგლის სედიმენტური ფენების (გეოლოგიური ფენების) კვლევით და გრძელდება უძველესი გარემოს რეკონსტრუქციით (გეომორფოლოგია, კლიმატი, ჰიდროლოგია, ვეგეტაცია, ფაუნა და ეკოსისტემების სხვა ელემენტები), ტერიტორიასა და გარემოზე ადამიანის ზემოქმედების კვლევით (კულტურული ლანდშაფტები, მიწის და წყლის გამოყენება). ამ კვლევებს მოჰყვება კულტურული ფენების შესწავლა და სხვადასხვა ლაბორატორიული ანალიზისთვის ნიმუშების შეგროვება.

იმავედროულად, მნიშვნელოვანია არქეოლოგიურ კვლევებში თანამედროვე ციფრული ტექნოლოგიების მაქსიმალურად გამოყენება, რაც საშუალებას იძლევა მონაცემთა შეგროვება-ფიქსაციისა თუ ანალიზის კუთხით თვისებრივად ახალი შედეგების მიღების. შირაქის ველის კომპლექსური გეოარქეოლოგიური კვლევა სწორედ ამგვარ მიდგომას ეფუძნება. კვლევის საწყისი ეტაპი, რომლის პირველადი შედეგების გარკვეული მიმოხილვაა აღნიშნული ნაშრომი, ეფუძნება შემდეგ მეთოდოლოგიას:

კომპლექსური არქეოლოგიური დაზვერვა – არსებული აერო და კოსმოსური სურათების, ტოპოგრაფიული რუკების, სხვა არქეოლოგიური დაზვერვის შედეგების კომპლექსური დამუშავება და ანალიზი GIS სისტემაში. საკვლევ უბანზე იდენტიფიცირებული სავარაუდო არქეოლოგიური ძეგლების GIS მონაცემთა ბაზის შედგენა და საკვლევ არქეოლოგიური უბნების შერჩევა. დაზუსტებული უბნების შემდგომი ახლო დისტანციური აეროფოტოგრამმეტრიული გადაღება უპილოტო საფრენი აპარატით, დრონით, რის შედეგადაც მიიღება მაღალი გარჩევადობის (სანტიმეტრის რიგის) ორთოფოტოები და რელიეფის ციფრული მოდელი. დამატებით რბილ გრუნტში ნერტილოვანი შურფების გაკეთება ვიზუალურად, სტრატეგიაზე დაფუძნებული ფენების იდენტიფიკაცია და ჭრილები.

არქეოლოგიური გათხრები: კომპლექსური არქეოლოგიური დაზვერვის შედეგები საშუალებას იძლევა წინასწარული დასკვნები გამოვიტანოთ მთელი კულტურულ-ისტორიული არეალის დაგეგმარების შესახებ, რათა შემდგომი არქეოლოგიური გათხრები დაიგეგმოს კვლევის ერთიანი მონახაზის ფარგლებში და არა ცალკეული არქეოლოგიური ძეგლების შესწავლისთვის. შერჩეული ძეგლებისთვის აეროფოტოგრამმეტრიული გადაღებით მიღებული პროექტები საშუალებას იძლევა წინასწარი დასკვნები გამოვიტანოთ ძეგლის დაგეგმარებისა და ფუნქციური დატვირთვის შესახებ, რაც კიდევ უფრო შედეგიანს ხდის არქეოლოგიურ გათხრებს. გარდა ზემოთ ხსენებულისა, მსგავსი მიდგომა საშუალებას იძლევა არქეოლოგიური კვლევების გეგმაზომიერად წარმოებისა დიდ ფართობებზე.

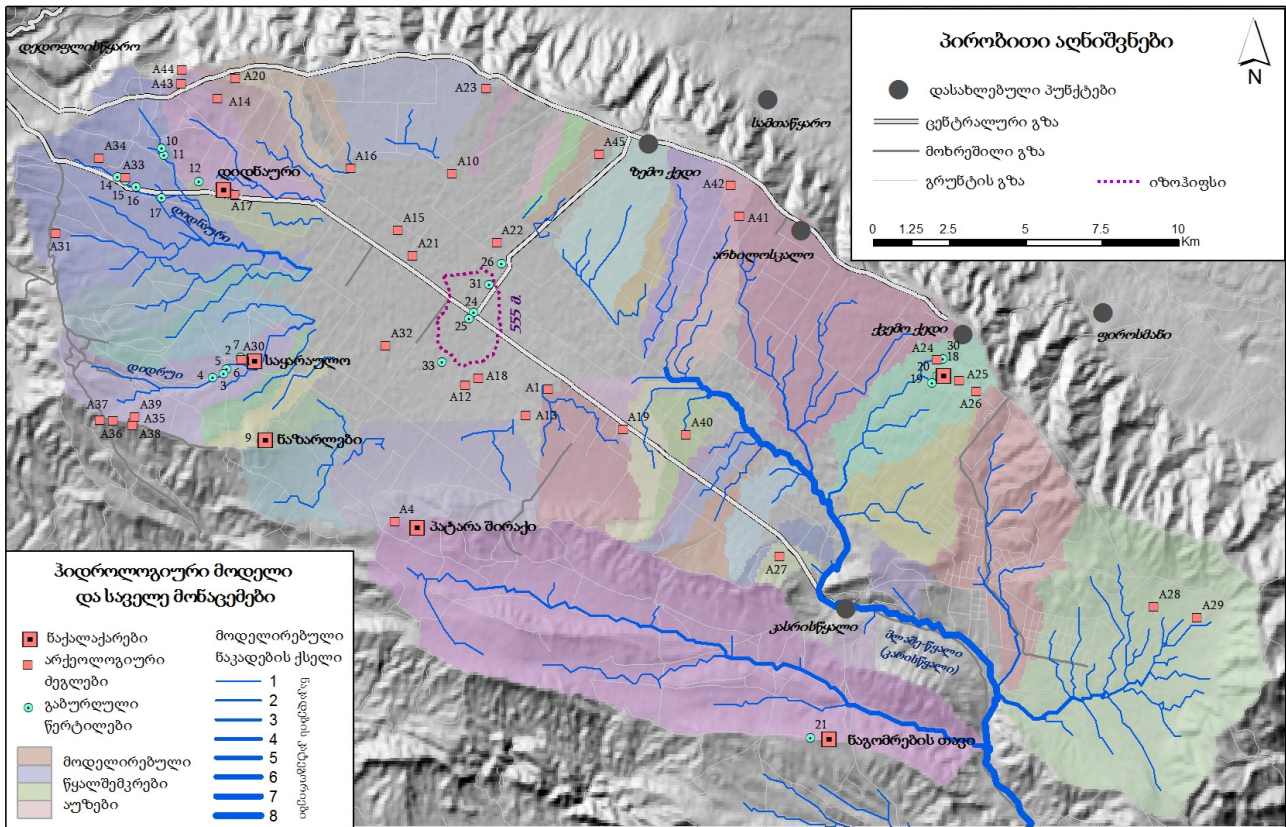
გათხრების დოკუმენტაცია-ფიქსაციის ციფრული ტექნოლოგიები: გათხრების პარალელურად უბნების ფოტოგრამმეტრიული ფიქსაცია მაღალი რეზოლუციით, გეორეფერენსირებული (მყარ ნერტილზე მიბმული) ფერადი ორთოფოტოსა და 3D მოდელის მიღებით. გადაღება ხდება ფენობრივად – თითოეული კულტურული ფენის განმენდის შემდეგ. მილიმეტრის რიგის ციფრული ფერადი ორთოფოტო და რელიეფის მოდელი საშუალებას იძლევა დავაფიქსიროთ გათხრილი უბნის თითოეული დეტალი, ავზომოთ თუ გამოვზომოთ ჩვენთვის საინტერესო მონაკვეთები.

პალეოგარემოს კვლევა: შირაქის ველის რელიეფის ციფრულ მოდელზე დაყრდნობით განხორციელდა ჰიდროგრაფიული ქსელის მოდელირება, რისთვისაც გამოყენებულია ArcMap პროგრამული პაკეტის

Hydro თოვლობს მოდული. მოდელირებულია ძირითადი ნაკადები და შესაბამისი წყალშემკრები არეალები. მიღებული ფართობების მიხედვით განხორციელდა ნაკადთა კლასიფიკაცია. მოდელირებული ჰიდროგრაფიული ქსელი კარგ თანხვედრაშია შირაქის ველზე დღეისთვის არსებულ „ნამდინარეებთან“ თუ მშრალ ხეობებთან, რომლებიც ფიქსირდება სატელიტურ გამოსახულებებზე. დამატებითი ინფორმაციის მისაღებად, საინტერესო უბნებზე, ვიბრობურლით აღებულია 6-7 მეტრამდე სიღრმის უწყვეტი გეომორფოლოგიური კერნები, რომელთა ვიზუალური შესწავლით აიგო პირველადი სტრატეგრაფიული ჭრილები. ასეთი უბნებია პოტენციური ნამდინარეები და ნატბურები.

სურ. 1 გამოყენებული ტექნიკური აღჭურვილობა და საველე მუშაობის პროცესი

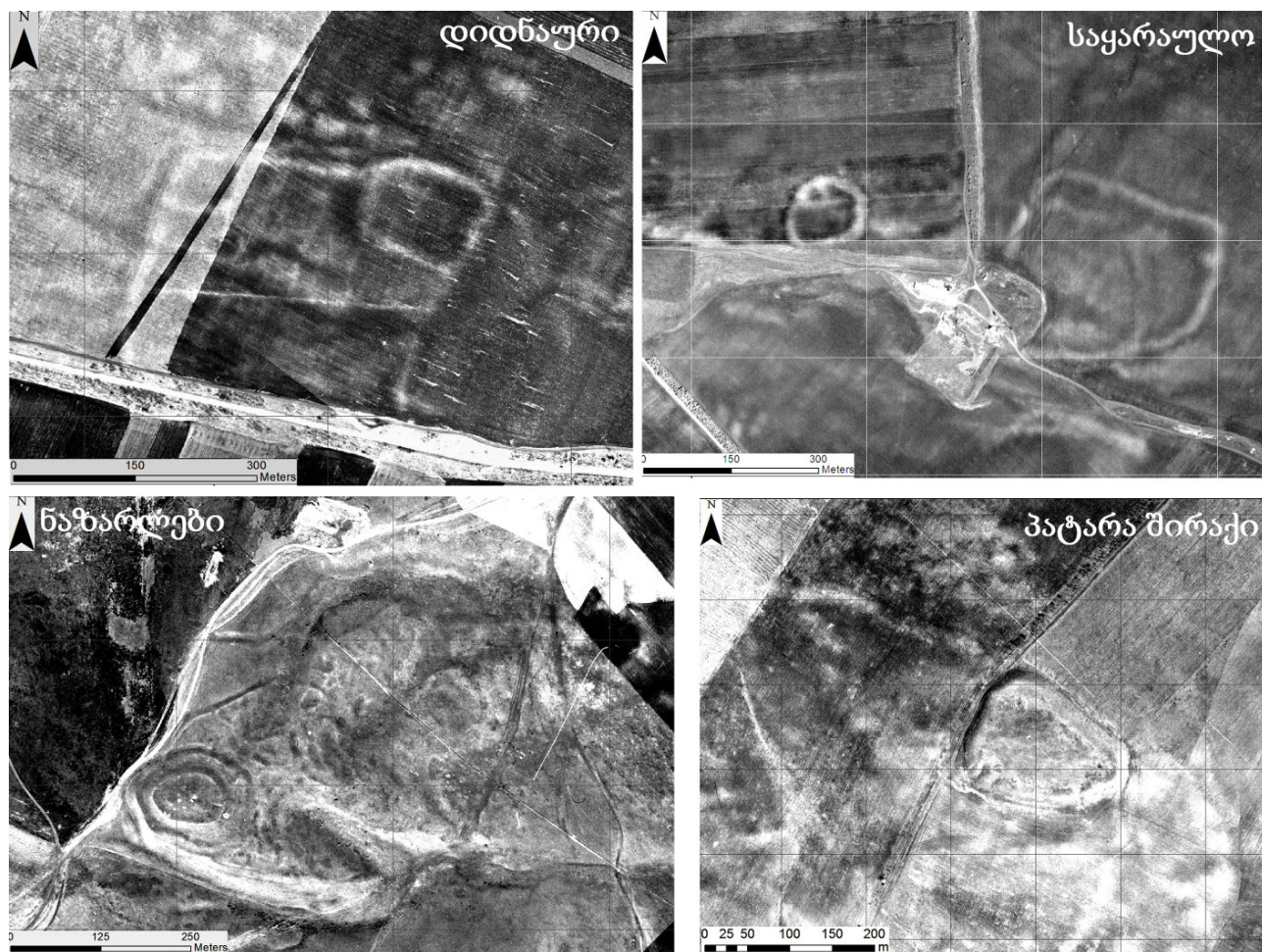

სურ. 2 შირაქის ზეგანის პალეოგარემოს კვლევის სქემა. ჰიდროგრაფიული ქსელის მოდელი და აეროფოტოდეშიფრირებითა და საველე კვლევებით დაფიქსირებული არქეოლოგიური ძეგლები

ძირითადი ნაწილი. 2. მიღებული პირველადი შედეგები და მათი ანალიზი

2.1 საველე არქეოლოგიური დაზვერვა და სატელიტური სურათების დაშიფრება

შირაქის ველზე აერო და სატელიტური სურათების დეშიფრირების შედეგად იდენტიფიცირებულია 40-მდე დიდი თუ მცირე არქეოლოგიური ობიექტი (სურ. 1). აღსანიშნავია, რომ გამოსახულებებით კარგადაა დაფარული შირაქის ველის ცენტრალური და დასავლეთ ნაწილები, შესაბამისად, ველის უკიდურესი აღმოსავლეთ ნაწილი შედარებით ცუდადაა შესწავლილი. დამატებითი საველე კვლევებისა და ფოტოგრამეტრიული აეროგადაღებების საფუძველზე არქეოლოგიური ძეგლების რამდენიმე კომპლექსი —შესაძლო ნაქალაქარი გამოვლინდა, რომელთაც ეტყობა ადრეული სახელმწიფოებრივი ფორმირების ნიშნები (სურ. 3). ამ ფაქტის რეალობა დაადასტურა დაზვერვითმა

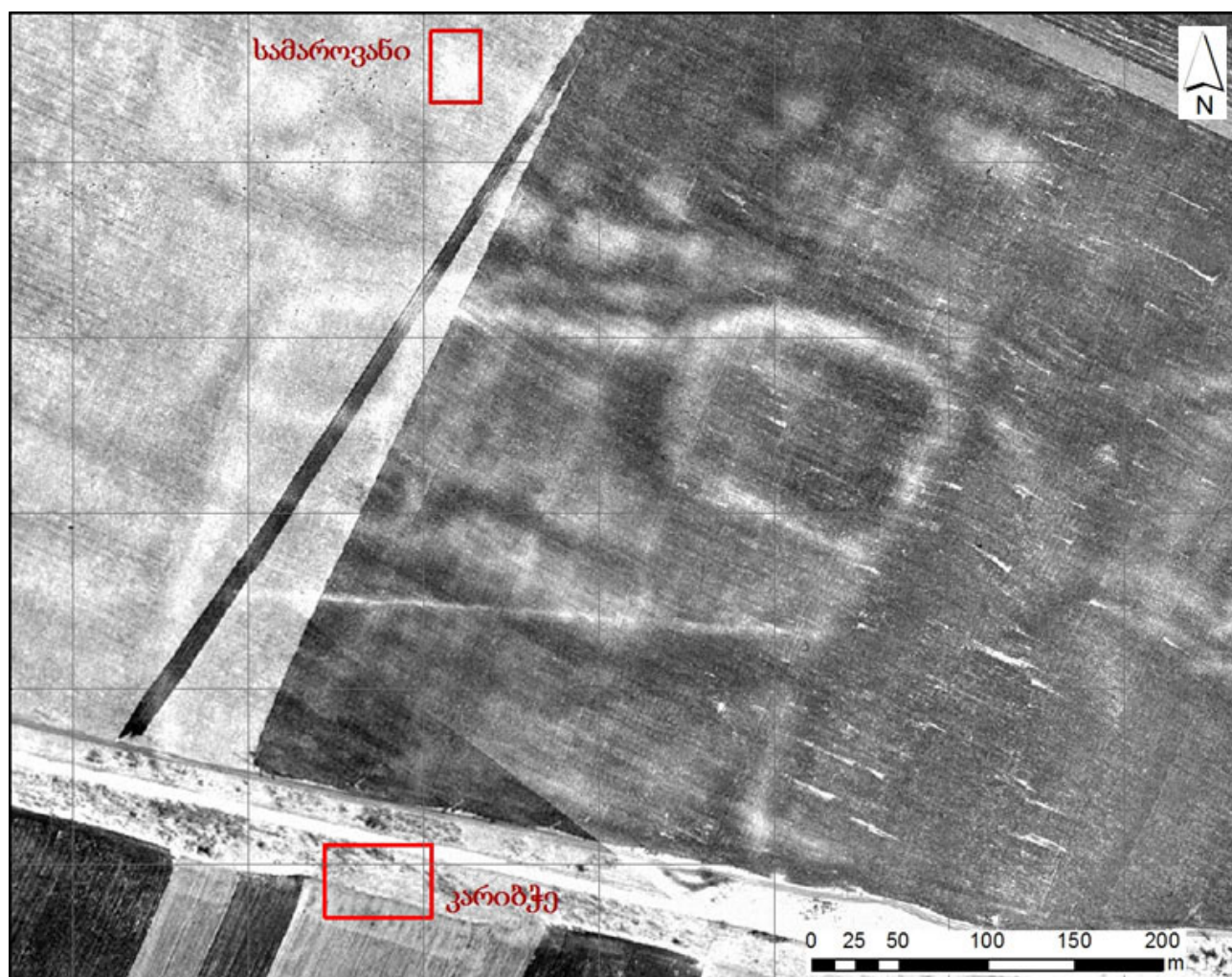

სურ 3. შირაქის ველზე სატელიტურ და აეროფოტოებზე იდენტიფიცირებული სავარაუდო ნაქალაქარები

კვლევამ, ქრონოლოგიურად უფრო ადრეული, ქ.ნ. XIV საუკუნის დასასრულის და ქ.ნ. XIII საუკუნის სახელმწიფოს ფორმირებაზე სამხრეთ კავკასიაში მიგვიტოვებს იერის ზეგანის აღმოსავლეთ ნაწილში, დიდი შირაქის ველზე, სატელიტური მონაცემების დეშიფრირების შედეგად აღმოჩენილი დიდნაურის ქალაქი და სამაროვანი (სურ. 3), რომელთა გათხრაც 2015 წელს დაიწყო და პირველადი შედეგები კიდევ უფრო გვარწმუნებს გამოთქმული ვარაუდის სისწორეში. გარდა დიდნაურისა საინტერესოა ნაზარლების, პატარა შირაქისა და სულ ახლად აღმოჩენილი ძეგლის – საყარაულოს ძეგლები, ასეთივე მასშტაბური დაგეგმარებით. აეროფოტოებზე დაყრდნობით შეიძლება ვიმსჯელოთ შესაძლო ნაქალაქარების საკმაოდ დიდ ფართობებზე, მძლავრ საფორტიფიკაციო ნაგებობებსა და დაგეგმარებაზე. აღსანიშნავია, რომ ყველა ამგვარი ნაქალაქარის უშუალო სიახლოვეს ფიქსირდება სამაროვნები და გორასამარხების ველები.

2.2 დიდნაურის არქეოლოგიური გათხრების პირველადი შედეგები

2015 წელს დაიწყო გათხრები დიდნაურის არქეოლოგიური ძეგლის ორ უბანზე, გათხრილია სამაროვანი და კარიბჭე (სურ. 4). ცენტრალური ქალაქის 14 ჰექტარს ზღუდავს 7 მეტრის სიგანის გალავანი და 12 მეტრის სიგანის თავდაცვითი თხრილი, რომლის სიღრმეც 3,5 მეტრია. ქალაქის თარიღი მის სამხრეთ გალავანზე და კარიბჭეზე (სურ. 4) ჩატარებული არქეოლოგიური კვლევით დადგინდა. ამ თარიღის მართებულობა კიდევ ერთხელ დაადასტურა ქალაქის ჩრდილოეთით 200 მეტრის მოშორებით არსებულ სამაროვანზე წარმოებულმა სამუშაოებმა, სადაც სამარხები 5 იარუსადაა განლაგებული.

სურ. 4 დიდნაურის ველზე გათხრილი სამაროვნისა და კარიბჭის უბნები

„დიდნაურის“ დასახლების ძირითადი სამეურნეო საქმიანობა სარწყავი მიწათმოქმედება უნდა ყოფილიყო, რაზეც, როგორც დაზვერვითი ისე, სატელიტური მონაცემები და აერო გადაღებები მიგვითითებს, სწორედ ამ მასალის დეპოზირების შედეგად გამოვლინდა ძველ ნამდინარევთა კალაპოტებისა და სარწყავი არხების მთელი ქსელი. მეტად არსებითი და მრავალსმეტყველია, რომ აქ საბრძოლო ეტლის ცხენებშეპყრული მოდელი აღმოჩნდა (სურ. 5), რაც თანადროული საზოგადოების სოციალური სისტემის განმსაზღვრელად შეიძლება მივიჩნიოთ.

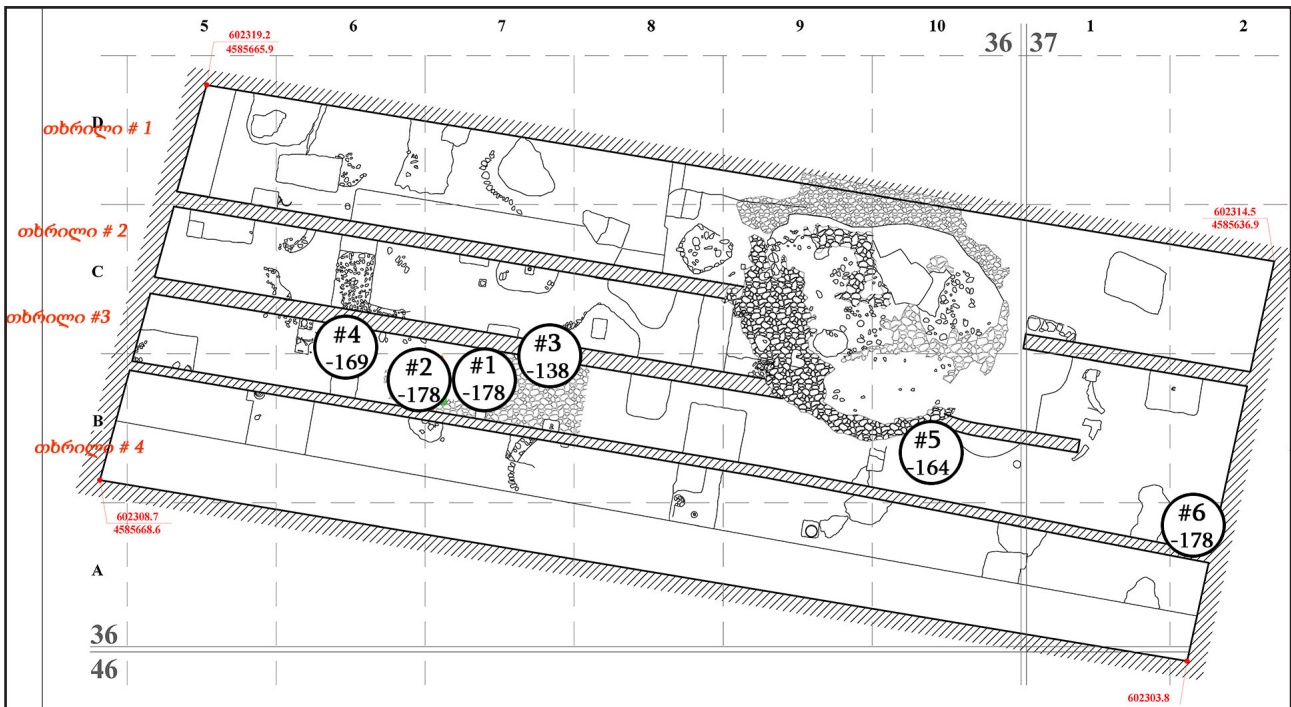

სურ. 5 A – დიდნაურის ნაქალაქარზე გათხრილი სამაროვანი და გორასამარხი, მაღალი გარჩევადობის (3 მმ) ორთოფოტო მიღებულია ფოტოგრამმეტრიული აეროგადაღებით, სამარხებში ნაპოვნი: B-საბრძოლო ეტლის ბრინჯაოს მოდელი და C-რიტუალური სასმისი.

ეს აღმოჩენები მრავალმხრივ მნიშვნელოვანია, რადგან მჭიდროდ უკავშირდება მთელი წინააზიის ცივილიზაციებს და არსებითი ცვლილება შეაქვს არა მარტო კავკასიის, არამედ მთელი მახლობელი აღმოსავლეთის სიძველეების გააზრებაში.

მნიშვნელოვანი ინფორმაციის შემცველია გათხრების ადგილზე, კულტურული ფენიდან აღებული პალეონიადაგების პირველადი ლაბორატორიული ანალიზები (სურ. 6), რომლებიც ტალინის უნივერსიტეტის ეკოლოგიის ინსტიტუტის ლაბორატორიაში ჩატარდა. როგორც ცნობილია, აღნიშნული ტერიტორიის (შირაქის ველი) ნიადაგები მიეკუთვნება შავმიწა ნიადაგების ტიპს (Vერტისოლს). გამოირჩევა ჰუმუსის მაღალი შემცველობით (5-6%), მძიმე მექანიკური შედგენილობითა და კარგი ფიზიკური თვისებებით. აღსანიშნავია ისიც, რომ ისინი უმეტესწილად მეორადი წარმოშობისაა, მიღებულია ე.წ. ყოფილი ტყის ნიადაგების შემდგომი გაველების შედეგად.

ლაბორატორიული ანალიზით მიღებული შედეგები გვიჩვენებს (სურ. 6), რომ ნიადაგს ყველა სიღრმეზე ჰუმუსის მაღალი შემცველობა ახასიათებს. თუმცა, სიღრმის მატებასთან ერთად ჰუმუსის შემცველობა უნდა კლებულობდეს,

სურ. 6 დიდნაურის სამაროვნის არქეოლოგიური გათხრებისას პალეონიადაგის ნიმუშების აღების წერტილები, სიღრმე მითითებულია სანტიმეტრებში ზედაპირის პირობით ნულოვან დონესთან მიმართებაში. ნიმუში №7 გათხრებისას აღმოჩენილი სარიტუალო ჭურჭლიდან ამოღებული მასალაა.

#	Dry mass %	Org %	Clastic min %	Carb %	pH
1	81.1	5.5	79.4	15.1	7.99
2	80.3	5.8	83.8	10.5	7.92
3	90.1	5.2	78.0	16.8	7.99
4	79.5	6.8	89.9	3.3	8.36
5	80.5	6.6	91.5	1.9	7.85
6	84.4	4.9	84.3	10.8	7.92
7	88.0	5.8	79.3	15.0	8.08

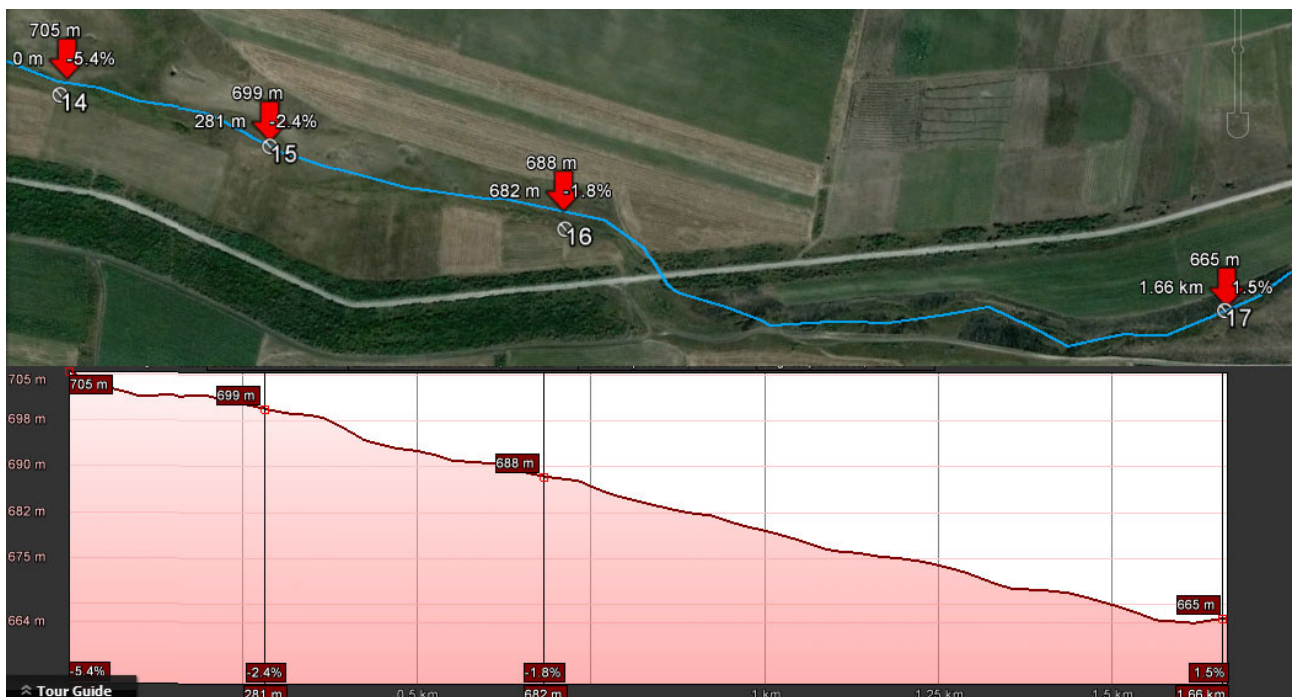
ცხრილი 1:

დიდნაურის სამაროვნის არქეოლოგიური უბნიდან აღებული პალეონიადაგების ლაბორატორიული ანალიზის შედეგები

რაც უნდა იყოს დაკავშირებული ნიადაგის განამარხებასთან, როგორც ბუნებრივი, დენუდაციურ-აკუმულაციური პროცესების ისე, ანთროპოგენური – ადამიანის სამეურნეო საქმიანობის შედეგად. განამარხებული ნიადაგის ვერსიას ისიც ადასტურებს, რომ ნიადაგის ყველა ჰორიზონტში (ნიმუშების სიღრმეზე) გვაქვს მინერალების დიდი შემცველობა (იხ. ცხრილი №1), რომელიც ბუნებრივად კონცენტრირებულია ნიადაგის ზედა ჰორიზონტში არისორგანიკასთან ერთად. რაც შეეხება კარბონატების (Carb%) შემცველობას (იხ. ცხრილი №1), ბუნებრივია და განპირობებულია ნიადაგწარმომქმნელი ქანებისგან – ლიოსისებრი თიხები და თიხნარები. ნიადაგის რეაქციაც დამახასიათებელია ამ ტიპის ნიადაგისთვის (pH საშუალო – 8.02), რაც ასევე ნიადაგწარმომქმნელი ქანითაა განპირობებული. ანალიზის მიხედვით და იმის გათვალისწინებით, რომ ეს ნიმუშები არქეოლოგიური გათხრის შედეგად მიწის სიღრმიდან არის აღებული იკვეთება, რომ საქმე გვაქვს განამარხებულ ნიადაგთან (In situ), თუმცა, სრული სურათის აღქმა შემდგომ ლაბორატორიულ და საველე კვლევების გაგრძელებას საჭიროებს.

2.3 შირაქის ველის ჰიდროგრაფიული ქსელის მოდელირება და სავალი გეომორფოლოგიური კვლევები

ჰიდროგრაფიული ქსელის მოდელირების ტექნოლოგია საშუალებას იძლევა რელიეფის ციფრულ მოდელზე დაყრდნობით აიგოს საკვლევი წყალშემკრები არეალის სამგანზომილებიანი მოდელი და უშუალოდ დაანგარიშდეს შემდეგი პარამეტრები: წყალშემკრები აუზები, მათი გეოგრაფიული საზღვრები და ფართობები, მოდელირებულია ნაკადების ქსელი, განხორციელდა მათი კატეგორიზაცია შენაკადების რაოდენობისა და საერთო წყალშემკრები ფართობის მიხედვით. პალეოგარემოს პარამეტრების (ნიადაგის საფარი, მცენარეული საფარი, ნალექის საშუალო ოდენობა) ცოდნის შემთხვევაში, მიღებული პარამეტრები საშუალებას გვაძლევს, მაქსიმალურად ზუსტად აღვადგინოთ შესაძლო პალეო-ჰიდროგრაფიული ქსელი და ჰიდროლოგიური რეჟიმი. საცდელ გათვლებს საფუძვლად დაედო შირაქის ველის რელიეფის ზოგადი მოდელი (SRTM 90m Digital Elevation Database) და მიუხედავად დაბალი რეზოლუციისა საკმაოდ საინტერესო სურათი მოგვცა. ფაქტიურად მოხერხდა სრულად აგვეგო ნაკადების მოდელი (გარდა შირაქის ველის ცენტრალური ჩადაბლებისა) და ამასთან მოდელირებული ნაკადები ზუსტ თანხვედრაშია აერო და კოსმოსურ სურათებზე დანაკვირვებ „ნამდინარეებსა“ და ხევებთან (სურ. 2), რაც ჩვენ მიერ შერჩეული მეთოდის გარკვეული ტესტირება-გამოცდაც იყო.

სურ. 7 მოდელირებული ნაკადის სიმაღლითი პროფილი. ისრებით მითითებულია ჭაბურღილების განლაგება

მიმდინარე კვლევებისთვის კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი ინფორმაციაა შირაქის ველის ცენტრალურ ნაწილში არსებული ბუნებრივი დეპრესია, 555 მ ზღვის დონიდან იზოფიპსი ამოღებულია 1: 25000 მასშტაბის ტოპო რუკიდან, რომელიც ხელსაყრელი პალეოგარემოს პირობებში, საკმარისი ნალექისა და მისი შემაკავებელი ფაქტორის (ტყის საფარის) შემთხვევაში, შესაძლო პალეო ტბის ადგილი უნდა იყოს (სურ. 2). საინტერესოა, რომ იდენტიფიცირებული არქეოლოგიური უბნები არ ხვდება ამ ზონაში, რაც შეიძლება კიდევ ერთი ირიბი მინიშნებაა გამოთქმული ვარაუდის სასარგებლოდ.

სწორედ მოდელირებულ ჰიდროგრაფიულ ქსელზე დაყრდნობით განხორციელდა გეომორფოლოგიური კერნების აღება ვიბრო ბურღის გამოყენებით. შევადგინეთ ინფორმაცია დიდურის და დიდნაურის შესაძლო პალეონაკადების ხეობებში (ხევებში), ასევე ბურღის მეთოდი გამოვიყენეთ პოტენციური ნატბეურის შიგნით და მის გარეთ ერთიანი სტრატეგრაფიული პროფილების ასაგებად (სურ. 2). სულ გაბურღილია 50-მდე წერტილი, მათი ნაწილი, რომელიც არქეოლოგიურ უბნებზეა განლაგებული წმინდა არქეოლოგიური დანიშნულებისაა და საშუალებას გვაძლევს ზუსტად დავინახოთ კულტურული ფენების არსებობა, ხშირად დაიკვირვება სამშენებლო ფენები და ძირითადი (არქეოლოგიურად სტერილური) ფენის ჩანოლის სიღრმე. სტრატეგრაფიული კერნების მეორე – გეომორფოლოგიური ნაწილი უკვე იძლევა გარკვეული ვარაუდების გამოთქმის საშუალებას, კერძოდ დიდნაურის პალეონაკადის ქრილში (სურ. 7) კერნებში შეინიშნება

სურ. 8 კერნები გეომორფოლოგიური ბურღილებიდან. №15 აღებულია დიდნაურის პალეონაკადის ხეობაში, ხოლო №25 შესაძლო ნატბეურიდან შირაქის ველის ცენტრში

თიხის, თიხნარის, ქვიშნარის ფენების მონაცვლეობა ქვა-ლორღის ფენების ჩანართებით, რაც, თავის მხრივ, წყალმოვარდნებზე/განსხვავებულ ჰიდროგრაფიულ პირობებზე უნდა მიუთითებდეს, მონაცემები ასევე კარგ თანხვედრაშია ნაკადის პროფილის დახრებსა და გავაკებასთან. ასევე საინტერესო სურათი მივიღეთ შესაძლო ნატბეურზე გაკეთებული ჭაბურღილებიდან, სადაც მძლავრი ნალექი ფენები დაფიქსირდა, პალეონიადაგისა და თიხის ფენების წყლის ზემოქმედებისთვის დამახასიათებელი შერევით, ქვემოდან კი ტბის სედიმენტებისთვის დამახასიათებელი თიხის მძლავრი ფენით. მსგავსი სურათი აღარ ფიქსირდება შესაძლო ნატბეურის არეალის გარეთ. რა თქმა უნდა, ლაბორატორიული ანალიზებისა და აბსოლიტური დათარიღების გარეშე აღნიშნული მონაცემები სხვა არაფრის თქმის საშუალებას არ გვაძლევს.

დასკვნები და საკვლევი საკითხები

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ნაშრომში წარმოდგენილია შირაქის ველის ისტორიული გარემოს კომპლექსური კვლევის მხოლოდ პირველად შედეგები. ჩვენ შევეცადეთ არსებული ინფორმაციის, საველე დაზვერვებისა და გეომორფოლოგიური კვლევების, ჰიდროგრაფიული ქსელის მოდელირების, ასევე აერო და სატელიტური სურათების დეშიფრირებისა და აეროფოტოგრამმეტრიული გადაღებების მონაცემების ერთიანი ანალიზით წინასწარი დასკვნები გამოგვეტანა საკვლევი არეალის პალეოგარემოსა და ამ გარემოში ადრეული სახელმწიფო ფორმირების არსებობის შესახებ. შეგროვდა მრავალფეროვანი მასალა, რომელიც შემდგომ უფრო მასშტაბურ კვლევებს უყრის საფუძველს, რაც თავის მხრივ მოითხოვს მნიშვნელოვანი ლაბორატორიულ და ანალიტიკურ სამუშაოებს, სტრატეგრაფიული კერნების და არქეოლოგიური მასალის ანალიზის კუთხით.

საკვლევი საკითხები მოიცავს: შესაძლო მდინარული და ტბის ნალექების დეტალურ შესწავლასა და დათარიღებას. მით უმეტეს, რომ შირაქის ველის ტოპოგრაფიული ზედაპირი და მოდელირებული ჰიდროქსელი მხარს უჭერს ამ ჰიპოთეზას. საკვლევი რაიონის განსაზღვრულ უბნებზე (უპირატესად შირაქის ვაკის პერიფერიულ ნაწილებში) საჭიროა, გაგრძელდეს ნიადაგური საფარის შესწავლა პალეონიადაგების გამოსავლენად და პალენოლოგიური კვლევები მცენარეული საფარის აღსადგენად.

მიუხედავად სამომავლო საკვლევი საკითხების სიუხვისა, არსებული მონაცემები გვაძლევს საფუძველს ვივარაუდოთ, რომ ივრის ზეგანზე ქ.ნ. II ათასწლეულის მეორე ნახევარში მცხოვრებ საზოგადოებას ახასიათებდა ადრეული სახელმწიფოებრივი ფორმირების მკვეთრად გამოხატული ნიშნები. მის ეკონომიკურ თუ სოციალურ განვითარებას დიდწილად ხელს უწყობდა დღევანდელისგან სრულიად განსხვავებული ბუნებრივი გარემო. მხოლოდ კომპლექსურად, ისტორიულ-ბუნებრივ გარემოსთან შესაბამისობაში უნდა იყოს განხილული, მისი სოციალ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ცხოვრების ყველა ასპექტი.

THE RECONSTRUCTION OF SHIRAKI'S VALEEV'S PALEO ENVIRONMENT: THE FIRST TRACE OF STATE FORMATION IN SOUTH CAUCASUS. THE PRIMARY RESULTS OF THE RESEARCH

Konstantine (Kiazo) Pitskhelauri

The National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia 0160, Tbilisi, 5 Tabukashvili str. E-mail: kote.pitskhelauri@tsu.ge

M. Elashvili, G. Kirkitadze, L. Navrozashvili, L. Adikashvili, Z. Janelidze, G. Asatiani, A. Nadaraia

Georgian National Academy of Sciences

Research Center for Cultural Heritage and the Environment, Ilia State University

Annotation. Modern archaeology has long gone beyond the research of cultural heritage of humanity and it aims to study human and historical environment as a whole. Research of the past of the community of any region and epoch should commence with characterization of the contemporaneous paleo-environment, as it is the changeable, epochal differences that the whole system of economic, social and political development of the society is based on. Thus, if reconstruction of the paleo-environment of certain epochs does not occur from the very beginning, every effort of proper interpretation of the past of any society will be conducted with major flaws, will not be able to avoid substantial mistakes and it will make establishment of the truth difficult.

Key words: cemetery, gate, statehood

РЕКОНСТРУКЦИЯ ПАЛЕОСРЕДЫ ШИРАКСКОЙ ДОЛИНЫ. СЛЕДЫ ПЕРВЫХ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ФОРМИРОВАНИЙ НА ЮЖНОМ КАВКАЗЕ. ПЕРВЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИИ

Константин (Киазо) Пицхелаури

Национальное Агентство Охраны Культурного Наследия Грузии,

Грузия 0160, Тбилиси, Табукашвили 5, E-mail: kote.pitskhelauri@tsu.ge

Анотация. Современная археология уже давно вышла за пределы узкого исследования культурного наследия человека, ныне она направлена на изучение человека с совокупностью с исторической средой. Исследование истории общества, того или иного региона, или эпохи мы должны начинать характеристикой палеосреды того времени, поскольку именно на меняемых, эпохально разных поприщах основана целая система экономического, социального и политического развития общества. Именно этот подход является основной концепцией наших исследований проведенных на Йорской равнине, включая экосистему Большой и Малой Ширакской долины. Первые результаты такик исследовании приводят нас к следам государственных формировании на южном Кавказе, что в корне меняет нынешний взгляд насчет государственности в ареале южного Кавказа.

Ключевые слова: Могильник, город, ворота, государственность

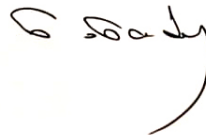
Reference:

1. T. V. Bugianishvili. 'Paleontological Sites of the Iori-Alazani Basin'. trudi kakhetskoi arkheologicheskoi ekspeditsii, vol. 1, Tbilisi, 1969, pp. 26-34 (in Russian)
2. K. Pitskhelauri. 'Years-Old Perspective of Research of the Archaeological Cultures of Caucasasia in the VI-I Millennia BC in Ilia State University'. Khornabuji I, Tbilisi, 2011 (in Georgian)
3. V. Maisuradze. 'Shiraki Archaeological Expedition. polevie arkheologicheskie issledovania. 1988. C.61-62, pl. 55-57 (in Russian)
4. N. Asatiani, B. Maisuradze. 'Tumuli of Dedoplistskaro District'. arkeologiuri krebuli III, vol. XXII-XXVI, Tbilisi, 2001, pp. 37-65 (in Georgian)
5. K. Pitskhelauri. 'Main Problem of the History of Eastern Georgian Tribes'. K. Pitskhelauri. 'Morphology of Nazarlebi Cemetery'. Khornabuji I, Tbilisi, 2011, pp. 106-122 (in Georgian)
6. Furtwängler., F. Knauss, I. Motzenbäkcker. Archäologische Expedition in Kachetien 1997. Ausgrabungen in Širaki. Eurasia Antigua, Band 4, 1998, 309-364

შემოსვლის თარიღი 16.02.2019

განხილვის თარიღი 27.02.2019

ხელმოწერილია დასაბეჭდად: ნიკოლოზ ანთიძე
16.03.2020

Date of submission 16.02.2019

Date of review 27.02.2019

Signed for printing Nikoloz Antidze
16.03.2020

Дата рассмотра 16.02.2019

Дата приема 27.02.2019

Подписана для публикации Николоз Антидзе
16.03.2020

ახალი აღმოჩენები ორთვალა კლდეში, პალეოლითის ახლებური ხეობა და კვლევის ახალი ამოცანები

ნიკოლოზ თუშაბრამიშვილი

კულტურული რესურსების კვლევის ცენტრი, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო,
0160, თბილისი, ჩოლოყაშვილის 3/5

E-mail: nikoloz_tushabramishvili@iliauni.edu.ge

ანოტაცია. ჯერ კიდევ 1994 წელს გამოვთქვი მოსაზრება მასზე, რომ საქართველოში არსებობდა შუა პალეოლითიდან ზედა პალეოლითზე გარდამავალი პერიოდი, რომ შესაძლოა თანამედროვე და ნეანდერტალელი ადამიანები თანაცხოვრობდნენ, თანაარსებობდნენ [ონლაინ არქეოლოგია №8, გვ. 14, 2016]. 2018 წლის მიწურულს საზღვარგარეთ ჩატარებულმა ახალმა ლაბორატორიულმა კვლევებმა ფაქტიურად დაადასტურა ჩვენ მიერ განსაზღვრული ეპოქები, მიახლოებითი თარიღები და თანაარსებობის თეორიული ვარაუდი. ანუ, დღეს უკვე მულტიდისციპლინური კვლევების შედეგად საფუძვლიანად სავარაუდოა, რომ შუა პალეოლითური ინდუსტრია შესაძლოა, ეკუთვნოდეს ნეანდერტალელებსაც და ჰომო საპიენსებსაც.

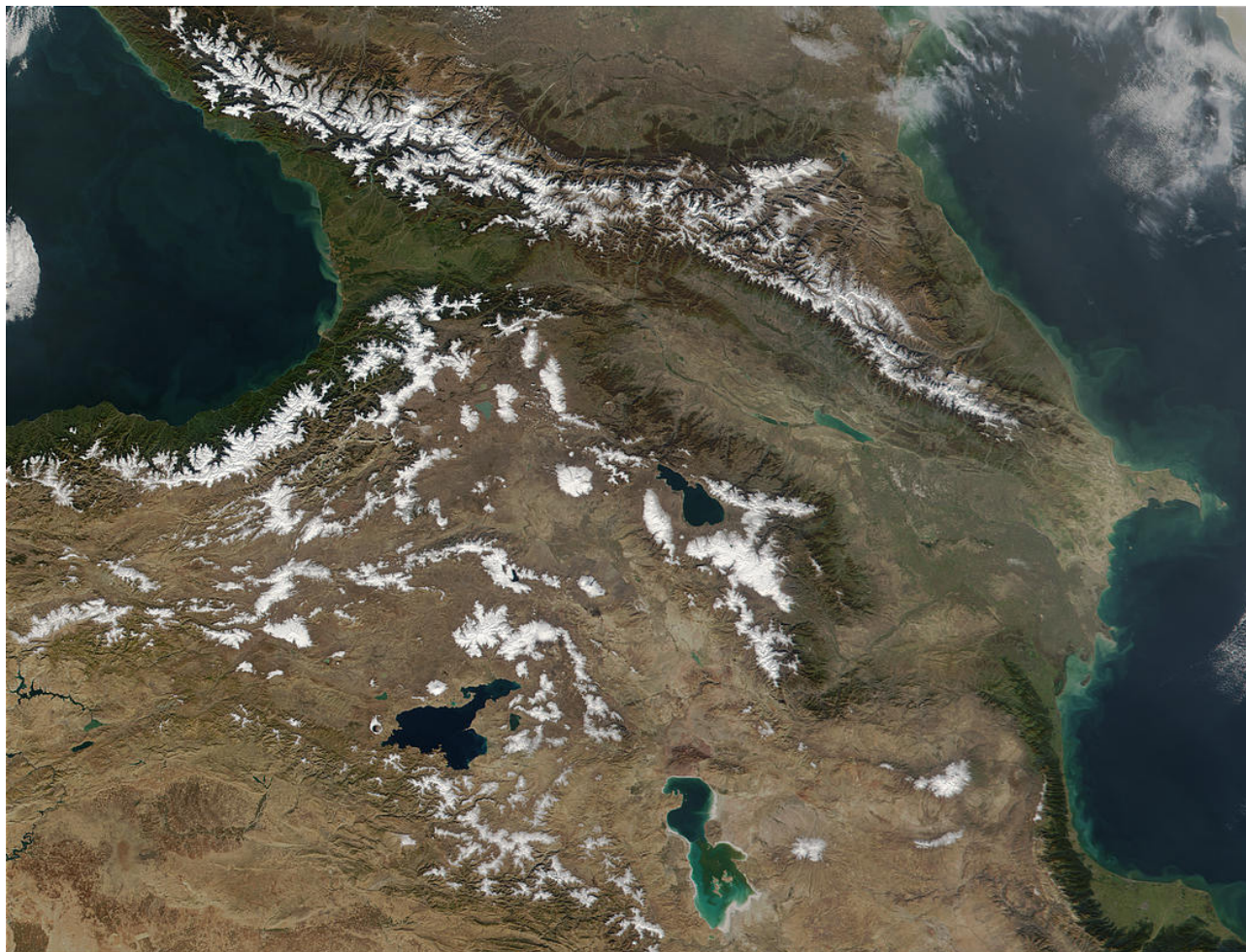
ვფიქრობთ, რომ მოცემული დეფინიცია შეცვლის მსოფლიო პრეისტორიკოსების დამოკიდებულებას შუა პალეოლითის ინდუსტრიაზე. ჩემი აზრით, აუცილებელია საქართველოს პალეოგარემოს გარკვეული საკითხების ხელახალი შესწავლა, მით უმეტეს, რომ ორთვალა კლდეში სულ ახლახან აღმოჩნდა პლეისტოცენის ეპოქის მაკაკას ნაშთი. სტატიაში, აგრეთვე, მოცემულია კვლევის შედეგები, რომლებიც ადასტურებს ორი პოპულაციის – ნეანდერტალელებისა და თანამედროვე ადამიანების თანაცხოვრებას ორთვალა კლდეში.

საკვანძო სიტყვები: ნეანდერტალელი, ჰომო საპიენსი, პლეისტოცენი

შესავალი. სამხრეთ კავკასიის, კერძოდ, დასავლეთ ამიერკავკასიის – ზემო იმერეთის პალეოგარემოს შესწავლა თანამედროვე მეცნიერების ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი თემაა. საქართველოს პალეოლითი ყველაზე კარგად შესწავლილია რიონ-ყვირილას აუზში, მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ ზემო იმერეთის ძეგლების კვლევის დონეს, ვფიქრობ, არსებობს უამრავი საკითხი, რომლებიც ახალი აღმოჩენებისა და ლაბორატორიული ანალიზების ახალი შედეგებიდან გამომდინარე, ახლებურ გააზრებასა და პალეოგარემოს თანამედროვე ინტერპრეტაციას ითხოვს. მულტიდისციპლინური კვლევები იძლევა მეტად მნიშვნელოვან ინფორმაციას უძველესი და ძველი ადამიანების მიგრაციების, მათი კულტურების, ტრადიციებისა და, ზოგადად, ცხოვრების წესის შესახებ. შესაბამისად, ამ პატარა რეგიონის ძველი ქვის ხანის მულტიდისციპლინური შესწავლა უკიდურესად აქტუალურია არა მხოლოდ რეგიონის, არამედ, მთელი უძველესი სამყაროსა და კაცობრიობის პრეისტორიის კვლევისთვის. ცხადია, რეგიონის პალეოგარემოსა და ადამიანთა

ადაპტაციის საკითხების შესწავლის დიდ მნიშვნელობას განაპირობებს სამხრეთ კავკასიისა და თვით საქართველოს ტერიტორიის გეოგრაფიული მდებარეობა, პალეოლანდშაფტი და სხვ.

როგორც ცნობილია, სამხრეთ კავკასია და საქართველოს ტერიტორია გზაჯვარედინია ევროპასა და აზიას შორის, რომელიც მთლიანად შემოსაზღვრულია დიდი და მცირე კავკასიონის ქედებითა და შავი და კასპიის ზღვებით. ეს რეგიონი პალეოლითური ეპოქის დროს გეოგრაფიული “ჩიხი” იყო, სადაც არეალის სიმცირის გამო, სხვადასხვა კულტურა იძულებით კონტაქტობდა, იმ ფონზე, რომ ეს კულტურები ერთმანეთის კონკურენტები იყო ტერიტორიისა და საარსებო რესურსების ათვისებასა და სარგებლობის საკითხებში [Adler, Bar-Oz, Vekua, Tushabramishvili 2004. 52-55].

სურ 1

სამხრეთ კავკასიის იმ ტერიტორიაზე, სადაც განსახილველი ძეგლები მდებარეობს (იმერეთის რეგიონი), ფინალური შუა პალეოლითისა და ზედა პალეოლითის ეპოქაში, მთიანი რეგიონებისთვის დამახასიათებელი რბილი და ტენიანი კლიმატი იყო (ისევე როგორც დღეს). ეს ღრმა ხეობებით დასერილი ტერიტორია ზედა პლეისტოცენში მდიდარი ფლორითა და ფაუნით ხასიათდებოდა. ტყეებს ენაცვლებოდა ღია ლანდშაფტები, რაც ხშირი ტყეებით დაფარულ ადგილებთან შედარებით მეტად მრავალფეროვან გარემოს, მცენარეულ საფარსა და ცოცხალ ბიომასას ქმნიდა. ძველი ქვის ხანის, კაცობრიობრიობის ისტორიის ამ ყველაზე ხანგრძლივი ეპოქის განმავლობაში ჰავის პერიოდული ცვლილება ფოთლოვანი ტყეების წინვოვანით ჩანაცვლებას განაპირობებდა, თუმცა, ეს დიდად არ მოქმედებდა მსხვილ ძუძუმწოვართა მრავალფეროვნებასა და გავრცელებაზე. რეგიონი

ბიოგეოგრაფიული რეფუგიუმია, რომელიც შემორჩენილია ზედა პლეისტოცენის ეპოქიდან (დაახლ. 130 000 წწ-დან). პლეისტოცენში ალპურ გამყინვარებას კავკასიაში, დიდი კავკასიონის ქედის წყალობით, დიდი მასშტაბებისთვის არ მიუღწევია. მყინვარები მთისწინა ზოლს არ ჩამოსცილებია, ხოლო ზოგიერთი რეგიონი, მათ შორის იმერეთი იყო რეფუგიუმი, სადაც ფლორისა და ფაუნის ესა თუ ის სახეობები, სხვა რეგიონებთან შედარებით, საკმაოდ დიდხანს შემორჩა [Бравар И., Лилиенберг Д.А.1980; Вивиан Р., Голубев Г.Н., Давитаиа Ф.Ф.и др1980]. ეს გარემო პირობები გამოწვეული იყო შავი ზღვიდან წამოსული თბილი და ტენიანი ჰავითა და დიდი კავკასიონის ქედით, რომელიც ხელს უშლიდა ჩრდილოეთიდან ცივი კლიმატის გავრცელებას. ის, რომ ჩრდილოეთის ცივი ჰავა დიდ გავლენას არ ახდენდა სამხრეთ კავკასიაზე, უკანასკნელ ხანებში დადასტურდა ზედა პალეოლითური ძეგლების არსებობით კავკასიონის სამხრეთ მთისწინა ზოლში, ზღვის დონიდან 900-1300 მ-ის სიმაღლეზე [გ. თორთლაძე. 1998, 1999; ნ. თუშაბრამიშვილი 2010]. აქვე აღვნიშნავთ, რომ ადრე ზედა პალეოლითის ვერტიკალური გავრცელების ლიმიტად მიჩნეული იყო 800 მ., რაც სწორედ ცივი კლიმატური პირობებით აიხსნებოდა [Тушабрамишвили 1991. 453].

სამხრეთ კავკასიის ბუნებრივი გარემო მეტად ხელსაყრელი გახლდათ ადამიანის საცხოვრებლად. აქ გავრცელებული იყო ფლორის 6350 სახეობა (მათ შორის 1600 ენდემური, რელიქტური ფორმები) [Гроссгейм А.А. 1952. Зимица Р.П., Сент-Жиронд М., 1980]. ფაუნა – 139 ძუძუმწოვარი, 360 ფრინველი, 57 რეპტილია და სხვ. [Исаков И.А. Зимица Р.П., Панфилов Д.В. 1966].

შეიძლება დარწმუნებით ითქვას, რომ ორთავალა კლდე, რამდენიმე სხვა მღვიმურ ძეგლთან ერთად, დღევანდელი კრიტერიუმებით ერთ-ერთი ყველაზე სრულყოფილად შესწავლილი პალეოლითური ობიექტია. მიუხედავად ამისა, უკანასკნელ ხანს ნეანდერტალელის ნაშთისა და ჰომო საპიენსის საპიენსის გენომის აღმოჩენა მთლიანად და რადიკალურად ცვლის ამ დრომდე არსებულ შეხედულებას იმის შესახებ, რომ შუა პალეოლითური ინდუსტრიები მხოლოდ ნეანდერტალელებს მიეკუთვნება. ჩვენ მიერ ჩატარებულმა ახალმა კვლევებმა ეს პოსტულატი შეცვალა. საფუძვლიანი, მულტიდისციპლინური კვლევების შედეგად გამოტანილია დასკვნა: შუა პალეოლითური ინდუსტრია შესაძლოა, ეკუთვნოდეს ნეანდერტალელებსაც და ჰომო საპიენსებსაც. მოცემული თეზა საერთაშორისო მასშტაბით შეცვლის პრეისტორიკოსების დამოკიდებულებას შუა პალეოლითის ინდუსტრიებისადმი. ასევე მეტად მნიშვნელოვანია ორთავალა კლდეში პლეისტოცენის ეპოქის პრიმატის, მაკაკას ნაშთის აღმოჩენა. ამ ფაქტის გამო შესაძლოა, აუცილებელი გახდეს აღნიშნული გეოლოგიური ეპოქის საქართველოს პალეოგარემოს გარკვეული საკითხების ხელახალი შესწავლა.

ძირითადი ნაწილი. ორთავალა კლდე

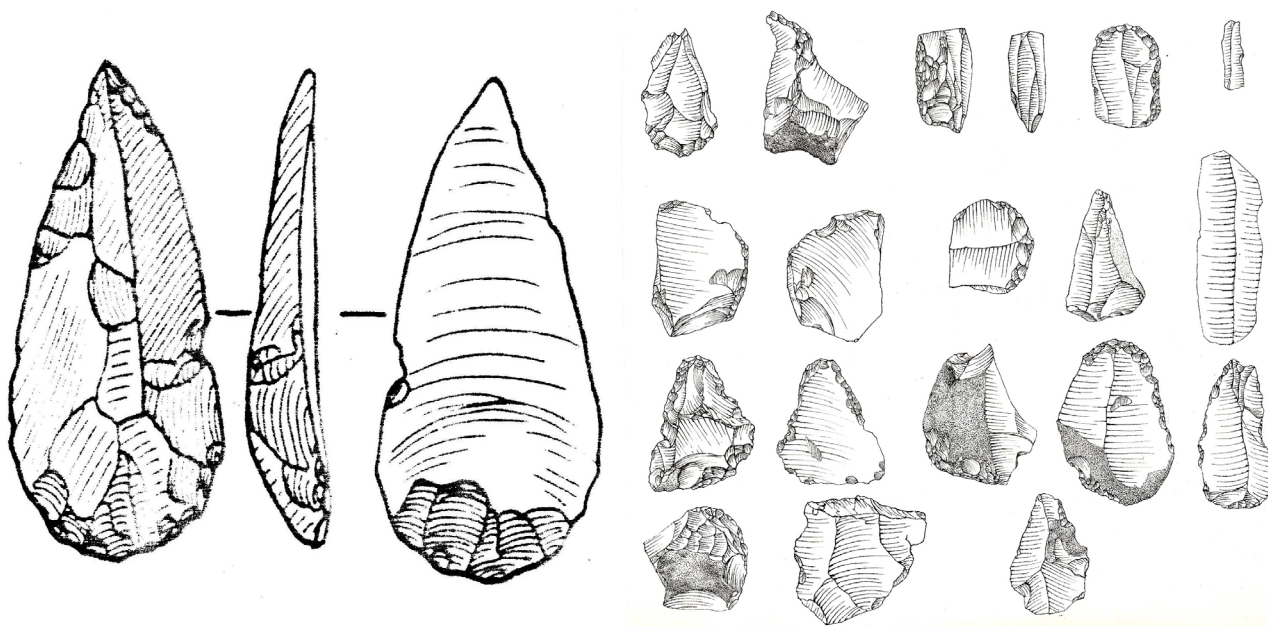
საერთაშორისო სამეცნიერო წრეებისთვის უკვე კარგად ცნობილი მღვიმური ძეგლი ორთავალა კლდე მდებარეობს ქ. ჭიათურასთან, ოდნავ ჩრდილო-დასავლეთით, სოფ. დიდი რგანის ტერიტორიაზე, მდ. ჭერულის, იმავე რგანისწყლის (მდ. ყვირილის მარჯვენა შენაკადი) მარჯვენა ნაპირზე, მდინარის დონიდან 35 მ-ის სიმაღლეზე, ზღვის დონიდან 530 მ-ზე.

ორთავალა კლდე არის ეხი, რომელშიც ორი დარბაზი გამოიყოფა. აქედან მომდინარეობს მისი სახელწოდებაც. ორივე დარბაზის საერთო სიგანე 35 მ-ია, სიღრმე – 14,5 მ, სიმაღლე – დიდი დარბაზის ცენტრში 7 მ-ია, შესასვლელში 2 მ. მღვიმეს აქვს აღმოსავლეთის ექსპოზიცია. იგი მშრალი და ნათელია.

სურ 2. ორთვალა კლდე

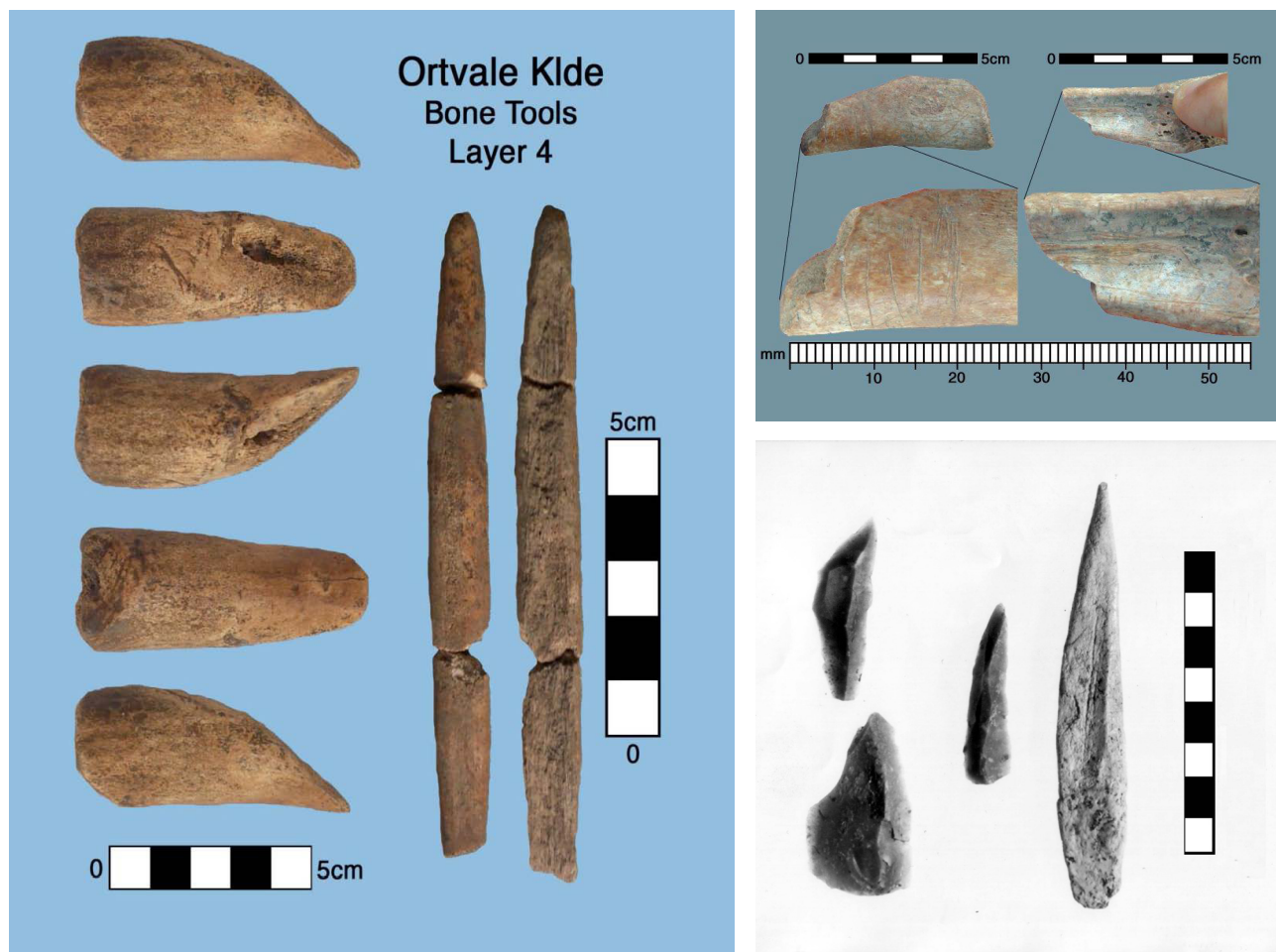
მღვიმეში დაფიქსირებულია 11 ლითოლოგიური ფენა. მე-2 და მე-3 ფენები ზედა პალეოლითის ეპოქას მიეკუთვნება. მე-4 კი ფენა ჯერ კიდევ 1994 წელს პირადად მე განვსაზღვრე შუადან ზედა პალეოლითზე გარდამავალ ფენად [თუშაბრამიშვილი 1994]. ჩემი ეს დასკვნა განპირობებული იყო იმით, რომ ზედა და შუა პალეოლითურ ფენებს შორის არ არის დადგენილი სტერილური ფენა. აღსანიშნავია თვით ქვის მასალის სპეციფიკაც. კერძოდ, ორთვალა კლდის მასალებზე მუშაობის ადრეულ პერიოდში (1993-2001 წწ.) ჩემ მიერ გარდამავალ ფენად მიჩნეულ ფენაში აღმოჩნდა დამუშავებული ძვლის ერთი იარაღი, ზედაპალეოლითურ ფენაში — ემირის ტიპის სადგისი, რომელიც ნაკეთებია საშუალო ზომის ჩლიქოსნის ფრაგმენტზე. ნაკეთობა ორინიაკული ტიპის (მსგავსი) ძვლის იარაღია. ის ნაპოვნია იმ ფენაში, რომელშიც მის გარდა, ე.წ. „ემირის ტიპის“ წვეტანასთან ერთად დადასტურდა შუა პალეოლითურ ნამზადებზე ნაკეთები ზედა პალეოლითური იარაღები, აგრეთვე, ზედა პალეოლითურ ნამზადებზე ნაკეთები შუა პალეოლითური იარაღები. ცნობილია, რომ გაროდის აზრით „ემირის ტიპის“ წვეტანები შუადან ზედა პალეოლითზე გარდამავალ საფეხურს მიეკუთვნებოდა (თუმცა, ეს მოსაზრება მეცნიერთა დიდი ნაწილის მიერ კარგა ხანია უარყოფილია).

სურ 3. ემირის ტიპის წვეტანა და სხვადასხვა არტეფაქტი „გარდამავალი ფენიდან“

ზემოთ აღნიშნულ ქვისა და ძვლის ნამზადებთან ერთად ამ იარაღის აღმოჩენამ, აგრეთვე, იმ ფაქტმა, რომ შუა და ზედა პალეოლითურ ფენებს შორის არ არის სტერილური ფენა, გვაგარაუდებინა, რომ მე-4 ლითოლოგიური ფენა სწორედ გარდამავალ საფეხურს მიეკუთვნება. პირადად მე გარდამავალი საფეხურის არსებობის ვარაუდი ჯერ კიდევ 1994 წელს გამოვთქვი და მას აქეთ აზრი არასდროს შემიცვლია და ამ ჩემს პირველად თეზას ხშირად ვიმეორებდი ყველა ქართულ თუ დამოუკიდებელ პუბლიკაციაში, მაგრამ მიუხედავად ამისა, 1997-2001 წწ-ის კვლევების შედეგად, ჩემი უცხოელი პარტნიორები მე-4 ფენას მიიჩნევდნენ მექანიკურად არეულ ფენად, ერთმანეთში შერეული შუა და ზედა პალეოლითური მასალებით [Adler, Bar-Oz, Belfer-Cohen, Bar-Yosef 2006]. უკანასკნელმა კვლევებმა კი გვაჩვენა, რომ მე-4 ფენა, ანუ ჩემი ვერსიით I შუა პალეოლითური, იგივე გარდამავალი ფენა [თუშაბრამიშვილი 1994] ყველაზე ადრეული ზედა პალეოლითური ფენაა [Adler Daniel S. Adler, Guy Bar-Oz. 2009; Adler D. et al. 2008], რაც უფრო ახლოა ამ ფენის ჩემს განსაზღვრებასთან, თუმცა, ახალი მონაცემები კვლავ მაფიქრებინებს, რომ აქ საქმე გვაქვს გარდამავალ საფეხურთან, უფრო ზუსტად კი, არეულ ფენასთან, სადაც შესაძლოა ჩანდეს, როგორც უკანასკნელი ნეანდერტალელების, ისე ჰომო საპიენს საპიენსების აქტივობის კვალი (იხ. ქვემოთ).

ქვის მასალასთან შედარებით მწირი ინფორმაცია გვექონდა ძვლის მასალის შესახებ (აღნიშნულ ეტაპზე ძვლის მასალის ნაწილი ექსპერიმენტული, ტრასოლოგიური მეთოდით უკვე შევისწავლეთ). მე-4 ფენაში აღმოჩენილ ორინიაკის ტიპის ძვლის წვეტანასთან ერთად ბიუსკე ტიპის საჭრისების აღმოჩენამ გვაგარაუდებინა, რომ ორთავალა კლდის ზედა პალეოლითის ადრეული ფენა გარდამავალთან ერთად ორინიაკული ნიშნებითაც ხასიათდებოდა. მოგვიანებით ზედა პალეოლითური ფენების ძვლის კოლექცია ახალი ნივთებითა და ნაკანრებიანი თუ ორნამენტირებული არტეფაქტებითაც შეივსო.

სურ 4. ზედა პალეოლითური ფენა. ზედა პალეოლითური ქვის არტეფაქტები, ძვლის ორინიაკული ნვეტანა. იარაღები და ორნამენტირებული ძვლები.

2015 წელს კოლექციებზე სამუშაოდ მოვიწვიე კურჩატოვის მუზეუმის წამყვანი მეცნიერ-ტრასოლოგი ნ. ახმეტგალევა. ჩვენ დავინყეთ ძვლოვანი მასალის კოლექციის ნაწილის მ. ბუხსიანიძესთან ერთად (პალეონტოლოგი, საქართველოს ეროვნული მუზეუმის თანამშრომელი) ხელახალი შესწავლა. რეგიონში არსებული სხვა ზედა პალეოლითური ძეგლებიდან მომდინარე მასალების გადახედვის, ასევე, ახალი ზედა პალეოლითური სადგომების აღმოჩენის შედეგად კვლავ დადგა ორთვალა კლდესა და სხვა სადგომებში გარდამავალი (შუადან ზედა პალეოლითზე) საფეხურის არსებობა არარსებობის საკითხი (იხ. ქვემოთ).

ორთვალა კლდის შუა პალეოლითური ფენები 50000-36000 წწ-ით თარიღდებოდა, ხოლო ზედა პალეოლითური – 34000-19000 წწ-ით [Daniel S. Adler et al. 2004. Pp. 53]. მაშასადამე, ეხში, ფაქტიურად წარმოდგენილი იყო ამ ორ ეპოქას შორის არსებული 2000 წლიანი ინტერვალი (36000-34000). ივარაუდებოდა, რომ ეს დროის ის მონაკვეთია, როდესაც აქ ადამიანი არ სახლობდა. თუმცა, აღსანიშნავია ისიც, რომ სხვადასხვა მეთოდით მიღებული თარიღების ინტერპრეტაცია შესაძლებელია განსხვავებულადაც. თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ გარკვეული თარიღები კარგად ავსებს აღნიშნული დროის შუალედს, ამ პერიოდისთვის მღვიმის უწყვეტი დასახლებაც სავარაუდოა.

უკანასკნელ წლებში ორთვალა კლდეში განხორციელდა სხვადასხვა სახის სამუშაოები, მათ შორის ვულკანური ფერფლით დათარიღებაც, რის შედეგადაც გაცილებით ადრეული თარიღები მივიღეთ. გარდა ამისა, დღეისთვის განსხვავებულია თვით არქეოლოგიური მასალის ინტერპრეტაცია. თანამედროვე მეთოდების გამოყენება იმედს გვაძლევს, რომ მალე მივიღებთ სხვა გენეტიკის მიმართულებით ჩატარებული სამუშაოების შედეგებსაც.

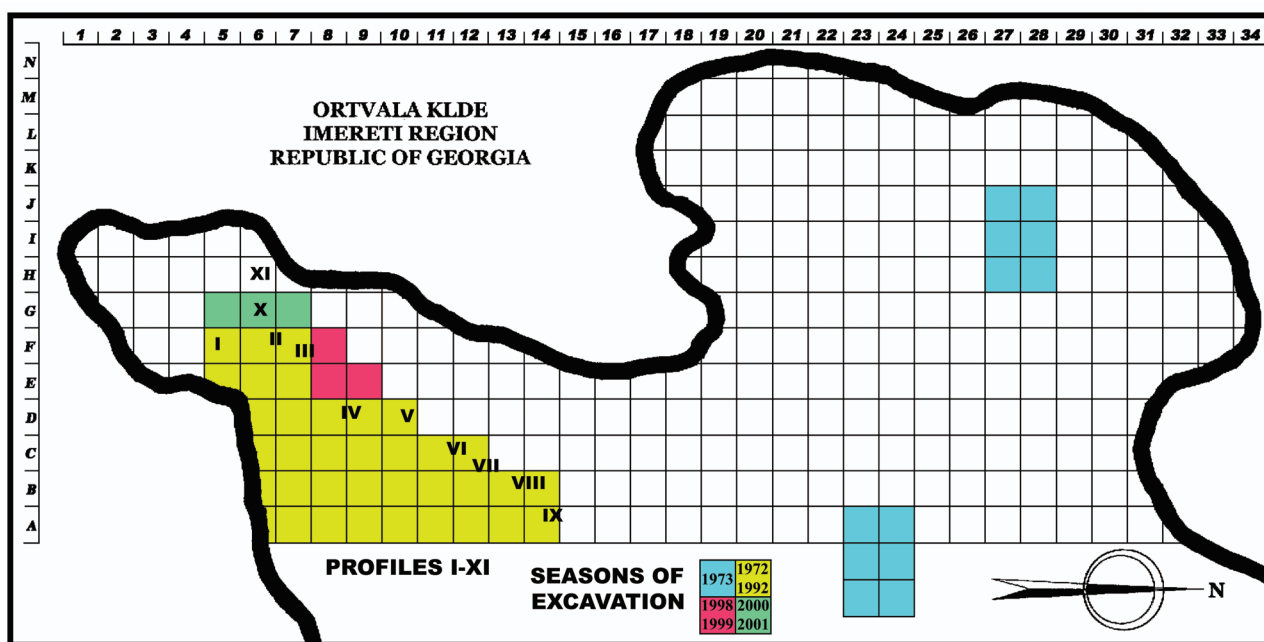
სტრატეგია. ორთვალა კლდის მცირე და დიდი დარბაზები

1973 წლიდან ძირითადი გათხრები მიმდინარეობდა ორთვალა კლდის მცირე დარბაზში. 2006-2007 წწ-ში გარკვეული სამუშაოები ჩატარდა დიდი დარბაზის წინა ფართობზე. დღეისთვის მცირე დარბაზის მეტ-ნაკლებად სრული სტრატეგრაფიული სურათი გვაქვს.

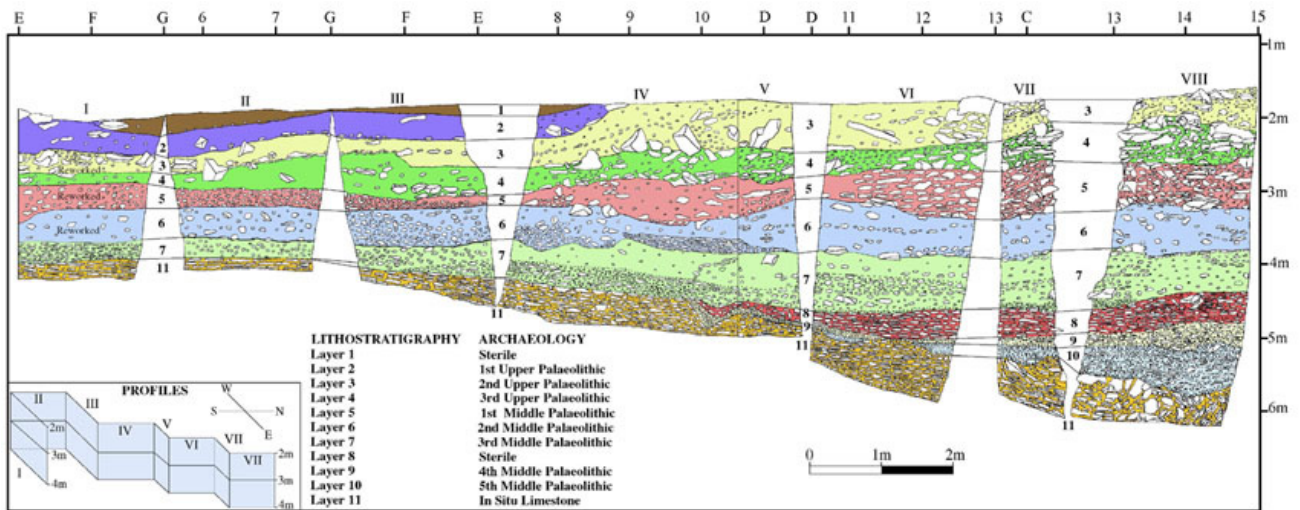
ორთვალა კლდის გეომორფოლოგიური და ლითოლოგიური კვლევები ჩატარებულია მ. თვალჭრელიძისა და ნ. თუშაბრამიშვილის მიერ [ნ. თუშაბრამიშვილი 1994; 1995. The Upper Paleolithic in Western Georgia. Co-authors: T. Meshveliani, M. Tvalchrelidze. XIX International Congress INQUA. Abstracts. Berlin].

აქ დადგენილია 11 ლითოლოგიური ფენა. მათგან მხოლოდ მე-8 ფენაა სტერილური, დანარჩენი კულტურულია. ფენები ავტოქტონური წარმოშობისაა და ძირითადად სხვადასხვა ზომისა და რაოდენობის ღორღითაა შევსებული.

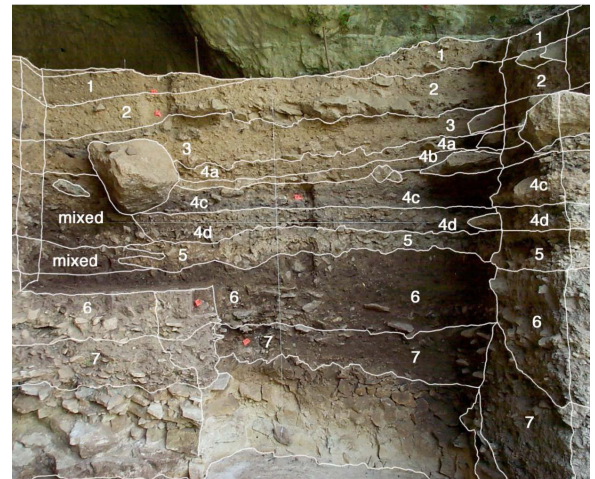
დიდ დარბაზში გავაკეთეთ მხოლოდ მცირე ზომის თხრილი, რაც ფენების რაოდენობასა და მათ გეომორფოლოგიურ, ლითოლოგიურ, მინერალოგიურ სურათზე სრულყოფილ ინფორმაციას ვერ იძლევა. მისი შესწავლა მომავალი კვლევების საქმეა.

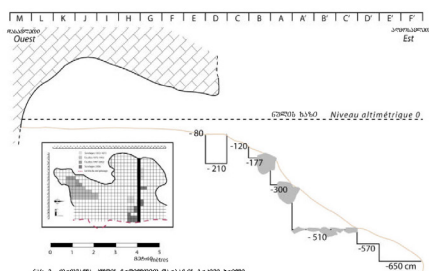
სურ 5. ორთვალა კლდე. გეგმა

სურ 6. ორთვალა კლდე. მცირე დარბაზი. მთლიანი ჭრილი.

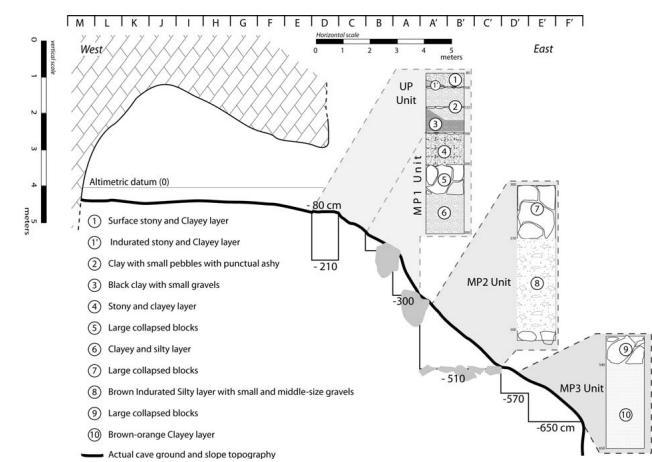
სურ 7. ორთვალა კლდე. მცირე დარბაზი. ჭრილები.

სურ 8. ორთვალა კლდე. დიდი დარბაზი. გეგმა და ჭრილი.

სურ 8. ორთვალა კლდე. დიდი დარბაზი. გეგმა და ჭრილი.

სურ 8. ორთვალა კლდე. დიდი დარბაზი. გეგმა და ჭრილი. (ჭრილები და გეგმები შესრულებულია თ. დარახველიძის, ლ. ორჯონიკიძისა და დ. ადღერის მიერ).

პალეოგეოგრაფიული და პალეოეკოლოგიური კვლევის შედეგები და პალეოზონები

კვლევების მონაცემების მიხედვით ორთავალა კლდეში, დაახლოებით 50 000 — 19 000 წლის წინა პერიოდში, ანუ, როგორც ნეანდერტალელების ისე, ჰომო საპიენსების ბინადრობის ეპოქაში, სამხრეთ კავკასიის ტერიტორიაზე რბილი, ტენიანი, მთიანი რეგიონისთვის დამახასიათებელი კლიმატი იყო; ორთავალა კლდის მიდამოებს ფარავდა ტყეები. მაშინაც, ისევე როგორც დღეს, აქ ბევრი ღრმა მდინარეული კანიონი და ველები იყო, ხოლო ზედა პლეისტოცენის ეკოლოგიური ნიშის მოზაიკა წარმოდგენილი გახლდათ მდიდარი ფლორითა და ფაუნით. ტყეებს ენაცვლებოდა ღია სივრცეები, ველები, რაც თავის მხრივ, მცენარეული საფარისა და ცოცხალი ბიომასის უფრო დიდ მრავალფეროვნებას იწვევდა, ვიდრე ეს ხშირ, გაუვალ ტყეებით დაფარულ ადგილებში იყო.

როგორც აღვნიშნეთ, კლიმატის ცვლილება (აციება) იწვევდა ფოთლოვანი ტყეების წიწვოვანი ტყეებით ჩანაცვლებას, მაგრამ ასეთი ცვლილებები დიდ გავლენას არ ახდენდა მსხვილი ძუძუმწოვრების გავრცელებასა და მათ მრავალფეროვნებაზე. შესაბამისად, ეს რეგიონი შეიძლება ჩაითვალოს უნიკალურ ბიოგეოგრაფიულ რეფუგიუმად, რომელიც შემორჩა ზედა პლეისტოცენის ეპოქიდან (130 000-12000 წწ-ის წინ). როგორც აღრეც აღვნიშნეთ, ასეთი ხელსაყრელი გარემო განპირობებული იყო შავი ზღვის სიახლოვეთა და აქედან გამომდინარე ტენიანობით (შავი ზღვიდან ვრცელდებოდა თბილი, ტენიანი კლიმატი და ნალექები). ასეთ გარემოზე, თავის მხრივ, გავლენას ახდენდა კავკასიონის ქედიც, რომელიც ბუფერული ზოლი იყო და ამ რეგიონს ჩრდილოეთიდან ჰაერის ცივი მასების გავრცელებისგან იცავდა.

კვლევებმა გვაჩვენა, რომ მე-10-9 ფენების (შუა პალეოლითი) მცენარეული საფარი (მუქი წიწვოვანი ტყე) დაკავშირებულია ცივ კლიმატთან (იზოტოპური საფეხური 3, OIS 3)

მე-8 ფენა სტერილურია, მე-7-6 ფენები (შუა პალეოლითი) შედარებით თბილი კლიმატით გამოირჩევა (ხდება წიწვოვანის თანდათანობითი ჩანაცვლება ფართოფოთლოვანი ტყეებით, სითბოს მოყვარული სახეობების გაჩენა, შერეული ტყეები. კლიმატური დათბობები პერიოდული ინვენსიებით).

მე-5-3 ფენები (შუა და ზედა პალეოლითი) ხასიათდება სითბოთი, რომელსაც პერიოდულად ცივი ეტაპები ანაცვლებს. ამ ეპოქაში ფართოფოთლოვანი ტყის სახეობები კვლავ დომინირებს. იმავდროულად, წიწვოვანი სახეობები მატულობს აცივებისა და ვეგეტაციური ზონის დაბლა დაწევის გამო.

მე-2 (ზედა პალეოლითური ფენა). ვითარება ჯერჯერობით გაურკვეველია, რადგან დადგენილია სითბოსა და სიცივის მოყვარული. შერეული პალეოეკოლოგიური ელემენტები: თბილი, მურყანი, ფიჭვი და სხვ.

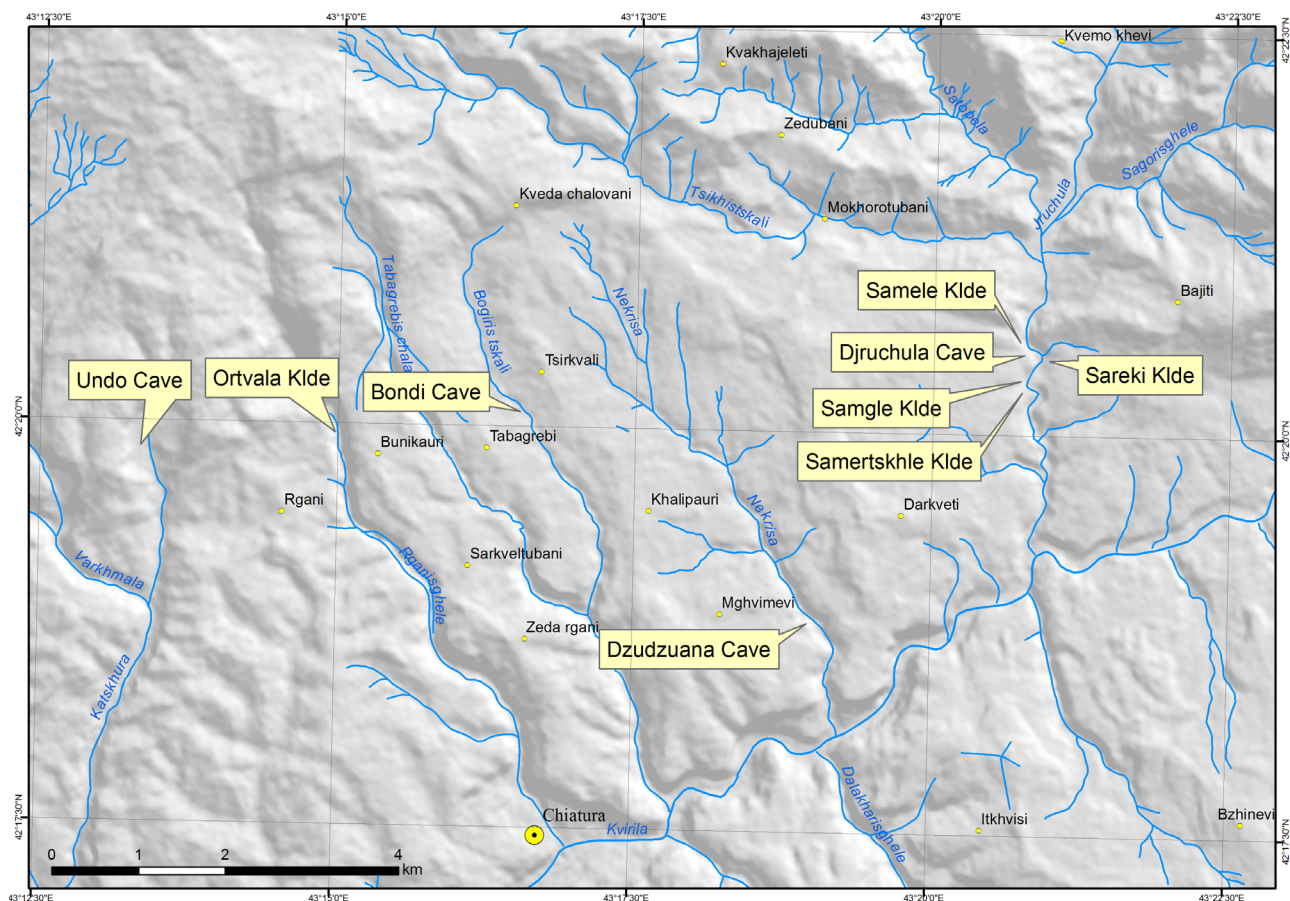
ფაუნისტური, პალეონტოლოგიური ნაშთები

ორთავალა კლდის გათხრებისას, როგორც შუა, ისე ზედა პალეოლითური კულტურული ფენებიდან მომდინარე დიდი რაოდენობის ფაუნისტური მასალა, აგრეთვე, პალეონტოლოგიური, ზოოარქეოლოგიური და ტაფონომიური მონაცემები მოპოვებულია დ. თუშაბრამიშვილის [დ. თუშაბრამიშვილი. 1974-1990], ა. ვეკუას, ნ. თუშაბრამიშვილის [ნ. თუშაბრამიშვილი. 1994], გ.

ბაროზის, დ. ადლერის [Bar-Oz and Adler, 2005] მიერ, სტატიაში წარმოდგენილია მათ მიერ მიღებული შედეგები.

მეტად მნიშვნელოვანია ის ფაქტი, რომ ორთავალა კლდის ყველა კულტურულ ფენაში, მათ შორის, იმ ყველაზე ძველ ფენაშიც კი, რომლის შემდეგაც ადამიანმა დროებით დატოვა ეს სადგომი, ფაუნისტური მასალის შემადგენლობაში ჯიხვის (*Capra caucasica*) ნაშთები ჭარბობს (92%). ერთ-ერთ პუბლიკაციაში ჩვენ აღვნიშნეთ, რომ მღვიმე ძირითადად გამოყენებული იყო სეზონურად – გვიანი შემოდგომიდან ადრე გაზაფხულამდე [Adler, Bar-Oz, Belfer-Cohen, Bar-Yosef 2006]. ეს დასკვნა გამოიტანა არქეო-ზოოლოგმა გაი ბარ-ოზმა, რომელმაც შეისწავლა ფაუნისტური მასალა. მისი აზრით, ძირითადად მონადირეული იყო საშუალო ასაკის ცხოველები, რაც მან მათი გამრავლების ციკლსაც დაუკავშირა [Bar-Oz, Adler 2005]. იმ ფაქტს, რომ ორთავალა კლდის ბინადარი, როგორც ნეანდერტალელი, ისე თანამედროვე ადამიანი ერთნაირად ნადირობდა ჯიხვზე, ვხსნიდით და ვხსნიდით ორივე სახეობის მიერ ჯიხვის საარსებო არეალისა და ქცევების შესახებ თანაბარი დონის ცოდნითა და ნადირობის მსგავსი მეთოდებით. ადრინდელ შრომებში არაერთხელ აღვნიშნეთ, რომ ადამიანები, იმ ცხოველებზე ნადირობდნენ, რომლებიც უფრო ხელმისაწვდომი იყო, რასაც ხელს უწყობდა აღნიშნულ ტერიტორიაზე ამა თუ იმ სახეობის ცხოველის, ამ შემთხვევაში ჩაპრა ცაუცასიცას სიმრავლე. სხვადასხვა მეცნიერის, ასევე ჩემი საკუთარი დაკვირვებიდან გამომდინარე, ამ მოსაზრებას ვასაბუთებდით არა მარტო სეზონური, არამედ ჩაპრა-ს დღე-ღამური მიგრაციებით. ამ სახეობისთვის დამახასიათებელია დღე-ღამეში დაახლოებით 2000 მ-ის სიმაღლეზე მიგრაციები (მაგ., ყუროს ქედი, ნაქერალა) [მარუაშვილი 1981]. ეს ინფორმაცია ბარ-ოზს არა აქვს გათვალისწინებული. გასათვალისწინებელია ის ფაქტიც, რომ პალეოლითის ეპოქაში, განსაკუთრებით მის ცივ მონაკვეთებში, ვერტიკალური ზონები დაბლა იყო დანეული, ზოგიერთ შემთხვევაში 800-1000 მეტრითაც კი [Тушабраמיшвили 1991]. ეს იმას ნიშნავს, რომ *Capra caucasica* მუდმივად ბინადრობდა იმ ტერიტორიებზე, სადაც ორთავალა კლდე მდებარეობს და, შესაბამისად, ეს არსება ყველა სახეობის ადამიანისთვის მუდამ ხელმისაწვდომი იყო [ნ. თუშაბრამიშვილი, 2010].

გ. ბარ-ოზმა (ჰაიფას (ისრაელი) უნივერსიტეტის პროფესორი) შეისწავლა 1996-2002 წწ-ში ჩატარებული გათხრების შედეგად მოპოვებული ძვლოვანი მასალა. ის ეთანხმება ჩვენს მონაცემებს და აღნიშნავს, რომ მსგავსი ვითარება, სადაც *Capra caucasica*-ს მაჩვენებელი პროპორციულად ასეთია, არ არის დადგენილი სხვა ძეგლებზე. მაგ., ძუძუანას მღვიმეში, რომელიც ორთავალა კლდისგან აღმოსავლეთით 4.6 კმ-ში მდებარეობს ბიზონისა და ლოსის (ზუბრის, *Bos primigenius*) რაოდენობა ჯიხვის შემცირების ხარჯზე მატულობს და აღწევს ფაუნისტური ნაშთების 40%-ს [Bar-Oz et al., 2008]. დაახლოებით ძუძუანას მღვიმის მსგავსი ვითარებაა ბონდის მღვიმეში, რომელიც ორთავალა კლდიდან, ასევე აღმოსავლეთით, 2 კმ-ში მდებარეობს (აქ ძვლოვანი ნაშთები მიეკუთვნება ბიზონის ორ (2) და ჯიხვის ერთ (1) ინდივიდს [N. Tushabramishvili et al. 2013; ნ. თუშაბრამიშვილი, 2010].

სურ 9. ყვირილას აუზის ძირითადი საეტაპო შუა პალეოლითური მღვიმური ძეგლები
(რუკა მომზადებულია ლ. სუხიშვილის მიერ).

ზოგადად, კვლევები აჩვენებს, რომ ჯიხვი (Caucasian tur) კავკასიის გვიან შუა და ადრე ზედა პალეოლითურ ძეგლებზე წარმოდგენილია ძალიან მცირე რაოდენობით [Hoffecker et al., 1991; Baryshnikov and Hoffecker, 1994; Baryshnikov et al., 1996; Hoffecker and Cleghorn, 2000; Hoffecker, 2002], რაც კიდევ უფრო საინტერესოს ხდის ორთავალ კლდე.

პროფ. გ. ბარ-ოზის კვლევებმა დაადგინა, რომ 32% ნანადირევი ჯიხვი მცირე ასაკისაა; 66% – მოზრდილი ასაკის. რაც შეეხება უკვე მონადირებულ ბებერ ჯიხვებს, მათი რაოდენობა ძალიან მცირეა [Adler&Bar-Oz, 2008]. მსგავსი ვითარებაა ევრაზიის მრავალ გვიან შუა და ადრე ზედა პალეოლითურ ძეგლებზე [Stiner, 1994; Speth and Tchernov, 1998; Steele, 2004; Speth and Clark, 2006]. [Adler et al., 2006; Adler Daniel S. Adler, Guy Bar-Oz. 2008]. გ. ბარ-ოზი და დ. ადლერი აღნიშნავენ, რომ ჯიხვზე ნადირობას სეზონური სახე ჰქონდა.

მოზრდილი ასაკის ცხოველებზე ნადირობა ადასტურებს პირველყოფილთა მიერ სანადიროდ რთული ტექნოლოგიით შექმნილი იარაღების გამოყენებას, მონადირეთა ჯგუფის ზუსტ კოორდინაციასა და ნადირთა ქცევის კარგად ცოდნას. ასეთი ასაკის ცხოველებზე ნადირობა მოითხოვდა ლანდშაფტის კარგ ცოდნასაც, რასაც ადამიანი შესანიშნავად უთავსებდა ამ ცოდნის სათავისოდ გამოყენების უნარს. მსგავსი სანადირო მეთოდები დადასტურებულია ევრაზიის სხვა გვიან შუა და ადრე ზედა პალეოლითურ ძეგლებზე [Levine, 1983; Jaubert et al., 1990; Stiner, 1990, Hoffecker et al., 1991; Stiner,

1994; Baryshnikov and Hoffeecker, 1994; Speth and Tchernov, 1998; Baryshnikov and Hoffeecker, 1999; Pike-Tay et al., 1999; Hoffeecker and Cleghorn, 2000; Stiner, 2002; Miracle, 2005), ისევე, როგორც ადრეულ ეპოქებში (Gaudzinski and Roebroeks, 2000, 2003; Steele, 2004; Stiner, 2005; Speth and Clark, 2006).

ჯიხვები დომინირებენ ორივე ეპოქაში, მათი პროცენტული მაჩვენებელი შუა პალეოლითურ ფენებში 80%, ზედა პალეოლითურში კი 52%-მდე კლებულობს. საპირისპირო მაჩვენებელია მტაცებლებთან (ძირითადად დათვი) და მცირე ზომის ჩლიქოსნებთან (შველი?). მათი რაოდენობა ზედა პალეოლითში მატულობს. ბიზონის ნაშთები ორივე ეპოქის ფენებში თანაბრად ნარმოდგენილი.

საშუალო ზომის ჩლიქოსნების ძვლოვან ნაშთებზე ნადავლის დამუშავების შედეგად შემორჩენილი ნაკანრები და კვალი ზოგადად (ნაჭდეები-3.4%; ჩაქუჩის გამოყენების კვალი-6.13%) გვიჩვენებს ადამიანის ფაუნისტურ კოლექციებთან დაკავშირებულ აქტივობებს.

ჩვენი ვარაუდია, რომ ორთავალა კლდის ბინადრებს, შუა და ზედა პალეოლითელ ადამიანებს ჰქონდათ ჯიხვზე ნადირობის ტრადიცია, რომელიც თაობიდან თაობას გადაეცემოდა [ნ. თუშაბრამიშვილი, 1994, გვ. 132; N. Tushabramishvili et al. 2014 და სხვ.]. ამ ფაქტს დამატებით ვხსნიდით ჯიხვებისთვის დამახასიათებელი, ზემოთ უკვე ხსენებული, დღელამური და სეზონური მიგრაციებით (დაახლ. 2 კმ-ის მანძილზე ზღვის დონიდან ვერტიკალში) და იმით, რომ კლიმატური და ვერტიკალური სარტყელები აციების პერიოდში დაახლოებით 800-1000 მ-ით ქვემოთ იყო დაწეული. ეს კი, თავისთავად გულისხმობდა იმას, რომ ჯიხვები და არჩვები ორთავალა კლდის სიახლოვეს მოძრაობდნენ და მათ მოსანადირებლად პირველყოფილ ადამიანებს დიდ სიმაღლეებზე ასვლა არ სჭირდებოდათ [ნ. თუშაბრამიშვილი, 1994, გვ. 132; N. Tushabramishvili et al. 2014].

ძვლების დიდი ნაწილი დამტკრეულია შიგთავსის, ძვლის ტვინის მოპოვების მიზნით. დამწვარი ძვლები მღვიმეში არ აღმოჩენილა. ჯიხვების ნაშთებიდან ნაპოვნია ჩონჩხების ყველა ნაწილი. როგორც ჩანს, ადამიანებს მონადირებული ჯიხვები დაუნანევრებლად მიჰქონდათ მღვიმეში, შესაძლოა, ახლო ტერიტორიებიდან. რაც შეეხება დიდი ზომის ცხოველებს, მაგ., ბიზონს, მისი ტრანსპორტირება უკვე დანანევრებული სახით ხდებოდა [Adler Daniel S. Adler, Guy Bar-Oz. 2008].

მიკროფაუნისტური მონაცემები (როდენტია-ვაუნა)

ორთავალა კლდის მღვიმეში გამოვლინდა მღრღნელების ფაუნისტური ნაშთების მნიშვნელოვანი რაოდენობა (შესწავლილია ალ. მუსხელიშვილის მიერ). ორთავალა კლდის ზედა პალეოლითურ ფენებში აღმოჩენილია მღრღნელების ისეთი სახეობები, რომლებიც იმ პერიოდის კლიმატისა და მცენარეული საფარის რეკონსტრუქციის საშუალებას იძლევა. მაგ., *MMicrotus*, *Cricetulus* და *Mesocricetus Arvicola* ბინადრობს ტენიან პირობებში, *Aapodemus*-ის არსებობა კი, ასეთივე კლიმატის ტყის საფართან. *Prometheomys* და *Chionomys*-ის ნაშთების დადასტურება მნიშვნელოვანია იმ მხრივ, რომ *P. schaposchnikovi* и *Ch. gud-roberti* უპირატესობას ანიჭებენ ალპურ და სუბალპურ შედარებით გრილ, ცივ გარემოს. მღრღნელების სიკვდილის ძირითადი მიზეზი მტაცებელი ფრინველებია. ამკარაა, რომ თოვლის მემინდვრები ამ რეგიონში მტაცებელი ფრინველების მათზე ნადირობის შედეგად აღმოჩნდნენ ორთავალა კლდის არემარეში. მშრალი კლიმატის, უდაბნოსა და ნახევარ-უდაბნოს სახეობები აღმოჩენილი არ არის.

მიკროფაუნის შემადგენლობა ადასტურებს ჩვენ მიერ გამოტანილ დასკვნას, რომ ორთავალა კლდე ზედა პალეოლითის ეპოქაში მდებარეობდა თბილ, ტენიან გარემოში, რომელშიც მონაცვლეობდა ღია სივრცეები და ტყეები. რაც შეეხება თოვლის მემინდვრიას, მისი არსებობა გვაფარაუდებინებს, რომ ორთავალა კლდე ზედა პალეოლითის ცივ ეპოქებში მდებარეობდა, ე.წ. გარდამავალ ზონაში, სადაც ტყეებსა და ველებს ენაცვლებოდა სუბალპური, ალპური ზონები და ალპური სივრცეები [ნ. თუშაბრამიშვილი, 1994].

მაიმუნის ნაშთი

ფაუნისტური ნაშთებიდან ყველაზე მოულოდნელი და ჩვენი რეგიონისთვის თითქმის სენსაციურია ახლახან, 2017 წელს აღმოჩენილი მაიმუნის (სავარაუდოდ, მაკაკა) ნაშთი. ნაშთი ნაპოვნია ძვლის ძველი კოლექციების რევიზიისას (ნ. ახმეტგალევა, მ. ბუხსიანიძე, ნ. თუშაბრამიშვილი). თავის დროზე იგი კლასიფიცირებული იყო როგორც ფრინველი ძვალი. ხელახალმა შესწავლამ დაადგინა, რომ ძვალი მიეკუთვნება პრიმატს, ეს არის მაკაკას ლავინის ძვალი. იგი 1982 წელს აღმოჩინა რიონ-ყვირილის აუზის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ (ხელმ. დ. თუშაბრამიშვილი) „პირველ მუსტიურ მე-4 ლითოლოგიური ფენაში; კვადრატი C-11; H- 2.00 მ.“

თავისთავად, პრიმატის აღმოჩენა მეტად საინტერესო და მოულოდნელი ფაქტია. პოსტსაბჭოთა სივრცეში ამ დრომდე მაიმუნის, მაკაკას (sylvanus) ნაშთების დადასტურების მხოლოდ ერთი შემთხვევაა ცნობილი – მღვიმე კუდარო I-ში. მათი ასაკი 360 00 წლის ფარგლებშია. აღსამიზნავია ის გარემოება, რომ კუდარო და ორთავალა კლდე მდებარეობს ერთსა და იმავე, რიონ-ყვირილას აუზში.

კუდაროში აღმოჩენილი სახეობა ევროპულზე მეტად აზიურ სახეობასთან სიახლოვეს ამჟღავნებს [E.N. Maschenko, G.F. Baryshnikov. 2002, 412].

სურ 10. მაკაკას ლავინის ძვალი. ორთავალა კლდე

ორთვალა კლდის მაიმუნის ნაშთი ჯერ კიდევ საჭიროებს დეტალურ კვლევას. მიუხედავად ამისა, დღეისთვის შესაძლებელია ვივარაუდოთ, რომ იგი უნდა მიეკუთვნებოდეს გვიანდელ სახეობას, რომელიც ხმელთაშუა ზღვისპირეთის რეგიონიდან აზიის მიმართულებით გავრცელდა შუა და ზედა პლეისტოცენში, უფრო მეტად კი ჰოლოცენში. მიუხედავად აღნიშნულისა, ორთვალა კლდის მაკაკას აღმოჩენა მეტად მოულოდნელი იყო და იგი ამ ეტაპზე საქართველოს ტერიტორიაზე დაფიქსირებული პირველი შემთხვევაა, რომელიც მიეკუთვნება ზედა პლეისტოცენის დასასრულ ეტაპს [Maschenko, G.F, Baryshnikov. 2002, 412.

ადრინდელი და ახალი დათარიღების შედეგები

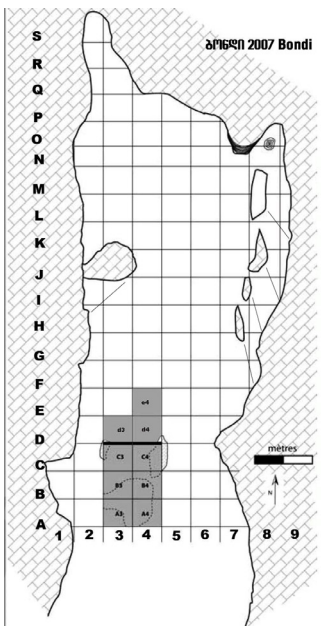
ჯერ კიდევ 1994 წელს, ჩემს სადისერტაციო ნაშრომში შედარებითი მეთოდის გამოყენების საფუძველზე ორთვალა კლდის ყველაზე ადრეული, ზედა პალეოლითური ფენა დავათარილე 32-31 000 წლით. კიდევ ერთხელ აღვნიშნავ, რომ საზღვარგარეთ ჩატარებულმა ახალმა ლაბორატორიულმა კვლევებმა ფაქტიურად დაადასტურა ჩემ მიერ განსაზღვრული თარიღები [Adler et al. 2006, 2008]. ანუ: მე-4 ლითოლოგიური ფენა, I შუაპალეოლითური („I მუსტიერული“) ფენა სწორედ ის ფენაა, რომელიც მოვიაზრე გარდამავალ ფენად. მოგვიანებით, აღნიშნული ფენა ჩვენმა უცხოელმა პარტნიორებმა მიიჩნიეს არეულ ფენად [Adler et al. 2006, 2008]. 2016-2017 წელს ორთვალა კლდეში ამავე პარტნიორების დახმარებით ჩატარდა გარკვეული სახის სამუშაოები. კერძოდ, სინჯების აღება ვულკანური ფერფლის მოძიების მიზნით და შემდგომ ამ ფერფლის (ტეპრა) მეშვეობით სხვადასხვა ფენის ხელახალი დათარიღება.

დადგინდა, რომ ძიების შედეგად აღმოჩენილი ვულკანური ფერფლი, ვულკან ნემრუტის ამოფრქვევის შედეგია. ვულკანი ნემრუტი მდებარეობს აღმოსავლეთ თურქეთის ტერიტორიაზე, აღმოსავლეთ ანატოლიის ვულკანურ რეგიონში [Sumita and Schmincke, 2013a,b]. დადასტურებულია ნემრუტის ამოფრქვევის სამი ფაზა. ორთვალა კლდეში, მე-3 ფენაში (ზედა პალეოლითი) აღმოჩნდა ფერფლის 7 განშრევა, რომლებიც მიეკუთვნება ორი ტიპის რიოლიტებს (იგნიმბრიტის ფაზა).

კალიბრაციამ ორთვალა კლდის მე-3 ფენისთვის მოგვცა თარიღი – ქ.წ. 25-30 000 [Victoria L. Cullen et al.]. აღსანიშნავია, რომ იგივე თარიღი გვაქვს ნავარაუდები ბონდის მღვიმეში ჩვენ მიერ დადგენილ მიწისძვრასთან დაკავშირებით [N. Tushabramishvili & M. Elashvili 2013; 2014. N. Tushabramishvili et al. 2014]. შეგახსენებთ იმასაც, რომ ოქსფორდის უნივერსიტეტთან ერთად 2010 წელს განხორციელებული პროექტის (RESET- Response of Humans to Abrupt Environmental Transitions) მიმდინარეობის ფარგლებში ბონდის მღვიმეშიც აღმოჩნდა ვულკანური ფერფლი, მაგრამ რაოდენობამ არ მოგვცა საშუალება განგვესაზღვრა მისი წარმოშობა. დღეისთვის სრული უფლება გვაქვს ვივარაუდოთ, რომ აღნიშნული ფერფლიც ნემრუტის ვულკანს მიეკუთვნება. ასეთი დასკვნის საფუძველს გვაძლევს: ერთნაირი თარიღები; ბონდისა და ორთვალა კლდის მდებარეობა ერთმანეთის მიმართ – 2 კმ; ბონდის მღვიმეში, ორთვალა კლდის მსგავსად, ფერფლი აღმოჩენილია დაახლოებით ერთნაირ – 1.58-1.68 მ სიღრმეზე, Vა ფენაში და 1.42-1.58 მ სიღრმეზე, IV ფენაში, C4/4 კვადრატების ზღვარზე [Victoria L. Cullen et al].

სურ 11. ბონდის მღვიმე. მიწისძვრის კვალი და ვულკანური ფერფლის ძიება.

სურ 12. მიწისძვრის კვალი ბონდის მღვიმეში და ვულკანური ფერფლის ძიება ოქსფორდის უნივერსიტეტის ჯგუფთან ერთად (RESET პროექტი).

ყოველივე ზემოთ აღნიშნულიდან გამომდინარე, შგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ ბონდის მღვიმეში ჩვენ მიერ დადგენილი მიწისძვრის კვალი, აგრეთვე, უნდო კლდეში ნავარაუდები ერთ-ერთი მიწისძვრა ერთსა და იმავე, ვულკან ნემრუტის ამოფრქვევას ემთხვევა. ამან კი, ცხადია, მნიშვნელოვნად იმოქმედა ამ რეგიონში ადამიანთა ცხოვრებასა და სხვადასხვა მიმართულებით განვითარებაზე.

ადრინდელი, სხვადასხვა მეთოდით დათარიღების შედეგები:

ქვემოთ მოტანილი თარიღები მიღებულია კვლევის ერთ-ერთ ეტაპზე. მართალია, დღეს უკვე გვაქვს ახალი შედეგები, მაგრამ შედარებისთვის წარმოგიდგენთ რამდენიმე წლის წინ მიღებულ შედეგებს, რომლებიც უკანასკნელ ხანში, დაახლოებით ერთი წლის წინ შეიცვალა დათარიღების ახალი მეთოდებით მიღებული შედეგებით.

AMS, ESR, TL **დათარიღება. შედეგები** [Adler et al. 2008, 824]

ორთვალა კლდის 6-5 ფენების ნახშირბადის კალიბრირებული თარიღები თავსდება დაახლოებით 43-36000 წლებს შორის [Adler, Bar-Yosef et al., 2008]. 4a-d (ჩვენ მიერ გარდამავალ ფენებად მიჩნეული) ფენებისა კი 38-27 000 წწ-ის დიაპაზონში. ფენები 3-1-ის ასაკი 21-19 000 წლების წინანდელ ეპოქას მიეკუთვნება. ამ თარიღებს შეესაბამება ბონდის მღვიმის კალიბრირებული თარიღები -40-17000 წწ-ის წინ [R Pinhasi et al., 770-780; Tushabramishvili N. et al., 2014].

ახალი თარიღები. ვულკანური ფერფლით (ტეპრა) დათარიღება

ორთვალა კლდის ფენის – 4c სტრატиграფიულად დალექილია 4d ფენის ზემოთ. ჰომო საპიენს საპიენსის პირველი გამოჩენა ძეგლზე და ზოგადად, კავკასიაში აქამდე დადასტურებული იყო ამ ფენაში. ფენა 4C და ანატომიურად თანამედროვე ადამიანის გამოჩენა ვულკანური ფერფლით (ტეპრა) დათარიღდა 40 ტო 44 ka cal BP-წწ-ით. დამატებითი ინფორმაციისა და თარიღების გადასამოწმებლად 4d – 4b ფენებიდან შეირჩა 11 ძვალი რადიოკარბონული დათარიღებისთვის. ნიმუშები შესწავლილია ულტრაფილტრაციისა [(Higham et al., 2006] და მასსპექტომეტრის აქსელერატორის (Accelerator Mass Spectrometer) გამოყენებითა და მეთოდით ოქსფორდის რადიოკარბონული აქსელერატორის ლაბორატორიაში (Oxford Radiocarbon Accelerator Unit (ORAU), University of Oxford).

ახალი, IntCal13 კალიბრაციის მრუდი [Reimer et al., 2013] აუმჯობესებს რადიოკარბონული კალიბრაციის მონაცემთა სიზუსტეს (limitis ~ 50 ka). ჩრდილოეთ და სამხრეთ კავკასიაში გვიანი შუა პალეოლითისა და ადრე ზედა პალეოლითის ყველა უკვე გამოქვეყნებული რადიოკარბონული თარიღები განისაზღვრა და ჩანერილი და მოდელირებულია Bayesian-ის სტატისტიკის გამოყენებით პლატფორმაზე [Bronk Ramsey et al. 2009a] და IntCal13 [Reimer et al., 2013].

ორთვალა კლდის 4c და 4d ფენებიდან მომდინარე ძვლები ხელახლა ულტრაფილტრირებული და შედარებულია უკვე გამოქვეყნებულ თარიღებთან.

რადიოკარბონული თარიღების უმეტესობა გვიჩვენებს, რომ გვიანი შუა პალეოლითი (~45 ka cal BP) ნეანდერტალელებთან იყო დაკავშირებული, რაც ემთხვეოდა ევროპული ძეგლების თარიღებს [Higham et al., 2014]. გამონაკლისი გახლდათ მხოლოდ ორი ძეგლის – საკაუასა და ბონდის მღვიმეების მონაცემები, რომელთა მიხედვით ნეანდერტალელთა არსებობა დაახლოებით 34 000 წ-მდე გრძელდება. ახალი, მოდელირებული თარიღები გვიჩვენებს, რომ ჰომო საპიენს საპიენსი ორთვალა კლდეში გამოჩნდა 50-44 000 წწ-ს შორის.

ახალმა, ვულკანური ფერფლით დათარიღებამ მოგვცა რეგიონში ზედა პალეოლითისთვის ყველაზე ძველი ასაკი – (~48,000–45,000 cal BP) და ადრეული ზედა პალეოლითი ადრეული ეტაპი EUP(~47,000–44,000 cal BP). ახალი მონაცემები გვიჩვენებს, რომ ნეანდერტალელებისა და ჰომო საპიენს საპიენსების არსებობისა და მათი ტექნოლოგიების გადაფარვა ხდებოდა 50-34 000 წწ-ის შუალედში.

ახალი კვლევებით დადგინდა, რომ ორთავალა კლდეში ჩანს ნეანდერტალელებისა და ჰომო საპიენსების მიერ ერთი და იმავე ტექნოლოგიის გამოყენებაც, რაც სენსაციური დასკვნაა. ანუ, ერთდროულად ორი, განსხვავებული სახის ქვის ტექნოლოგიის გამოყენებაც.

ადრე ზედაპალეოლითური ტექნოლოგიების კომპლექსები არ იყო შერეული შუა პალეოლითურთან. ეს იმას ნიშნავს, რომ შესაძლოა ჰომო საპიენსები სადგომებს სხვადასხვა დროს იყენებდნენ, გარკვეული დროის ინტერვალით, რისი მაგალითებიც ევროპაშიც არსებობს [Higham et al., 2014].

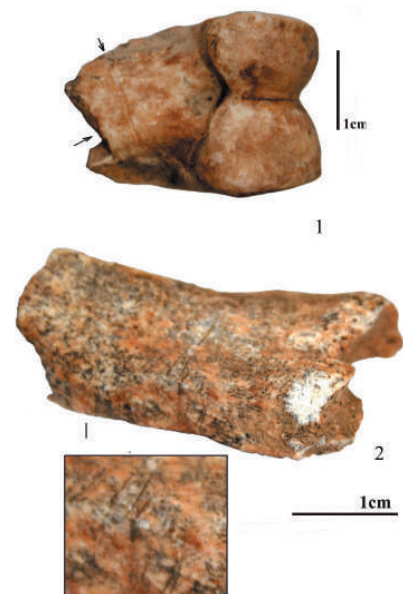
თუმცა, გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ჩვენი ვარაუდით, ორთავალა კლდეში უნდა ვივარაუდოთ ნეანდერტალელებისა და ჰომო საპიენს საპიენსების თანაცხოვრება დროის გარკვეულ მონაკვეთებში (მაგ. მე-4 ფენა). ამ და ასეთი შემთხვევებისთვის გამოვიყენებთ ახალ ტერმინ „შერეულ ტექნოლოგიას“, რაც გულისხმობს შუა პალეოლითურ ნამზადებზე ზედაპალეოლითური იარაღებისა და ზედაპალეოლითურ ნამზადებზე შუა პალეოლითური იარაღების დამზადებას.

ქვის მასალის ტრასოლოგიური კვლევის შედეგები

როგორც აღვნიშნე, კოლექციებზე იმუშავა კურჩატოვის მუზეუმის ნამყვანმა მეცნიერმა, ტრასოლოგმა ნ. ახმეტგალეევამ. ჩვენ ხელახლა შევისწავლეთ ძვლოვანი მასალის კოლექციის ნაწილი პალეონტოლოგ მ. ბუხსიანიძესთან ერთად.

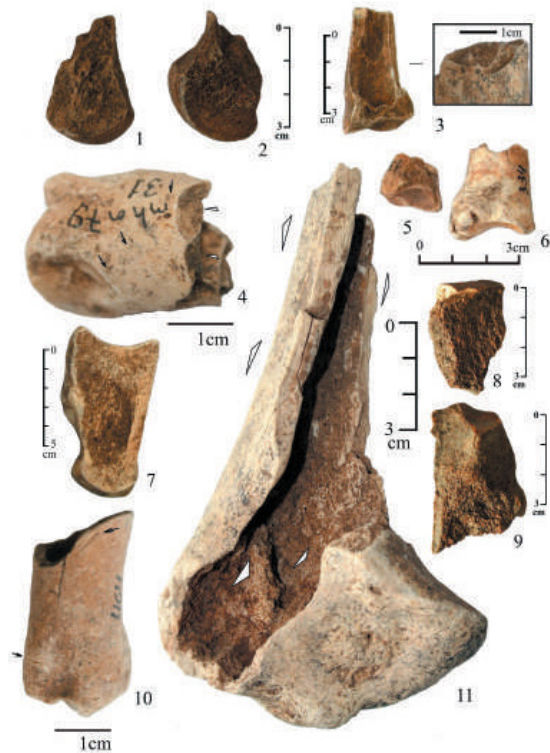
სურ 13. ორთავალა კლდე. ფენები 5-6. კავკასიური ჯიხვისა და ირმის ზომის ჩლიქოსანი ცხოველების ფრაგმენტები. ისრები აღნიშნავს ნაჭდევებს, ნაკანრებს, სამკუთხა სიმბოლოები – დარტყმის მიმართულებას.

სურ 14. ორთავალა კლდე. ფენები 5-6. ცხოველების ფალანგების გადაჭრის (გადახერხვის) კვალი.

სურ 15. ორთვალა კლდე. ფენა 4.
ნინასწარგანზრახული ნაკერების კვალი
ჩლიქოსნების ფრაგმენტებზე. ზედა პალეოლითი.

სურ 16. ორთვალა კლდე. ფენები 1-3. ზედა
პალეოლითი. ჩლიქოსნების გაპობილი
ძვლების ფრაგმენტები.

პალეოანთროპოლოგია

ორთვალა კლდის ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი აღმოჩენაა ნეანდერტალელის კბილი. მე-5 ფენაში, ანუ, ჩვენი განსაზღვრებით შუა პალეოლითურ ფენაში, 4 მ-ის სიღრმეზე აღმოჩნდა ადამიანის ქვედა ყბის მეორე, მარცხენა საძირე კბილი (M2. nim. 498). იგი შეისწავლა პალეონტოლოგმა, პროფ. ა. ვეკუამ, ხოლო მოგვიანებით მაქს პლანკის ინსტიტუტის თანამშრომლებმა. კბილი შედარებით კარგადაა დაცული.

ორთვალა კლდის ადამიანის კბილის ძლიერი მოცვეთის გამო ძნელია მისი შედარება ნამარხი ადამიანების კბილებთან, მაგრამ კბილის დიდი ზომები, მასიურობა, დიდი ზომის მეტაკონიდის არსებობა, ფესვების შერწყმისკენ მიდრეკილება და სხვ. გვაფიქრებინებს, რომ ის ნეანდერტალელს ეკუთვნის, რაც მოსალოდნელიც იყო. დასავლეთ საქართველოს შუა პალეოლითურ ძეგლებზე (ჯრუჭულა, ცუცხვათის ბრინჯაოს მღვიმე, საკაჟია) სწორედ ნეანდერტალელის ნაშთებია ნაპოვნი [დ. თუშაბრამიშვილი. 1961, 1962, 1962; მისივე, 1963; ა. ვეკუა, მამაცაშვილი, დ. თუშაბრამიშვილი, 1979; ლ. გაბუნია, ა. ვეკუა. 1982; Габуния Л. Векуа А6 1961; Габуния Л. Ниорадзе М Векуа А6, 1978; Габуния Л., Тушабрамишвили Д, Векуа А, 1991; Ниорадзе М. 1979; Векуа А. 1978]. აღსანიშნავია, რომ საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი სახეობები, ძველი განსაზღვრებით უფრო მეტ მსგავსებას ამჟღავნებს გარდამავალი ფორმის პალესტინელ ადამიანთან, რომელშიც შეთავსებულია ნეანდერტალელისა და თანამედროვე ადამიანის ნიშნები [Денев, 1951]

სურ 17. ნეანდერტალელის კბილი ორთვალა კლდიდან

თანამედროვე ადამიანი ორთვალა კლდის შუა პალეოლითში

ყველაზე მნიშვნელოვანი ინფორმაცია, არა მხოლოდ საქართველოსა და რეგიონის, არამედ მსოფლიო, საერთაშორისო მასშტაბით ახლახან დადასტურდა სწორედ ორთვალა კლდეში.

2017 წელს, უცხოელ კოლეგებთან ერთად (ადლერი და სხვ.) ავიღეთ ანალიზები ორთვალა კლდიდან და ჯრუჭულის მღვიმიდან იმ მიზნით, რომ მოგვეძებნა სავარაუდოდ მღვიმეების ფენებში არსებული გენომები, რომლებიც შესაძლებელი იყო გადარჩენილიყვნენ ადამიანთა ძვლების ლპობისა და მათი ფენებში გაჟონვის შედეგად.

აღვნიშნავთ, რომ ეს მეთოდი საქართველოს ტერიტორიაზე პირველად აღნიშნულ ძეგლებზეა გამოყენებული.

ჯრუჭულას მღვიმეში გენომი არ აღმოჩენილა. რაც შეეხება ორთვალა კლდეს, აქ დადგინდა რეალურად სენსაციური ფაქტი – მე-5 ფენაში, ანუ შუა პალეოლითურ ფენაში აღმოჩნდა ჰომო საპიენს საპიენსის, აგრეთვე, ნეანდერტალელის გენომები. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ამავე ფენაშია აღმოჩენილი ნეანდერტალელის კბილიც.

ამრიგად, აღმოჩენა მეტყველებს ორი პოპულაციის თანაარსებობაზე და შესაძლოა, ამით აიხსნას როგორ შუა, ისე ზედა პალეოლითური სხვადასხვა ტიპის, მათ შორის, ზედაპალეოლითურ ნამზადებზე ნაკეთები შუა პალეოლითური და შუა პალეოლითურ ნამზადებზე ნაკეთები არტეფაქტების არსებობა.

ორთვალა კლდის ამ აღმოჩენამ კიდევ ერთხელ დაგვაფიქრა საკითხზე – ხომ არ გვაქვს საქმე ორი პოპულაციის არსებობასთან.

ეს აღმოჩენა პრაქტიკულად მთლიანად ცვლის იმ შეხედულებას, რომ შუა პალეოლითური ინდუსტრია ეკუთვნის ნეანდერტალელს, ხოლო ზედა პალეოლითური-ჰომო საპიენს საპიენსის. უფრო ზუსტად კი, ეს ჯერ კიდევ ფრანგების მიერ დადგენილი და დღემდე არსებული აქსიომა, თუ ფორმულა – შუა პალეოლითური არტეფაქტები = ნეანდერტალელი, უნდა შეიცვალოს ფორმულით – შუა პალეოლითური არტეფაქტები = ნეანდერტალელი, ან ჰომო საპიენს საპიენსი. რაც კარდინალურად ცვლის ადრე არსებულ შეხედულებებს და აღმოჩენას რეალურად წარმოადგენს მასშტაბურ რეზონანსულ სიახლედ.

დასკვნა

ორთვალა კლდე შესაძლოა მოვიაზროთ ყველაზე მნიშვნელოვან ძეგლად საერთაშორისო მასშტაბით, რომელზეც დადგინდა შუა და ზედა პალეოლითის ეპოქების ცოდნისთვის მეტად საგულისხმო საკითხთა ერთობლიობა:

1. შუა პალეოლითურ ფენაში აღმოჩნდა ნეანდერტალელების კბილი, აგრეთვე, ნეანდერტალელებისა და ჰომო საპიენს საპიენსის გენომები;
2. თანამედროვე ადამიანი პირველად კავკასიის ტერიტორიაზე გამოჩნდა მინიმუმ 50 000 წლის წინ ორთვალა კლდეში, შესაძლოა, უფრო ადრე;
3. ფორმულა – შუა პალეოლითური არტეფაქტები = ნეანდერტალელს, იცვალება ფორმულით – შუა პალეოლითური არტეფაქტები = ნეანდერტალელს, ან ჰომო საპიენს საპიენსს;
4. საქართველოს სინამდვილეში პირველი შემთხვევაა ძვლის ნამზადების საფუძვლიანი ტრასოლოგიური შესწავლის. მის შედეგად დადგინდა, რომ შუა და ზედა პალეოლითში ადამიანები ძვლის არტეფაქტებს ძირითადად ერთნაირი მეთოდებით იღებდნენ;
5. კიდევ ერთხელ დადასტურდა მიწისძვრის კვალი და თურქეთიდან მომავალი ნემრუტის ვულკანის ვულკანური ფერფლით დათარიღებამ გაამართლა ჩვენ მიერ ნავარაუდები პალეომიწისძვრის თარიღები, რომელიც დაკავშირებული უნდა იყოს ნემრუტის ვულკანურ ამოფრქვევებთან – 30 -25 000 წწ.;
6. 43 000 წლის წინანდელ ფენაში აღმოჩნდა მაკაკას ნაშთი, რაც იმას ნიშნავს, რომ დასავლეთ საქართველოს პალეოგარემო შესასწავლია ხელახლა;
7. მე-7 ლითოლოგიური ფენის თარიღმა ავტომატურად დააძველა მე-9-10 შუა პალეოლითური ფენები და პრაქტიკულად კვლავ წამოსწია ამ ფენების, მათ შორის მე-8, სტერილური ფენის ჩვენ მიერ განსაზღვრული თარიღები (70 000 წ ?), ანუ, საკითხი: ხომ არ არის ვულკან ტობას ამოფრქვევა (74,100-75,900) სტერილური ფენის წარმოშობის მიზეზი? ვფიქრობთ, არსებობს აღნიშნული ფენების თარიღების ხელახლა გადასინჯვის აუცილებლობა. ხომ არ არის მე-9-10 ფენების ასაკი დაახლოებით 80-90 000 წწ-ის ფარგლებში?
8. კვლევის შედეგები ადასტურებს ჩვენ მიერ მრავალჯერ გამოთქმულ ვარაუდს, რომ ნეანდერტალელები და თანამედროვე ადამიანები, ანუ ორი პოპულაცია სახლობდა ორთვალა კლდეში. ერთდროულად, თუ მორიგეობით, ეს კვლავ კვლევის საგანია. შესაბამისად, შეგვიძლია დარწმუნებით ვთქვათ, რომ ზემო იმერეთის ტერიტორიაზე ეს ორი სახეობა თანაარსებობდა. რაც შეეხება იმ საკითხს, ხდებოდა თუ არა მათი შეჯვარება, ეს მომავალი გენეტიკური კვლევების საგანია.

სამაღლოები

სტატიის საფუძველი გახლავთ პრეისტორიკოსთა დიდი ჯგუფის უდიდესი თეორიული და პრაქტიკული (საველე, ლაბორატორიული) შრომა, რისთვისაც მაღლობას ვუხდი ქალბატონებსა და ბატონებს: დ. ადლერს (კონექტიკუტის უნივერსიტეტი), ოფერ, ბარ-იოსეფს (ჰარვარდის უნივერსიტეტი), გაი ბარ-ოზს (ჰაიფას უნივერსიტეტი), რუვენ იემერუნს (ჰაიფას უნივერსიტეტი), ვიქტორია კულენს (ოქსფორდის უნივერსიტეტი), ნატალია ახმეტგალეევას (კურჩატოვის არქეოლოგიური მუზეუმი), კრის სტრინგერს (ოქსფორდის უნივერსიტეტი), დასტინ უაიტს (ოქსფორდის უნივერსიტეტი), ტომ ჰაიამს (ოქსფორდის უნივერსიტეტი), აბესალომ ვეკუას (საქართველოს ეროვნული მუზეუმი), დავით ლორთქიფანიძეს (საქართველოს ეროვნული მუზეუმი), მაია ბუხსიანიძეს (საქართველოს ეროვნული მუზეუმი, [მერაბ თვალჭრელიძეს] (საქართველოს გეოლოგიის ინსტიტუტი), მიხეილ ელაშვილს (ილიას სახელმწიფო სახელმწიფო უნივერსიტეტი), ლაშა სუხიშვილს (ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი), ჩემს კოლეგებს, თანამშრომლებსა და სტუდენტებს.

NEW FINDS IN ORTVALAS KLDE, INNOVATIVE VISION OF THE PALEOLITHIC AND NEW OBJECTIVES OF RESEARCH

Nikoloz Tushabramishvili

Cultural Resources Research Centre, Ilia State University, Georgia, Tbilisi 0160, 3/5 Cholokashvili str. E-mail:
nikoloz_tushabramishvili@iliauni.edu.ge

Annotation. The article discusses the outcomes of research which proves cohabitation of two populations – the Neanderthals and modern humans in Ortvala Klde. Yet as early as in 1994, I expressed the opinion that in Georgia there existed a transition period from Middle Paleolithic to Upper Paleolithic, and that it was possible that modern and Neanderthal humans lived simultaneously, or coexisted. The new laboratory analysis carried out abroad in the late 2018, in fact, confirmed the dates identified by me and the theoretical presumption of coexistence. In other words, as a result of substantial, multidisciplinary research it has been concluded that the Middle Paleolithic industry could belong to both the Neanderthals and the Homo sapiens. I am convinced the given definition will alter the attitude of the world prehistorians towards the industries of Middle Paleolithic. Recent research showed that it is necessary to conduct repeated investigation of Georgia's paleo-environment which has been conditioned by the most recent discovery of the fossil of a macaque of the Pleistocene era in Ortvala Klde.

Key words: Neanderthal, Homo sapiens, Pleistocene

НОВЫЕ НАХОДКИ В ОРТВАЛА КЛДЕ, ИНОВАЦИОННОЕ ВОСПРИЯТИЕ ПАЛЕОЛИТА И НОВЫЕ ЗАДАЧИ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИИ

Николоз Тушабрамишвили

Центр исследования культурных ресурсов, Гос. Университет им. Ильи Чавчаваде, Грузия, 0160, Тбилиси, Чолокашвили 3/5, E-mail nikoloz_tushabramishvili@iliauni.edu.ge

Анотация. Еще в 1994 году я выразил мнение о том, что в Грузии между средним и верхним палеолитом существовал переходный период. То есть определил вероятность сосуществования неандертальцев с современными людьми. Новые лабораторные исследования проведенные в 2018 году фактически подтвердили определенные мною даты и теоритическое предположение теории сосуществования. Исходя из результатов новейших мультидисциплинных исследований сделан вывод, что Среднепалеолитическая индустрия может принадлежать, как неандертальцам, так и Гомо Сапиенс Сапиенсам. Я уверен, что данная дефиниция изменит мнения мировых преисториков насчет Среднепалеолитических индустрии. Я считаю, что нужно заново изучить кое какие вопросы палеолитической среды Грузии, тем более, что совсем недавно в Ортвала Клде были обнаружены остатки макаки Плейстоценской эпохи. В статье также представляю результаты исследования, которые подтверждают сосуществование двух популяции – неандертальцев и современных людей в Ортвала Клде.

Ключевые слова: Неандерталец, Гомо Сапиенс, Плейстоцен

Reference:

1. Adler Daniel S., Bar-Oz, Guy, Vekua Abesalom, and Tushabramishvili Nicholoz, PALAEOLITHIC HUNTING PRACTICES. Адлер Д., Бар-Оз, Г., Векуа А., Тушабрамишвили Н. Охотники палеолита // 54 Caucasus Environment, 2 (7), 2004, Природа Кавказа. 2004, № 2 (7). С. 52–55.
2. Adler, Bar-Oz, Belfer-Cohen, Bar-Yosef 2006. Ahead of the Game, Middle and Upper Palaeolithic Hunting Behaviors in the Southern Caucasus, Current Anthropology Volume 47, Number 1, pp. 89-118.
3. Adler Daniel S. Adler, Guy Bar-Oz. 2008. Seasonal Patterns of Prey Acquisition and Inter-group Competition During the Middle and Upper Palaeolithic of the Southern Caucasus. pp. 127-140.
4. Adler, D. S., Bar-Yosef, O., Belfer-Cohen, A, Tushabramishvili, N., Boaretto, E., Mercier, N., Valladas, H., Rink, W. J. 2008. Dating the Demise: Neanderthal Extinction and the Establishment of Modern Humans in the Southern Caucasus. Setting the Record Straight: Toward a Systematic Chronological Understanding of the Middle to Upper Paleolithic Boundary in Eurasia, D. S. Adler and O. Jöris, editors. Journal of Human Evolution 55(5), pp. 817–833.
5. Adler Daniel S., Bar-Yosef Ofer, Belfer-Cohen Anna, Tushabramishvili Nicholas, Boaretto E., Mercier N., Valladas H., Rink W. J.. Erratum to “Dating the demise: Neandertal extinction and the establishment of modern humans in the southern Caucasus” J. Hum. Evol. 55 (2008) 817–833. Journal of Human Evolution – J HUM EVOL 01/2008; 56 (4):436-437. DOI:10.1016/j.jhe. vol. 2008.
6. Akhmetgaleeva N.B. The Worked Bone Artifacts from the Siuren I Rock-Shelter (Crimea): the 1990s Excavation. In: Yur. E. Demidenko, M. Otte, P. Noiret (eds.). Siuren I Rock-Shelter from Late Middle Paleolithic and Early Upper Paleolithic to Epi-paleolithic in Crimea. Études et Recherches Archéologiques de l’Université de Liège. Liège, 2012. P. 79–90;
7. Bar-Oz, G., Adler, D.S., 2005. Taphonomic History of the Middle and Upper Palaeolithic Faunal Assemblages from Ortvale Klde, Georgian Republic. Journal of Taphonomy 3(4), 185–211.
8. Bar-Oz, G., Adler, D.S., 2005. Taphonomic History of the Middle and Upper Palaeolithic Faunal Assemblages from Ortvale Klde, Georgian Republic. Journal of Taphonomy 3(4), 185–211.
9. Bar-Oz G., Adler D.S. Taphonomic History of the Middle and Upper Paleolithic Faunal Assemblage from Ortvale Klde. Georgian Republic. In: Journal of Taphonomy. 2005. Vol. 3. P. 185–211;
10. Bar-Oz, G. and Adler, D. S. 2005. Taphonomic history of the Middle and Upper Palaeolithic faunal assemblage from Ortvale Klde, Georgian Republic. Journal of Taphonomy, 3: 185-211.
11. Bar-Oz, G., Belfer-Cohen, A., Mesheviliani, T., Jakeli, N. and Bar-Yosef, O. 2008. Taphonomy and zooarchaeology of the Upper Palaeolithic cave of Dzudzuana, Republic of Georgia. International Journal of Osteoarchaeology, 18: 131-151. Baumann M., Maury S. Ideas no Longer written in antler. In: Journal of Archaeological Science. 2013. Vol. 40. P. 601–614.

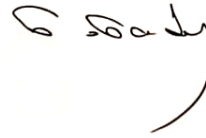
12. Baryshnikov, G., Hoffecker, J.F., 1994. Mousterian Hunters of the NW Caucasus: Preliminary Results of Recent Investigations. *Journal of Field Archaeology* 21(1), 1–14.
13. Baryshnikov, G., Hoffecker, J.F., Burgess, R.L., 1996. Palaeontology and Zooarchaeology of Mezmaiskaya Cave (Northwestern Caucasus, Russia). *Journal of Archaeological Science* 23, 313–335.
14. Cleghorn, N.E., 2006. A Zooarchaeological Perspective on the Middle to Upper Paleolithic Transition at Mezmaiskaya Cave, The Northwestern Caucasus, Russia. Ph.D. Dissertation, Stony Brook University;
15. Victoria L. Cullen, Victoria C. Smith, Nicholaz Tushabramishvili, Carolina Mallol, Michael, Dee, Daniel S. Adler. A Revised AMS and Tephra Chronology for the Late Middle to Early Upper Palaeolithic Occupations of Ortvale Klde, Republic of Georgia. *Journal of Human Evolution*, In pres
16. D’Errico F., Julien M., Liolios D., Vanhaeren M., Baffier D. Many awls in our argument. Bone tool manufacture and use in the Chatelperronian and Aurignacian levels of the Grotte du Renne at Arcy-sur-Cure. In: J. Zilhao, F. D’Errico (eds.). *The Chronology of the Aurignacian and of the Transitional Technocomplexes. Dating, Stratigraphies, Cultural Implications. Proceedings of Symposium 6.1 of the XIVth Congress of the UISPP (University of Liege, Belgium, September 2-8. 2001). Trabalhos de Arqueologia. Vol. 33. Lisboa: Instituto Portugues de Arqueologia, 2003. P. 247–272.*
17. Fisher J.W. 1995 Bone surface modifications in zooarchaeology. *Journal of Archaeological Method and Theory*, vol. 2: 7–68.
18. Gaudzinski, S., Roebroeks, W., 2000. Adults Only. Reindeer Hunting at the Middle Palaeolithic Site Salzgitter Lebenstedt, Northern Germany. *Journal of Human Evolution* 38, 497–521.
19. Gaudzinski, S., Roebroeks, W., 2003. Profile Analysis at Salzgitter- Lebenstedt. A Reply to Munson & Marean. *Journal of Human Evolution* 44, 275–281.
20. Grant A. 1982 The use of tooth wear as a guide to the age of domestic animals. In *Aging and Sexing Animal Bones from Archaeological Sites*, B. Wilson, C. Griggson, S. Payne (eds.). Oxford: BAR, pp. 91–108. (BAR Internat. Ser.; No. 109).
21. Hoffecker, J.F., Baryshnikov, G., Potapova, O., 1991. Vertebrate Remains from the Mousterian Site of Il’skaya I (Northern Caucasus, U.S.S.R.): New Analysis and Interpretations. *Journal of Archaeological Science* 18, 113–147.
22. Higham, T.F.G., Jacobi, R.M., and Ramsey, C.B. (2006) AMS radiocarbon dating of ancient bone using ultrafiltration. *Radiocarbon*, 48(2): 179-195.
23. Higham, T., Douka, K., Wood, R., Ramsey, C.B., Brock, F., Basell, L., Camps, M., Arrizabalaga, A., Baena, J., Barroso-Ruiz, C., Bergman, C., Boitard, C., Boscato, P., Caparros, M., Conard, N.J., Draily, C., Froment, A., Galvan, B., Gambassini, P., Garcia-Moreno, A., Grimaldi, S., Haesaerts, P., Holt, B., Iriarte-Chiapusso, M.-J., Jelinek, A., Jorda Pardo, J.F., Maillo-Fernandez, J.-M., Marom, A., Maroto, J.,

- Menendez, M., Metz, L., Morin, E., Moroni, A., Negrino, F., Panagopoulou, E., Peresani, M., Pirson, S., de la Rasilla, M., Riel-Salvatore, J., Ronchitelli, A., Santamaria, D., Semal, P., Slimak, L., Soler, J., Soler, N., Villaluenga, A., Pinhasi, R., and Jacobi, R. (2014) The timing and spatiotemporal patterning of Neanderthal disappearance. *Nature*, 512(7514): 306-309.
24. Hoffercker, J.F., Cleghorn, N., 2000. Mousterian Hunting Patterns in the Northwestern Caucasus and the Ecology of the Neanderthals. *International Journal of Osteoarchaeology* 10, 368–378.
25. Hoffercker, J.F., 2002. *Desolate Landscapes: Ice-Age Settlement in Eastern Europe*. Rutgers University Press: New Brunswick.
26. Hoffercker, J.F., Baryshnikov, G., Potapova, O., 1991. Vertebrate Remains from the Mousterian Site of Il'skaya I (Northern Caucasus, U.S.S.R.): New Analysis and Interpretations. *Journal of Archaeological Science* 18, 113–147.
27. JAUBERT J., LORBLANCHET M., LAVILLE H., SLOTT- MOLLER R., TURQ A. et BRUGAL J.-Ph. 1990 – Les chasseurs d'Aurochs de La Borde. Un site du Paléolithique moyen (Livernon, Lot). Paris : éditions de la Maison des Sciences de l'Homme (dAf 28), 157 p.
28. Levine, M.A., 1983. Mortality Models and the Interpretation of Horse Population Structure. In: Bailey, G. (Ed.), *Hunter-Gatherer Economy in Prehistory: A European Perspective*. Cambridge University Press: Cambridge, pp. 23–46.
29. Liolios D. Variabilité et caractéristiques du travail des matières osseuses au début de l'Aurignacien: approche technologique et économique. PhD dissertation. Université de Paris X, 1999.
30. Liubin, V.P., 1998. La Grotte Mousterienne Barakaevskaïa (Nord Caucase). *L'Anthropologie* 102, 67–90.
31. Mashchenko E. N., Baryshnikov G.F.. The taxonomic status of a macaque (primates, cercopithecidae) from the Middle Pleistocene of Georgia. *Paleontological Journal* 36(4):403-413 · 2002.
32. Meshveliani T., Tvalchrelidze M...Tushabramishvili N., The Upper Paleolithic in Western Georgia., XIX International Congress INQUA. Abstracts. 1995. Berlin.
33. Moncel M.-H., Pleurdeau D. Tushabramishvili N., Yeshurun R., Agapishvili T., Pinhasi R., Higham T.F.G. Preliminary results from the new excavations of the Middle and Upper Palaeolithic levels at Ortvale Klde-north chamber (South Caucasus Georgia). *Quaternary International* 316. 2013, 3-13.
34. Pike-Tay, A., Valdés, V.C., de Quirós, F.B., 1999. Seasonal Variations of the Middle–Upper Paleolithic Transition at El Castillo, Cueva Morin and El Pendo (Cantabria, Spain). *Journal of Human Evolution* 36, 283–317.

35. Reimer, P.J., Bard, E., Bayliss, A., Beck, J.W., Blackwell, P.G., Bronk Ramsey, C., Buck, C.E., Cheng, H., Edwards, R.L., Friedrich, M., Grootes, P.M., Guilderson, T.P., Haffidason, H., Hajdas, I., Hatté, C., Heaton, T.J., Hoffmann, D.L., Hogg, A.G., Hughen, K.A., Kaiser, K.F., Kromer, B., Manning, S.W., Niu, M., Reimer, R.W., Richards, D.A., Scott, E.M., Southon, J.R., Staff, R.A., Turney, C.S.M., and van der Plicht, J. (2013) IntCal13 and Marine13 Radiocarbon Age Calibration Curves 0–50,000 years cal BP. *Radiocarbon*, 55(4): 1869-1887.
36. Speth, J.D., Tchernov, E., 1998. The Role of Hunting and Scavenging in Neanderthal Procurement Strategies: New Evidence from Kebara Cave (Israel). In: Akazawa, T., Aoki, K., Bar-Yosef, O. (Eds.), *Neandertals and Modern Humans in Western Asia*. Plenum Press: New York, pp. 223–240.
37. Speth, J.D., Clark, J.L., 2006. Hunting and Overhunting in the Levantine Late Middle Palaeolithic. *Before Farming* 3, 1–42.
38. Steele, T.E., 2004. Variation in Mortality Profiles of Red Deer (*Cervus elaphus*) in Middle Palaeolithic Assemblages from Western Europe. *International Journal of Osteoarchaeology*, 14, 307–320.
39. Stiner, M.C., 1990. The Use of Mortality Patterns in Archaeological Studies of Hominid Predatory Adaptations. *Journal of Anthropological Archaeology* 9, 305–351;
40. Stiner, M., 1994. *Honor Among Thieves: A Zooarchaeological Study of Neandertal Ecology*. Princeton University Press: Princeton.
41. Stiner, M., 1994. *Honor Among Thieves: A Zooarchaeological Study of Neandertal Ecology*. Princeton University Press: Princeton.
42. Stiner, M.C., 2002. Carnivory, Coevolution, and the Geographic Spread of the Genus *Homo*. *Journal of Archaeological Research* 10, 1–63.
43. Stiner M.C., 2005. *The Faunas of Hayonim Cave (Israel): A 200,000- Year Record of Paleolithic Diet, Demography and Society*. Peabody Museum of Archaeology and Ethnology: Cambridge.
44. Sumita Mari, Schmincke H. U.. 2013. Impact of volcanism on the evolution of Lake Van I: Evolution of explosive volcanism of Nemrut Volcano (eastern Anatolia) during the past >400,000 years. *Bulletin of Volcanology* 75(5). 2013.
45. Tartar E. Aurignacian osseous technology in Western Europe. *Aurignacian Genius: Art, Technology and Society of the First Modern Humans in Europe*. In: R. White, R. Bourrillon, F. Bon (eds.). *Proceedings of the International Symposium, April 08-10 2013. Palethnology*; 7. New York: New York University, 2015. P. 34–55.
46. Tushabramishvili N., Tvalchrelidze M., Lordkipanidze D. Mousterians in Western Georgia. “*Terra Nostra*”, International Union for Quarternary Research. XIV International Congress. Berlin, 1995.

47. Tushabramishvili N., Meladze T., Sukhishvili L.. Georgia on the Crossroad. Cultural Exchanges and Evidences for Different Distance Contacts in Middle and Upper Paleolithic. “Modes de contacts et de déplacements au Paléolithique eurasiatique Liege. “. ERAUL 140. 2014, pp. 109-135.
48. Tushabramishvili, N., Lorkipanidze, D., Vekua, A., Tvalcherlidze, M., Muskhelishvili, A., Adler, D. S., 1999, 65–77).
49. Tushabramishvili. N., Elashvili M.. Impact of Seismic and Volcanic Processes on Humans in Paleolithic. International Geoscience programme 610 First Plenary Conference. Tbilisi, Georgia. 2013, Pp.146.
50. Tushabramishvili N. The Role of the Western Georgian Refuge zone on expansion of Neanderthals and Anatomically Modern Humans. Impact of Tectonic and Volcanic Processes on Human being in Middle and Upper Paleolithic. The Bulletin of the Conference: The Role of Culture in Early Expansions of Humans. “The role of the Southern Caucasus on early human evolution and expansion – refuge, hub or source area? ».2013. Pp. 93.
51. Tushabramishvili N., Meladze T., Sukhishvili L.. Georgia on the Crossroad. Cultural Exchanges and Evidences for Different Distance Contacts in Middle and Upper Paleolithic. “Modes de contacts et de déplacements au Paléolithique eurasiatique”. Prehitoire Europeenne, 2014. Liege pp. 109-135.
52. Бравар И., Лилиенберг Д.А.1980; Сравнительная геоморфология (Москва). 278-280.
53. Вивиан Р., Голубев Г.Н., Давитаиа Ф.Ф.и др1980; Общие и специфические черты режима климата и ледников.(Москва). 281-287.
54. გაბუნია ლ. კ., Векуა А.К., ლორდკიპანიძე დ. ო., ნიორაძე მ.გ., ტუშაბრაშიშვილი ნ.დ.. Палеоантропы Грузии, 148-166, Археология Кавказа, Archaeology of Caucasus, Национальный музей Грузии Georgian National Museum 2011, №4 Тбилиси, Tbilisi;
55. გაბუნია ლ.კ., ტუშაბრაშიშვილი დ.მ., Векуа А.К. Первая находка остатков мустьерского человека на Кавказе. ВА. 1961. Вып.8. с.161.
56. Гроссгейм А.А. 1952; Растительные богатства Кавказа Материалы к познанию фауны и флоры СССР. 7(15),(Москва).
57. Дебец, Г. 1951 Антропологические исследования в Камчатской области [Текст]. – Москва : Изд-во Акад. СССР, 1951.
58. Зими́на Р.П.,Сент-Жиронд М., 1980 Сравнительные черты биогеографии. Альпы-Кавказ. 287-290.
59. Исаков И.А. Зими́на Р.П., Панфилов Д.В. 1966. Природные условия и естественные ресурсы СССР. (Москва). 256-304.
60. ტუშაბრაშიშვილი დ.მ. 1991: Развитие Культуры. Грузия в антропогене. Тбилиси.

შემოსვლის თარიღი 20.03.2019
 განხილვის თარიღი 25.03.2019
 ხელმოწერილია დასაბეჭდად: ნიკოლოზ ანთიძე
 16.03.2020

Date of submission 20.03.2019
Date of review 25.03.2019
Signed for printing Nikoloz Antidze
 16.03.2020

Дата рассмотрения 20.03.2019
Дата приема 25.03.2019
Подписана для публикации Николоз Антидзе
 16.03.2020

რეცენზია მ. კაზანსკის სტატიაზე – ფართო დამარხვის წესები გვიანანტიკური ხანის ჩრდილოეთ და აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთში

ირაკლი ანჩაბაძე

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო, თბილისი,
0160, ჭავჭავაძის 1, E-mail: Anchabadzei@gmail.com

ანოტაცია. ნაშრომში ავტორი განიხილავს შავი ზღვისპირეთში (მათ შორის აფხაზეთის ტერიტორიაზე) აღმოჩენილ გვიანანტიკური ხანის რამდენიმე უმბონიან სამარხს და გამოყოფს სამარხში ჩაყოლების, ე.წ., გერმანულ, ფრაკიულსა და რომანიზებული აღმოსავლეთის ტრადიციების რამდენიმე სავარაუდო წარმომავლობას. სტატიის კრიტიკული განხილვის შედეგად, მთელ რიგ არქეოლოგიურ ფაქტებზე დაყრდნობით მოცემული რეცენზია აღნიშნული ტრადიციის მყარი, ადგილობრივი ფესვების არსებობაზე მიუთითებს.

საკვანძო სიტყვები: უმბონი, ფარი, სამარხი, შავი ზღვისპირეთი, გვიანანტიკური ხანა, ადრეანტიკური, კლასიკური ხანა, გარნიზონები, ტრადიცია, გერმანული, ფრაკიული, რომანიზებული არისტოკრატია.

შესავალი. ქ.შ. III ს-ის პირველი ნახევრიდან ჩრდილოეთ და აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთში ჩნდება მთელი სერია სამარხებისა, რომელთა სამარხეული ინვენტარი მოიცავს ფარის უმბონს, სახელურსა და ლითონის სხვა გარსაკრავებს. ქ.შ. III-IV სს-დან სამარხებში უმბონიანი ფარის ჩაყოლების ტრადიცია ფართოდ ვრცელდება ყირიმში, აფხაზეთსა და ჩრდილო-დასავლეთ შავი ზღვისპირეთში, ჩერნიახოვის კულტურის სამარხებში. სარეცენზიო ნაშრომის მიზანია ამ ტრადიციის შესაძლო წარმომავლობის ახსნა.

ძირითადი ნაწილი. მ. კაზანსკი აღნიშნავს [Казанский, 2018], რომ ქ.წ. I- ქ.შ. I სს-ში აღნიშნული რიტუალი პოპულარული იყო დასავლეთ და ცენტრალური ევროპის კელტურ-გერმანულ ხალხებში და მოგვიანებით მათივე გავლენით, სამხედრო კულტურის სხვა ელემენტებთან ერთად (დეზების ტარება, იარაღის სპეციალურად გაფუჭება დამარხვისას და ა.შ.), ფეხი მოიკიდა თრაკიელებში, ბალტებში, ბალტიისპირეთის ფინებსა და სარმატებში. ქ.შ. II-III სს-ში ფარის უმბონების გამოჩენას პონტიისპირეთის სამარხებშიც, ზოგიერთი მეცნიერი ადგილობრივი მოსახლეობის გერმანულ ტომებთან სამხედრო კავშირების არქეოლოგიურ დასტურად მიიჩნევს. ასეთი კავშირების არსებობაზე მიაწინებს რიგი არქეოლოგიური მასალა და წერილობითი წყაროები (მაგ., გუთებისა და ბორანების ლაშქრობა ბოსფორის სამეფოში, პიტიუნტისა და ტრაპეზუნტის დანგრევა), რაც მიუთითებს გარკვეული გერმანული ელემენტის შემოღწევაზე შავი ზღვისპირეთში ქ.შ. II-III სს-ში. მ. კაზანსკიც თავის სტატიაში არ გამორიცხავს შავი ზღვისპირეთის სამარხებში ფარის ჩაყოლების

ტრადიციის გერმანულ წარმომავლობას, თუმცა, გვთავაზობს სხვა ვერსიებსაც. განიხილავს ქ.შ. I-II სს-ის ზოგიერთ უმბონიან სამარხს, რომლებიც აღმოჩნდა დასავლეთ შავი ზღვისპირეთის თრაკიულ სამარხებში (ბულგარეთის ტერიტორიაზე) და გამოაქვს დასკვნა, რომ სამარხში ფარის ჩაყოლების ტრადიცია არ იყო დამახასიათებელი მხოლოდ გერმანული სამყაროსთვის და შესაძლოა, სწორედ ფრაკიული გავლენით გავრცელდა იგივე ტრადიცია ჩრდილოეთ და აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთში. ცნობილია, რომ თრაკიული გარნიზონები მსახურობდა ხერსონესში. სტატიის ავტორს ასევე მაგალითად მოჰყავს სირიის ტერიტორიაზე, ქ.შ. I-II სს-ით დათარიღებული უმბონიანი სამარხები, რომლებიც რომანიზებულ არისტოკრატიას ეკუთვნოდა და, შესაბამისად, მ. კაზანსკის აზრით, მიცვალებულის ფართან ერთად დამარხვის წესი, შესაძლებელია ხმელთაშუა ზღვისპირეთიდან ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთში გავრცელებული, ე.წ. არისტოკრატიული ტრადიცია იყოს.

ამრიგად, მ. კაზანსკი თავის ნაშრომში, გვიანანტიკური ხანის ჩრდილოეთ და აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთში ფართი დამარხვის წესის სამ სავარაუდო წარმოშობას მიუთითებს: გერმანულ სამხედრო ტრადიციას, ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთის რომაულ გარნიზონებში მომსახურე ფრაკიული რაზმების კვალსა და რომაული ელინიზირებული ხმელთაშუა ზღვისპირეთის ე.წ. არისტოკრატიული მოდის გავლენას.

ამ ნაშრომის შესწავლის შედეგად, გვიჩნდება მთელი რიგი შენიშვნები. პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს, რომ ავტორის პოზიცია აღნიშნული იარაღების დასავლურ-რომაულ წარმომავლობაზე მართებულია. ლითონის უმბონები გვიანანტიკურ ხანასა და ადრე შუა საუკუნეებში წმინდა დასავლურ-ევროპული შეიარაღება გახლდათ. ლითონის უმბონიანი ფარები, ე.წ. მიძიმე ფარის კატეგორია იყო და გამოიყენებოდა ქვეითად ბრძოლის დროს, როგორც პარირების, ისე დარტყმის მისაყენებლად. მას იყენებდნენ კელტური ტომები ჯერ კიდევ ქ.წ. IV ს-დან და შემდეგ გერმანული ტომები. ის ასევე დამკვიდრდა რომაულ ლეგიონებში. შესაბამისად, ლითონის უმბონები უმეტესწილად გვხვდება იმ არქეოლოგიურ ძეგლებზე, რომლებიც მდებარეობს რომის იმპერიის ყოფილ დასავლურ, ე.წ., „ბარბაროსულ“ პროვინციებში, უფრო კონკრეტულად კი, კელტებისა და განსაკუთრებით გერმანული ტომების განსახლების ტერიტორიაზე. განსხვავებულ სურათს ვხედავთ აღმოსავლეთით: აზიური სტეპების, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის არქეოლოგიურ ძეგლებზე. მომთაბარე ხალხებისა და სასანიდური ირანის განსხვავებული სამხედრო ხელოვნება, რომელიც ითვალისწინებდა მსუბუქი ცხენოსნების გამოყენებას, გამორიცხავდა უმბონიანი მიძიმე ფარების გამოყენების საჭიროებას. გამონაკლისი მხოლოდ მდინარე დუნაის რეგიონია, სადაც გვიან ანტიკური ხანის ზოგიერთ სარმატულ სამარხში ფარის უმბონი აღმოჩნდა – „გერმანული იმპორტი სარმატულ სამარხებში“, როგორც ამას აღნიშნავენ რუსი ავტორები (Шукин, 2011; Шукин, 2004; Симоненко, 2011). ამრიგად, დასავლეთ საქართველოში დადასტურებული ეს იარაღები უნიკალურია, იმ ფონზე, როცა გვიანანტიკურ ხანასა და ადრე შუა საუკუნეებში დღევანდელი დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე მცხოვრებ ეთნოსებს: ლაზებს, აფსილებს, სანიგებსა და აბაზგებს უშუალო შეხება არ ჰქონდათ გერმანულ ტომებთან. აშკარაა, მათი გავრცელება უნდა დაუკავშირდეს რომაულ სამხედრო-პოლიტიკურ გავლენას, კერძოდ კი, შავი ზღვისპირეთში განლაგებულ რომაულ ციხესიმაგრეებს.

კრიტიკულ განხილვას მოითხოვს სტატიის ის ნაწილი, რომელშიც საუბარია უმბონიანი ფართი დაკრძალვის წესსა და მის წარმომავლობაზე. სხვა სახეობის იარაღებთან ერთდ, ფართი დამარხვის

ტრადიცია აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთსა და კოლხეთის შიდა რეგიონებში უფრო ადრეც გვხვდება – ადრე რკინის ხანიდან, კლასიკური და ელინისტური პერიოდების ჩათვლით და ის არ არის სიახლე ჩვენში გვიანანტიკური ხანისთვის. მოვიყვანოთ რიგი მაგალითები:

აფხაზეთში, ახულ-აბას ადრეელინისტური ხანით დათარიღებულ სამარხში აღმოჩნდა ხის ფარის ნაშთები, ბრინჯაოს გარსაკრავის ფრაგმენტებით, მათ შორის გარეთა კიდის თხელი კანტი და მრგვალი ცენტრალური ნაწილი [კვირკველია, 2001: 32].

სოხუმის წითელი შუქურის სამაროვანზე, კლასიკური ხანის ერთ-ერთ სამარხში აღმოჩნდა ფარის ბრინჯაოს გარსაკრავი, რომელიც გამოხატავს მფრინავ არწივს [Воронов, 1975: 232,233. Рис.7].

ფარის გარსაკრავს განეკუთვნება ეშერის ნაქალაქარზე აღმოჩენილი ნახევარწრიული ბრინჯაოს ფურცელი. ივარაუდება, რომ ესაა ოვალური მოყვანილობის ფარის გარსაკრავის მხოლოდ ერთი ნახევარი. ასეთ ფარს ვხედავთ ბოსფორში აღმოჩენილი გვიანელინისტური ხანის მეომრის ტერაკოტულ გამოსახულებაზე, რომელსაც ოვალის ფორმის, შუაში გამყოფზოლიანი ფარი უჭირავს [Шамба, 1980: 50. Таб. LXVI].

ფარით დამარხვის წესი გამოიყენებოდა ძველი კოლხეთის დანარჩენ ტერიტორიაზეც. ადრე რკინის ხანის ურეკის სამაროვანზე შესწავლილია ბრინჯაოს 10 უმბონი. ურეკის ნიმუშების თანადროულ უმბონებს ვხვდებით ურარტულ ძეგლებზეც. უმბონებიანი ფარები გავრცელებული იყო ჯერ კიდევ ძველ აღმოსავლეთში [მიქელაძე, 1985: 45].

რკინის სარტყელებისგან შედგენილი და ბრინჯაოს მავთულით შეკრული ფარი ცნობილია ვანის ნაქალაქარის №9 სამარხიდან. სამარხი თარიღდება ქ.წ. IV-ის მეორე ნახევრით [ლორთქიფანიძე, 1972: 145,146]. ასეთი ფარები, რომელთა გარსაკრავი რკინის ფურცლებისგან შედგებოდა და ბრინჯაოს მავთულით იყო შეკრული, ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირა სტეპების კომპლექსებიდანაც არის ცნობილი. მაგალითად, ვანის აღნიშნული ფარის ანალოგიურია ვოლკოვიცის ქ.წ. IV ს-ის №2 ყორღანის ნიმუში [Черненко, 1968: 98. Рис.58].

ნახევარსფერული ბრინჯაოს ხუთი უმბონი გამოვლინდა ვანის ნაქალაქარზე, თორმეტსაფეხურიან საკურთხეველთან გამართულ ქ.წ. II-I სს-ის საცავ-საგანძურში [გამყრელიძე, 2005: 146].

უნდა აღინიშნოს, რომ საფლავში ფარის ჩატანება არ ყოფილა უცხო იბერიისთვის, ჯერ კიდევ ელინისტურ ხანაში. მაგალითად, ბრინჯაოს ფურცლებით დაფარული ფარები აღმოჩნდა ვარსიმანთკარის ქ.წ. IV ს-ის რამდენიმე სამარხში [მუხიგულაშვილი, 1986: 60, ტაბ. XXIV]. ბრინჯაოს ჯავშნიანი ფარია შესწავლილი ასევე კამარახევის ქ.წ. IV-III სს-ის ერთ-ერთ ორმოსამარხში [ჯღარკავა, 1982: 141, 150].

ასევე უნდა აღინიშნოს, რომ თუ იარაღიან სამარხში არ გვხვდება ფარის ლითონის დეტალები, ეს სრულებით არ ნიშნავს იმას, რომ ფარი არ იყო სამარხში. საქმე ის არის, რომ ფარი შეიძლება ყოფილიყო მთლიანად ჩელტის, ტყავგადაკრული ხის და სამარხში ვერ შემორჩა. სწორედ ასეთი ფარებია აღწერილი ბერძნულ წერილობით წყაროებში, კოლხების, მოსინიკების, მოსხების, ხალიბების შესახებ საუბრისას. კერძოდ, ჰეროდოტე აღნიშნავს – „კოლხებს თავზე ხის მუზარადები ჰქონდათ, გამოუქნელი ტყავის პატარა ფარები და მოკლე შუბები, ამის გარდა დანები“.

ქსენოფონტეს „ანაბასისში“ აღნიშნულია ხალიბების ხარის ტყავისგან დამზადებული ფარები. აქვეა ნახსენები შემდეგი – „მოსინიკების მეომრებს ხელში ეკავათ სუროს ფოთლისებური ფარები, ხარის თეთრბენვიანი ტყავით დაფარული“. სტრაბონი თავის „გეოგრაფიაში“ გადმოგვცემს, რომ „ალბანელები არიან შუბოსნები და მშვილდოსნები, აქვთ ტყავის აბჯრები და ფარები იბერების მსგავსად“.

ამრიგად, დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ მ. კაზანსკის ნაშრომში [Казанский, 2018] განვითარებული მოსაზრება, გვიანანტიკური ხანის აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთში გავრცელებული უმბონიანი ფარების დასავლურ-რომაულ წარმომავლობაზე, მართებულია. კონკრეტულად დასავლეთ საქართველოში მათი გავრცელება დაკავშირებულია საქართველოს შავი ზღვისპირეთის რომაულ ციხესიმაგრეებში ჩაყენებულ რომაულ „ბარბარიზებულ“ გარნიზონებთან. თუმცა, სრულიად სხვა საკითხია მათი სამარხში დამარხვის ტრადიცია, რომელსაც, როგორც ვაჩვენეთ, ღრმა, ადგილობრივი ფესვები აქვს და არ არის დაკავშირებული რაიმე გარე ფაქტორებთან. როგორც წესი, უმბონიანი სამარხი გამოირჩევა სამარხეული ინვენტარის სიუხვით, რაც მიანიშნებს იმაზე, რომ უმბონიანი ფარები, როგორც ლითონის ყველა თავდაცვითი საშუალება, მაშინდელი საზოგადოების ზედა ფენის, მეომარი არისტოკრატის დამახასიათებელი ატრიბუცია იყო. მეომართა ძირითადი მასა მთლიანად ორგანული მასალისგან დამზადებულ ფარებს ატარებდა, შესაბამისად, უნდა ვივარაუდოთ, რომ მათ კიდევ მარხავდნენ, თუმცა გასაგები მიზეზების გამო ჩვენამდე ვერ მოაღწია. ე.ი. ფარით დაკრძალვა არ იყო დამახასიათებელი მხოლოდ არისტოკრატიული ზედა ფენისთვის.

REVIEW ABOUT M. KAZANSKI'S ARTICLE: THE RULES OF BURIAL WITH THE SHIELD IN LATE ANTICUE PERIOD NORTHERN AND EASTERN BLACK SEA COAST

Irakli Anchabadze

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia, Tbilisi, 0160, 1, Chavchavadze Ave. E-mail: Anchabadzei@gmail.com

Annotation. In the work the author discusses several burials of late Classical period containing shield bosses (umbo) discovered on the Black Sea Coast (including the territory of Abkhazia) and several presumable provenances of so called Germanic, Thracian and Romanized Eastern traditions of placing items in burials. As a result of critical discussion of the article, based on a number of archaeological data, the given review points to the presence of strong local roots of the tradition in question.

Key words: umbo, shield, burial, Black Sea Coast, late Classical period, early Classical period, garrisons, tradition, Germanic, Thracian, Romanized aristocracy.

РЕЦЕНЗИЯ НА СТАТЬЮ М. КАЗАНСКОГО – “ОБРЯДЫ ПОГРЕБЕНИЯ СО ЩИТАМИ В ПОЗДНЕАНТИЧНОЙ ЭПОХЕ НА СЕВЕРНОМ И ВОСТОЧНОМ ПОБЕРЕЖЬЯХ ЧЕРНОГО МОРЯ“

Ираклий Анчабадзе

Тбилисский государственный университет имени Иванэ Джавахишвили, Грузия, Тбилиси 0160,
пр. Чавчавадзе 1 E-mail: Anchabadzei@gmail.com

Анотация. В статье автор рассматривает несколько гробниц с умбонами позднеантичной эпохи, которые были обнаружены на побережьях черного моря (в том числе и на территориях Абхазии) и выделяет несколько гипотез насчет происхождения традиций (т.н. немецкой, фракийской и эллинизированного востока) заложения обиходных предметов в гробницах. Однако, после критического обсуждения статьи и исходя из археологических фактов в рецензии сделан вывод насчет наличия местных корней этой традиции.

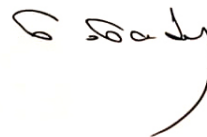
Ключевые слова: Умбон, щит, гробница, позднеантичная эпоха, раннеантичная, классическая эпоха, гарнизоны, традиция, фракийская, эллинизированная аристократия

REFERENCE:

1. G. Pirtskhalava, M. Pirtskhalava, G. Kipiani. 'Problems of Military History of Ancient Georgia'. Tbilisi, 2005
2. G. Kvirkvelia. 'Hoplite Shields in Colchis'. dziebani N7, Tbilisi, 2001, pp. 32-40 (in Georgian)
3. O. Lordkipanidze, R. Puturidze, V. Tolordava, A. Chkonia. 'Archaeological Excavations in Vani in 1969'. Vani I. Tbilisi, 1972, pp. 198-239 (in Georgian)
4. N. Mukhigulashvili. 'Bronze Shields from Varsimaantkari'. arkeologiuri dziebani, VI. Tbilisi, 1986, pp. 67-75
5. T. Jgharkava. 'Kamarakhevi Cemetery'. collection: Mtskheta VI. Tbilisi, 1982, pp. 139-190
6. M. M. Kazanski. 'Burials with Shields on the Northern and Eastern Black Sea Coast in Late Classical Period: Origins of the Practice'. materialy mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii, posvyashchonnoi 75-letiu so dnya rozhdenia uchonogo-kavkazoveda Y. H. Voronova. Sukhum, 2018, pp. 133-144 (in Russian)
7. M. M. Kazanskii. 'Hierarchy of 'Military' Burials in Abkhazia (2nd -7th cc) and Possibilities of Social Reconstruction. kratkie soobshchenia instituta arkheologii 244, Moscow, 2016, pp. 83-101 (in Russian)
8. M. M. Kazanski. 'Germanic Elements in the Material Culture of Abkhazia in Late Roman Period and the Epoch of Great Migrations'. Scripta antiqua 4, Moscow, 2015, pp. 34-60
9. A. V. Simonenko. Roman Imports in Sarmatia of Northern Black Sea Coast'. Sankt-Petersburg. 2011 (in Russian)
10. E. V. Chernenko. 'Scythian Armor'. Kiev, 1968 (in Russian)
11. G. K. Shamba. 'Eshera City-Site'. Tbilisi, 1980 (in Russian)
12. M. B. Shchukin. 'On Military Contacts between the Sarmatians and Germanic Tribes in Roman Times (according to materials of armament). evropeiskaia Sarmatia i khersones, N4, Odessa, 2011, pp. 167-178 (in Russian)
13. M. B. Shchukin. 'An Umbo from Kurgan 'Sadovi' near Novocherkask'. sb. statei posviashchonnikh 77-letiu Iva samoilovicha kleina. Sankt-Petersburg, 2004, pp. 445-463
14. Казанский М.М. Погребения со щитом в Северном и Восточном Причерноморье в позднеантичное время : истоки обряда. Материалы Международной научной конференции, посвященной 75-летию со дня рождения ученого-кавказоведа Ю.Н. Воронова. Сухум, 2018. Ст.133-144

15. Казанский М.М. Иерархия «воинских» погребений в Абхазии (II-VII вв.) и возможности социальной реконструкции. Краткие Сообщения Института Археологии 244, Москва 2016. Ст. 83-101
16. Казанский М.М. Германские элементы в материальной культуре абхазии в позднеримское время в эпоху переселения народов. Scripta antiqua 4, Москва 2015. Ст. 34-60
17. Симоненко А. В. Римский импорт у сарматов Северного Причерноморья. Санкт-Петербург 2011.
18. Черненко Е.В. Скифский Доспех. Киев 1968
19. Шамба Г.К. Эшерское городища. Тбилиси 1980
20. Щукин М.Б. О военных контактах между сарматами и германцами в римское время (по материалам вооружения), Европейская Сарматия и Херсонес, №4, Одесса 2011. Ст.167-178
21. Щукин М.Б. Умбон из кургана “Садовый” под Новочеркасском. Сб. статей., посвящённых 77-летию Льва Самойловича Клейна. Санкт-Петербург 2004. Ст. 445-463

შემოსვლის თარიღი 20.03.2019
 განხილვის თარიღი 25.03.2019
 ხელმოწერა დასაბეჭდად: ნიკოლოზ ანტიძე
 16.03.2020

Date of submission 20.03.2019
Date of review 25.03.2019
Signed for printing Nikoloz Antidze
 16.03.2020

Дата рассмотрения 20.03.2019
Дата приема 25.03.2019
Подписана для публикации Николоз Антидзе
 16.03.2020

პიტიასხში ანტიკური ხანის იპარიაში

ზურაბ ბრაგვაძე

საქართველოს ეროვნული მუზეუმი, საქართველო, 0108, თბილისი, ა. ფურცელაძის ქ.№ 3;
კავკასიის უნივერსიტეტი, საქართველო, 0102, თბილისი, პ. სააკაძის ქ.№1;
E-mail: zbragvadze@yahoo.com

ანოტაცია. 1902 წელს, სოფელ ბორში ნაპოვნი არქეოლოგიური არტეფაქტები ინახება სანკტ-პეტერბურგის „ერმიტაჟში“. მასალებს შორის განსაკუთრებით საინტერესოა ვერცხლის თასი არამეული წარწერით: „კეთილი პიტიახმ ბუზმიჰრი“. ამ წარწერით ცნობილი გახდა, რომ რომაული ეპოქის იბერიის სამეფოში არსებობდა პიტიახმის ინსტიტუტი. რა თქმა უნდა, საინტერესოა, არის თუ არა პიტიახმის საძვალე ის სამარხი, რომელშიც აღმოჩნდა აღნიშნული ნივთი. საქმე ის არის, რომ ბორში არ გვხვდება სარკოფაგები და აკლდამები, მხოლოდ ორმოსამარხებია, რაც ჩემი აზრით, გამორიცხავს აქ პიტიახმის განსასვენებლის არსებობას და ის მდიდრული ინვენტარიც, რომელიც აღმოჩენილია წარწერიან თასთან ერთად, პიტიახმის საკუთრება არ არის. უფრო სარწმუნოა, რომ ეს თასი პიტიახმ ბუზმიჰრის ნაჩუქარია. რომაული ხანის იბერიის სამეფოში მსგავსი შემთხვევა არაერთია ცნობილი. კონკრეტულად სად არის ბუზმიჰრ პიტიახმის სამარხი? ამ კითხვაზე პასუხი ჯერ არ არის ცნობილი. სტატიაში სხვა საკითხებთან ერთად განხილულია არმაზისხევის სამაროვნის პიტიახმების ქრონოლოგიური რიგი და გამოთქმულია ვარაუდი, რომ პიტიახმები დაკრძალული არიან მხოლოდ №№ 1, 2 და 3 სამარხებში. ასევე მოცემულია პიტიახმის სამარხებისა და არმაზისხევის ნაგებობების ურთიერთმიმართების საკითხი და გამოთქმულია მოსაზრება, რომ შენობები სამარხებზე ადრეულია. I საუკუნის 70-იან წლებში (არა უგვიანეს ქ.შ. 75 წ.) საცხოვრებელი განადგურდა მიწისძვრის შედეგად და მას აქეთ ეს ტერიტორია გამოიყენებოდა არმაზისხევის პიტიახმებისა და მათი ოჯახის წევრების სასაფლაოდ.

საკვანძო სიტყვები. პიტიახმი. იბერია. არმაზისხევი. ბორი

შესავალი. მას შემდეგ, რაც XX ს-ის 30-იანი წლების დასასრულს არმაზისხევის არქეოლოგიური გათხრებისას გამოვლინდა ქართლის სამეფოს მაღალი იერარქების სამარხები და ბერძნულ-არამეული წარწერები, არ განელეზულა მეცნიერული ინტერესი პიტიახმთა სოციალურ-პოლიტიკური ინსტიტუტის მიმართ. მისი არსის გარკვევა არაერთმა მკვლევარმა სცადა, არაერთ სამეცნიერო ნაშრომში გამოითქვა მოსაზრება არმაზისხევისა და ზოგადად, პიტიახმის ინსტიტუტის რაობაზე.

ძირითადი ნაწილი. 1902 წელს სოფელ ბორში მიწის დამუშავების დროს შემთხვევით აღმოჩნდა ვერცხლის პინაკი ბომონის წინ მდგომი ცხენის გამოსახულებითა და არამეული წარწერით. წარწერისა და, შესაბამისად, ვერცხლის თასის თარიღის შესახებ აზრთა სხვადასხვაობაა (ე. პრიდიკი, ა. ბორისოვი, შ. ამირანშვილი, გ. წერეთელი), მაგრამ არც ერთ მკვლევარს საეჭვოდ არ მიუჩნევია წარწერის შინაარსი და წაკითხვის სისწორე და ყველა მათგანის აზრით მოხსენიებულია „პიტიახმი

ბუზმიძრ კეთილი“. აქვე აღვნიშნავ, რომ ბორის პინაკი იყო პირველი არქეოლოგიური არტეფაქტი, რომლის მიხედვითაც დაფიქსირდა ანტიკური ხანის საქართველოში პიტიახშის ინსტიტუტის არსებობა და იგი სამი ათეული წლით უსწრებს წინ არმაზისხევის გახმაურებულ აღმოჩენებს. იმის გამო, რომ ბორის არქეოლოგიური არტეფაქტები სხვადასხვა დროსაა აღმოჩენილი და ამავე დროს მოპოვებულია, ე.წ. „შავი არქეოლოგების“ მიერ, დღემდე ვერ ხერხდება მათი კომპლექსებად დალაგება და მეტიც, უცნობია საერთოდ რამდენი სამარხი შეიძლება ყოფილიყო აქ, ისიც კი არ ვიცით, ეს მასალები ერთი სამაროვნიდან მომდინარეობს თუ არა. ცნობილია, რომ ბორის სამაროვანი საკმაოდ დიდ ტერიტორიას მოიცავდა და ისიც ცხადია, რომ აქ არსებობდა სამარხების სხვადასხვა სახეობა (ორმოსამარხები და ქვევრსამარხები), აქედან გამომდინარე, არ გამოვრიცხავ, რომ საქმე გვაქვს მინიმუმ ორ სხვადასხვა ნეკროპოლთან. ისიც ფაქტია, რომ როგორც პეტერბურგის მუზეუმებში ისე, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში არქეოლოგიური მასალები მოხვდა ყოველგვარი არქეოლოგიური კონტექსტის გარეშე და სწორედ ეს რეალობა ართულებს სამარხთა თუნდაც მიახლოებითი რაოდენობის დადგენას. ბორის არქეოლოგიური კოლექციის დეფინიციის დადგენის საქმეში უდიდესი მნიშვნელობა აქვს არმაზისხევის აღმოჩენებს. არმაზისხევის პიტიახშთა სამარხების ინვენტარი საშუალებას იძლევა დავადგინოთ პიტიახშების კუთვნილი ნივთები, ანუ ის არტეფაქტები, რომლებიც აუცილებელი ატრიბუტებია ქართლის (იბერიის) სამეფოს ერთ-ერთი უმაღლესი იერარქებისთვის. ჩემი ვარაუდით, არმაზისხევი შესწავლილი სამარხებიდან პიტიახშები დაკრძალული უნდა ყოფილიყვნენ №№ 1, 2 და 3 სამარხებში, ხოლო II-III საუკუნეების დანარჩენი მდიდრული სამარხეული კომპლექსები არ მიეკუთვნება უშუალოდ პიტიახშთა საძვალეებს და ისინი უფრო ამ საგვარეულო სახლის სხვა წარმომადგენლების კუთვნილი უნდა იყოს [იხ. ქვემოთ].

არმაზისხევის პირველ (ასპარუგის) სამარხში აღმოჩენილია: ოქროს საბეჭდავი ბეჭედი, ოქროს ბალთა, სატევრის ქარქაშის ოქროს გარსაკრავი, ოქროს დიადემა, ოქროს კილიტები, ოქროს მონეტები, ვერცხლის სამი პინაკი, ვერცხლის ორი ორყურა ჯამი, ვერცხლის 2 სურა, ვერცხლის სარკე, ვერცხლის აბზინდები, ვერცხლის ფირფიტები, სარეცლის ვერცხლის ფეხები, ბრინჯაოს აბზინდა, რკინის ორი დანა, პასტის მძივები, მინის ჭურჭელი, ძვლის ნივთი და ხის ნაშთები.

არმაზისხევის მეორე (არმაზესის) სამარხში გვხვდება: ოქროს სამაჯური, ოქროს მედალიონი, ოქროს 5 ბეჭედი, ოქროს საყურეები, ოქროს საკიდი, ოქროს საავგაროზე, ოქროს ლილები, ოქროს მონეტები, ვერცხლის პინაკი, მინის ჭურჭელი. არმაზისხევის მესამე (ბერსუმას) **სამარხში მიკვლეულია:** ოქროსტარიანი სატევარი, ოქროს ბეჭედი, ოქროს ხოირის ფურცლები, ოქროს საყურე, ოქროს ორი საკიდი, ოქროს მონეტები, ვერცხლის პინაკი ბომონის წინ ცხენის გამოსახულებითა და არამეული წარწერით, სარეცლის ფეხები. ამ სამ სამარხში ნივთების რაოდენობა სხვადასხვაა და ისინი ჩვიდმეტიდან – ოცდაჩვიდმეტამდე მერყეობს (24 ნივთი ბერსუმას სამარხში, 17-არმაზესის სამარხში და 36 ასპარუგის სამარხში). ასე რომ, ამ სამარხებში დაფიქსირებული საიმპერეციო ინვენტარი მხოლოდ პიტიახშთა საძვალეებისთვის დამახასიათებელი აუცილებელი ატრიბუტებია. ბუზმიძრ პიტიახშის სამარხის რეკონსტრუქციის თვალსაზრისით, რა თქმა უნდა, მნიშვნელოვანია არმაზისხევის ამ სამივე სამარხში არსებული არტეფაქტების შეჯერება ბორში მოპოვებულ კოლექციასთან. ჩემი აზრით, ბუზმიძრის სამარხი არტეფაქტების რაოდენობისა და მსგავსების მხრივ ყველაზე ახლოა ასპარუგისა და ბერსუმას სამარხებთან და აქ ნივთების რაოდენობა სამ ათეულამდე უნდა ყოფილიყო. აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ცხენიანი პინაკები არ არის დამახასიათებელი მხოლოდ პიტიახშების სამარხებისთვის. ისინი გვხვდება იბერიის წარჩინებულ პირთათვის გატანებულ საიმპერეციო ინვენტარშიც (ზღუდერი).

იმავეს თქმა შეიძლება სარეცლებზეც. პიტიახშების სამარხების პარალელურად სარეცლებიც რომაული ხანის იბერიის სამეფოს წარჩინებული გვარების წარმომადგენელთა დასაკრძალავი ინვენტარია (ზღუდერი, ახალი ჟინვალი). რაც შეეხება მეტალის (ბრინჯაოსა და ვერცხლის) სურებს, ისინიც წარმოდგენილია ისეთ სამარხებში, რომლებიც არ არის პიტიახშების საძვალეები, მაგრამ ეკუთვნის საზოგადოების დანინაურებულ პირებს (ზღუდერი, ერწო). ოქროს საბეჭდავი ბეჭდებიც არ გვხვდება მხოლოდ პიტიახშების სამარხებში. ამ მხრივ მნიშვნელოვანია ზღუდერის სამარხები, აქ ისინი გამოვლენილია სამ მდიდრულ სამარხში. ოქროთი შემკული სატევრებიც არ არის მხოლოდ პიტიახშების პრეროგატივა. მოდინახეს სამარხში გვხვდება ანალოგიურად შემკული სატევარი. იგივე ითქმის დიადემებთან დაკავშირებითაც. გვიან რომაული ხანის არქეოლოგიურ მონაპოვარში დიადემა აღმოჩენილია მოდინახეს 66-ე სამარხში.

ამრიგად, ერთი შეხედვით თითქმის ვერ ხერხდება იმ ნივთების გამოყოფა, რომლებიც დამახასიათებელი უნდა იყოს მართო პიტიახშების სამარხებისთვის. თუმცა, ეს მხოლოდ ერთი შეხედვით ჩანს ასე, რადგან ამ შემთხვევაში არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება ქრონოლოგიურ ფაქტორს და საკუთრივ სამარხთა ტიპს. პიტიახშების სამარხები სარკოფაგებია. ასეთი ტიპის სარკოფაგები კი დამახასიათებელია მხოლოდ და მხოლოდ არმაზისხევის ნეკროპოლისთვის, მაშინ როდესაც ახალ ჟინვალში, ერწოში, ურბნისსა და მოდინახეზე გვხვდება მხოლოდ ჩვეულებრივი ორმოსამარხები. არმაზისხევის სარკოფაგებს თითქმის წააგავს ზღუდერის სარკოფაგები, მაგრამ ისინი მაინც განსხვავდება ერთმანეთისგან. რაც შეეხება ბორს, აქ ვერც სამარხის ტიპზე და ვერც დაკრძალვის წესზე ვერაფერს ვიტყვით, რადგან ამ საკითხებთან დაკავშირებით არ გაგვაჩნია არავითარი მონაცემები. თუმცა, სავარაუდოა, რომ ბორის შემთხვევაშიც ორმოსამარხთან უნდა გვეკონდეს საქმე. იმავდროულად, ისიც აღსანიშნავია, რომ მაგრანეთის (ერწოს), ახალი ჟინვალის, ურბნისისა და მოდინახეს სამარხები ქრონოლოგიურად განსხვავდება არმაზისხევის კომპლექსებისგან და მიეკუთვნება IV საუკუნეს, ანუ იმ პერიოდს, როდესაც არმაზისხევის პიტიახშთა შტო აღარ არსებობდა. ასე რომ ამ რეალობიდან გამომდინარე, მოცემულ კომპლექსებში შემავალი ინვენტარის ერთმანეთისადმი მსგავსება მხოლოდ ფორმალურია და არა შინაარსობრივი. ასე რომ, მეტალის ჭურჭლების, სარეცლის ფეხების, ცხენიანი ვერცხლის პინაკებისა და ოქროს საბეჭდავი ბეჭდების მიხედვით ვერ ვიმსჯელებთ მხოლოდ პიტიახშების სამარხებისთვის განკუთვნილი არტეფაქტების შესახებ, რადგან ეს ნივთები შეიძლება შეგვხვდეს, როგორც პიტიახშების ისე, დანაჩენი წარჩინებული პირების სამარხებში. უნდა აღინიშნოს ის რეალობაც, რომ თუ I-III საუკუნეებში იბერიის პიტიახშები რომისადმი ერთგული სახელმწიფო მოხელეები ჩანან (არმაზისხევისა და ბორის სამარხებში აღმოჩენილი არტეფაქტებიც ამასვე ადასტურებს, რადგან უმეტესობა მათგანი რომაული წარმომავლობისაა), უკვე ადრეულ შუა საუკუნეებში პიტიახშები უკვე სასანური ირანისადმი მორჩილებას გამოხატავენ (ქვემო ქართლის პიტიახში ვარსკენი). თუმცა, არა მგონია, იბერიის პიტიახშებს საკუთარი საგარეო პოლიტიკის განხორციელების საშუალება ჰქონოდათ, ეს ვითარება პირდაპირ არის დაკავშირებული ქვეყნის საგარეო ვექტორების ცვლილებასთან. ანტიკური ხანის იბერია რომისადმი ერთგულად განწყობილი ქვეყანა იყო და ამ ეპოქაში სასანური რანის გავლენაც სამხრეთ კავკასიაში არ იყო ისეთი თვალშისაცემი, როგორც V-VI საუკუნეებში. პიტიახშ ბუზმიჰრის მოღვაწეობის პერიოდი III ს-ის მეორე ნახევარი უნდა ყოფილიყო. ამ მხრივ იგი თანადროულია არმაზისხევის არმაზეს პიტიახშისა. მისი მმართველობის პერიოდი ემთხვევა იბერიის პიტიახშთა არსებობის მიწურულს. ამის შემდეგ რომაული ხანის იბერიის სამეფოში პიტიახშთა ინსტიტუტი ან კნინდება, ან საერთოდ წყვეტს არსებობას და ამ სახელისუფლებო თანამდებობის ხელახალი აღდგენა ხდება მოგვიანებით, ადრეული შუა საუკუნეების საწყის

ეტაპზე, სავარაუდოდ, IV საუკუნის შუა ხანებში, ან მიწურულს. თუმცა, ამ ეპოქის პიტიახშები განსხვავდებიან ანტიკური იბერიის პიტიახშებისგან უპირველესად იმით, რომ ისინი, როგორც ჩანს, სასაზღვრო ირანის ორიენტაციის გამტარებლები არიან.

არგვეთის მხარეში (ბორი), III საუკუნის მხოლოდ ერთი პიტიახშის სახელით აღმოჩენილი ერთადერთი არტეფაქტი, სულაც არ ნიშნავს იმას, რომ ზემო იმერეთში იბერიის ადმინისტრაციული ერთეული სწორედ ამ დროს შეიქმნა და უფრო ადრე აქ მსგავსი ინსტიტუტი არ არსებობდა. იბერიის სამეფო ხელისუფლებამ ძველი და ახალი ნელთალრიცხვის მიჯნაზე განახორციელა დიდი რეფორმა, რომლის არსიც ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ ერთეულებად ქვეყნის დაყოფა გახლდათ. ერთ-ერთი ასეთი ერთეული (საერისთავო თუ საპიტიახშო) შეიქმნა არგვეთის მხარეშიც და ჩემი აზრით, ის სწორედ ქ.წ. I საუკუნის ბოლოს მეფე ფარნავაზ II-ის დროს დაარსდა. ამის მიუხედავად დღემდე გაურკვეველი რჩება რამდენიმე საკითხი: სად არიან დაკრძალული ქ.წ. I-III სს-ის არგვეთის პიტიახშები და შესაბამისად, სად მდებარეობდა მათი რეზიდენცია. ამ ეტაპზე ასევე უცნობია ბუზმიჰრ პიტიახშის რეზიდენციის ადგილმდებარეობაც.

ზემოთ უკვე ვიმსჯელებთ იმასთან დაკავშირებით, რომ ვერ ხერხდება იმ არტეფაქტების დეფინიცია, რომლებიც ექსკლუზიურად დამახასიათებელია პიტიახშების სამარხებისთვის. საკუთრივ ბორის კოლექციაში კიდევ უფრო ჭირს ასეთი ნივთების გამოყოფა. მხოლოდ ერთი, ცხენიანი პინაკი არ იწვევს არანაირ ეჭვს, რომ იგი ეკუთვნოდა პიტიახშს, მაგრამ ჩნდება საინტერესო კითხვა – ის სამარხი, რომელშიც აღმოჩნდა ეს პინაკი, რამდენად შეიძლება განვიხილოთ პიტიახშის საძვალედ? საქმე ისაა, რომ ბორში არ დაფიქსირებულა არც სარკოფაგი, არც აკლამა. ბუზმიჰრ პიტიახშის კუთვნილი არტეფაქტები ყველა წყაროს მიხედვით, მომდინარეობს ჩვეულებრივი ორმოსამარხიდან. ეს რეალობა მაფიქრებინებს, რომ ამ შემთხვევაში საქმე არ უნდა გვექონდეს პიტიახშის სამარხთან და გამოვლენილი მდიდრული ინვენტარიც არ უნდა ყოფილიყო პიტიახშის საკუთრება. აკლამისა და სარკოფაგის გარდა ბორის მონაპოვარში არ ჩანს არმაზისხევის პიტიახშების სამარხებისთვის დამახასიათებელი სახელისუფლებო ინსიგნიები (დიადემა, საბეჭდავი, ოქროს ქარაქაშიანი სატევარი). მდგომარეობას, ერთი შეხედვით, ართულებს წარწერიანი პინაკი. თუმცა, არ არის გამორიცხული, რომ იგი ბუზმიჰრ პიტიახშისგან საჩუქრად მიიღო ბორში დაკრძალულმა იმ პიროვნებამ, რომლის სამარხშიც ეს ნივთი დაფიქსირდა. რომაულ ხანაში არც თუ იშვიათია შემთხვევები, როდესაც მმართველები საკუთარ ქვეშევრდომებს ჩუქნიდნენ ძვირფას ნივთებს სამახსოვრო წარწერით. გავიხსენოთ თუნდაც ბერსუმა პიტიახშისთვის ნაჩუქარი თასი. ასე რომ თუ ამ მოსაზრებას დავეუშვებთ, მაშინ გაეცემა პასუხი კითხვებს: რატომ არის პიტიახშის წარწერიანი პინაკი აღმოჩენილი ორმოსამარხში და არა აკლამაში, ან სარკოფაგში; რატომ არ გვხვდება აქ პიტიახშებისთვის დამახასიათებელი სახელისუფლებო ინსიგნიები და სხვ. ჩემი აზრით, ბორში დაკრძალულია ის პიროვნება, ვისაც ეკუთვნოდა პიტიახშის წარწერიანი პინაკი. ის საკმაოდ შეძლებული ადამიანი იყო და ახლო ურთიერთობა უნდა ჰქონოდა იბერიის მმართველ ზედაფენასთან. ამის დასტურია მისთვის პიტიახშის მიერ ძვირფასი ნივთის ჩუქების ფაქტიც. ამ შემთხვევაში ისეთივე მოვლენასთან უნდა გვექონდეს საქმე, როგორც ზღუდერში, სადაც ასევე ფიქსირდება მდიდარი ადამიანისთვის სამარხში ჩაყოლებული ნაჩუქარი ვერცხლის ლანგარი.

პიტიახშების ინსტიტუტის კვლევა განსაკუთრებით აქტუალური გახდა არმაზისხევის აღმოჩენების შემდეგ. ჩემი აზრით, არმაზისხევის პიტიახშთა სახლში საკვანძო ფიგურა ასპარუგია. არმაზისხევის ნეკროპოლის ყველა ცნობილი პიროვნება მის ირგვლივ ტრიალებს და სწორედ ასპარუგია ყველა

მათგანის, ასე ვთქვათ, „გასაღები“. მის გვერდით დაკრძალულია კარპაკი, რომელიც, ცხადია, ვერ მიიჩნევა მის მეუღლედ წარწერის – „ზევას სიცოცხლე ჩემი“ გამო. ეს ქალი ასპარუგის გვერდითაა დაკრძალული. ამიტომ, ცხადია, მისი ოჯახის წევრია, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ქალიშვილია. კარპაკის მეუღლეა ზევახი. ეს ზევახი უნდა იყოს სერაფიტას მამაც, ანუ სერაფიტა ასპარუგის შვილიშვილი და კარპაკის ასულია. თავის მხრივ, სერაფიტას მამა ზევახი მცირე პიტიახშია. სათანადო ფაქტების უქონლობის გამო არ ვიცით, სად არის დაკრძალული ეს ზევახი. არმაზისხევში მისი სამარხი არ არის. ანუ შეიძლება ვიფიქროთ, რომ მცირე პიტიახშებს საკუთარი ნეკროპოლი ჰქონდათ? მაშ, რატომაა მისი მეუღლე დაკრძალული მამის გვერდით და არა მის გვერდით? კიდევ უფრო დამაბნეველია სერაფიტას დაკრძალვის ფაქტი არმაზისხევში. იგი ხომ გათხოვილი ქალია და თან მისი მეუღლე, რანგით პიტიახშებზე მაღალი ეზოსმოდვარი იოდმანგანია. აქ მხოლოდ ორი ვარაუდი შეიძლება არსებობდეს: კარპაკიც და სერაფიტაც ასპარუგის სიცოცხლეშივე გარდაიცვალნენ და ასპარუგმა იზრუნა, რომ შვილი და შვილიშვილი საგვარეულო სასაფლაოზე დაეკრძალა ან, უბრალოდ, ქართლის მაშინდელ არისტოკრატიას წესად ჰქონდა, რომ ქალები მამისეულ მამულში დაეკრძალათ. მართალია, ზევახიც პიტიახშია, მაგრამ, როგორც ჩანს, მცირე პიტიახშის რანგი ასპარუგის შეწინააღმდეგების ნებას არ აძლევდა.

მეორე პიტიახში ამ სამაროვანზე ბერსუმაა. სავარაუდოდ, ის ასპარუგის მომდევნო პიტიახში და მისი ძეა, თავად ასპარუგი კი შარაგასის ძეა.

ანდრია აფაქიძის თეორია – ა. აფაქიძემ თავის მონოგრაფიაში „ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება ძველ საქართველოში“ შეცვალა „მცხეთა I“-ის თანავტორობთან ერთად ადრე გამოთქმული შეხედულება და პიტიახში სამარხებად მიიჩნია მხოლოდ ასპარუგისა და ბერსუმას სამარხები, ხოლო არმაზისხევის მეორე, მეექვსე, მეშვიდე და მეცხრე სამარხები მიაკუთვნა პიტიახშის ოჯახის წევრებს. მისივე მოსაზრებით, ბილინგვაში მოხსენიებული ზევახი (ჯავახი) იყო ასპარუგის ვაჟი და, იმავდროულად, ფარსმან მეფის პიტიახში. ამასთან, იგი უფრო აძველებდა ასპარუგის საპიტიახშო ბეჭდის თარიღს და მას მიიჩნევდა შარაგასის სტელის თანადროულად. ამით იგი ცდილობდა, ასპარუგ პიტიახში გაეგიგებინა შარაგასის წარწერაში მოხსენიებულ ასპარუგთან. ასე თითქოს ქრონოლოგიური შეუსაბამობაც და მემკვიდრეობითობის რიგიც სწორდებოდა. თუმცა, თუ ასპარუგის სამარხი II ს-ისაა, როგორღა იქნება ერთი და იგივე პიროვნება I და II სს-ში მცხოვრები ასპარუგი, ამაზე პასუხი არ არის და, ცხადია, რომ საქმე გვაქვს ორი სხვადასხვა ასპარუგის ხელოვნურ გაიგივებასთან. საკუთარი მოსაზრების გასამყარებლად ა. აფაქიძე მიიჩნევს, რომ არმაზისხევის პირველი სამარხი ეკუთვნის არა ასპარუგს, ვისი საპიტიახშო ბეჭედიც აღმოჩნდა აქ, არამედ მის შვილ ზევახ (ჯავახ) მცირეს. ერთი შეხედვით, ასეთი ვარაუდის ხელის შემშლელი პირობა უნდა ყოფილიყო ასპარუგის საპიტიახშო ბეჭედი, მაგრამ პასუხი აქაც მოიძებნა. მისი აზრით, საბეჭდავი ეკუთვნოდა ასპარუგს და ზევახს ჩატანებული ჰქონდა მამამისის ბეჭედი. მოსაზრების დასასაბუთებლად ის იშველიებს რამდენიმე შემთხვევას არმაზისხევისა და ბაგინეთის კლდეკარის სარკოფაგიდან. არმაზისხევის მეორე სამარხში აღმოჩენილ ერთ ბეჭედზე ამოკვეთილია სამი ბერძნული ასო dVX, ხოლო ბაგინეთის კლდეკარის აკლდამაში აღმოჩენილია ვერცხლის კოვზი წარწერით „მეფისა“. თუმცა სამარხი ეკუთვნის არა მეფეს, არამედ მეფის ასულს. არმაზისხევის მეექვსე სამარხშია აღმოჩენილი ბეჭედი წარწერით „ზევას“ (ჯავახი). არ გამოირიცხება, რომ ბეჭედი ზევახ (ჯავახ) მცირეს ერთ-ერთ შვილს ეკუთვნის. გამოდის, რომ შვილების სამარხებში ჩატანებულია მამის სახელიანი საბეჭდავები და ბეჭდები. კარპაკის ოქროს ბალთის წარწერაში მოხსენიებული ზევახისა და სერაფიტას წარწერისეული ზევახის იგვევობას არ გამოირიცხავდა გ.

წერეთელიც. თუმცა, იგი არ იზიარებდა ვარაუდს ამ ზევახისა და შარაგასის სტელაზე მოხსენიებული ზევახის იდენტურობის შესახებ მათ შორის საუკუნოვანი სხვაობის გამო. ასპარუგის სამარხის ჯავახის სამარხად გამოცხადებით ა. აფაქიძემ გამოკვეთა ქართლის პიტიახშთა დინასტია, იგივე ჯავახთა დინასტია: შარაგასის მამა ჯავახი, შარაგასის ძმისწული ჯავახ უმცროსი და ასპარუგის ბაღში სერაფიტა. თუმცა, თუ ამ ლოგიკას გავყვებით, შეიძლება ყველაფერი თავდაყირა დადგეს. მაგალითად, კარპაკის სამარხში სინამდვილეში კარპაკი კი არა, შესაძლოა, მისი და ზევახ მცირეს ქალიშვილი იყოს დაკრძალული და ჩატანებული ჰქონდეს მშობლების მარადიული სიყვარულის აღმნიშვნელი არტეფაქტი („ზევახ სიცოცხლეა ჩემი“). ბერსუმას სამარხში სინამდვილეში მისი ვაჟია დაკრძალული და მამამისის ხსოვნის პატივსაცემად მისი კუთვნილი წარწერიანი პინაკი აქვს ჩატანებული და ა.შ. ამგვარად, ვიღებთ სურათს, რომ არმაზისხევის სამარხების წარწერებში მოხსენიებული არც ერთი პიროვნება აქ არ არის დაკრძალული. არამედ აქ დაუკრძალავთ მათი შვილები, ხოლო საკუთრივ წარწერებში მოხსენიებული პიტიახშების სამარხების ადგილმდებარეობა უცნობია.

ასევე გადაიხედა სერაფიტას სამარხთან დაკავშირებული ადრინდელი შეხედულება. არმაზისხევის არქეოლოგიური კვლევა-ძიებისადმი მიძღვნილ კრებულში სერაფიტას საძვალედ მიჩნეულია მეშვიდე, 1963 წელს გამოცემულ მონოგრაფიაში კი – მეექვსე სამარხი, რომელშიც, თავდაპირველი ვერსიით, დაკრძალულია კარპაკი. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ თვით მეშვიდე სამარხის სერაფიტას საძვალედ დადგენა მრავალ კითხვას ბადებს, რადგან, გარეგნული ფორმისა და ინვენტარის მრავალფეროვნების გარდა, არ არსებობს ამ ფაქტის დამადასტურებელი არც ერთი სხვა არგუმენტი. თუმცა, ამ სამარხში სერაფიტაც რომ იყოს დაკრძალული, ეს ჩვენთვის საინტერესო საკითხს არსებითად არ ცვლის, რადგან მდიდრულად დაკრძალული ქალები (სერაფიტა, კარპაკი) პიტიახშთა ოჯახის წევრები არიან და არა თვით პიტიახშები. საკმაოდ თავისებურად და ორიგინალურადაა განხილული შარაგასის სტელის პრობლემაც. ა. აფაქიძის მოსაზრების თანახმად, სტელა თავდაპირველად, აღმართული უნდა ყოფილიყო მცხეთაში. ანალოგიური მოსაზრება გაიმეორა გ. აბრამიშვილმაც და სტელა მიიჩნია იბერიის მეფე მითრიდატე II-ის მემორიალად. თუმცა, არც ერთ ავტორს დამაჯერებლად არ უჩვენებია, რატომ უნდა მდგარიყო სტელა მაინცა და მაინც მცხეთაში და მაინც და მაინც მეფის საფლავზე ან ისეთი ვინ უნდა ყოფილიყო არმაზისხევის მეოთხე სამარხში დაკრძალული პირი, რომ მეფის მემორიალი საგანგებოდ მოეტანათ მცხეთიდან მისი სამარხის მოსაწყობად? თან იმასაც თუ გავითვალისწინებთ, რომ ამ სამარხის ერთი მხარე სერაფიტას ეპიტაფიაა, მაშინ გამოდის, რომ ეს პიროვნება ყველაზე აღმატებული უნდა ყოფილიყო ქართლის მაშინდელ საზოგადოებაში. ცხადია, რომ მსგავსი არაფერია და აქ უფრო იმის დაშვება შეიძლება, რომ მეოთხე სამარხი იმ დროისაა, როდესაც არმაზისხევი და პიტიახშები საზოგადოებას აღარ ახსოვდა, პიტიახშისა (შარაგასი) და პიტიახშის ოჯახის წევრის (სერაფიტა) სამარხები აღარაა ხელშეუხებელი, წმინდა ადგილები. თვით ამ სამარხების შესახებაც გამქრალია ხსოვნა, ერთადერთი, რაც შემორჩენილი და თვალსაჩინოა ეს არის სტელები, რომლებსაც იყენებდნენ ახალი სამარხის მოსაწყობად. ამიტომ უფრო სარწმუნო ჩანს, რომ შარაგასის სტელა, ისევე როგორც სერაფიტას ეპიტაფია, თავიდანვე არმაზისხევის ნეკროპოლზე იდგა და ის აქ არსაიდან არ მოუტანიათ. სწორედ იმ ფაქტორების გათვალისწინებით, რომ მასში სტელებია ჩაშენებული, ძეგლის გამთხრელები მეოთხე პიტიახშის საძვალედ სამარხს მიიჩნევენ. სამარხი პირწმინდად გაძარცვულია და მასში არ დასტურდება არც ერთი არტეფაქტი. ასე რომ, მისი ხნოვანების შესახებ წარმოდგენა შეიძლება შევიქმნათ მხოლოდ სტელების მეშვეობით. ცხადი ხდება, რომ იგი არ შეიძლება განიხილებოდეს პიტიახშთა და მათი ოჯახის წევრების თანადროულ კომპლექსად იმ უბრალო მიზეზის გამო, რომ ერთი პიტიახშის

სამარხისთვის არ მოშლიდნენ და არ დაარღვევდნენ ორი არისტოკრატიის საძვალის მთლიანობას. უფრო მართებული იქნება, თუ ვიფიქრებთ, რომ მეოთხე სამარხში დაკრძალულია პიროვნება, რომელსაც არაფერი აქვს საერთო პიტიახშთა საგვარეულოსთან. ბუნებრივია, ის არც პიტიახშია და არც არმაზისხევის პიტიახშების დროს ცხოვრობდა. შესაბამისად, სამარხიც შედარებით მოგვიანო ხანისა უნდა იყოს (IV ს.). ყოველ შემთხვევაში, იგი მაშინ გაუმართავთ, როდესაც არმაზისხევის პიტიახშთა სახლს უკვე დაკარგული ჰქონდა სოციალურ-პოლიტიკური კონტინუიტეტი.

შალვა ამირანაშვილის მოსაზრება – დიდი ალბათობით პიტიახში უნდა ყოფილიყო დაკრძალული მეორე სამარხშიც. ამ თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი და გადამწყვეტია ამ სამარხში ვერცხლის პინაკის არსებობა, რომელზეც გამოსახულია სასანიანი დიდებულის პორტრეტი. მკვლევართა განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს პინაკის წარწერა, რომელიც შესრულებულია საშუალო სპარსულ (ფალაურ) ენაზე. აღნიშნული წარწერა გ. წერეთელის თარგმანის მიხედვით იკითხება ამგვარად: „პიტიახში ღვთაებრივი არდაშირისა ღვთაებრივი (პაპაკის?) ძისა.“ გ. წერეთლისავე მოსაზრებით, პინაკის ცენტრში გამოსახული წარწინებული სასანიანი უნდა იყოს ამ დინასტიის დამაარსებელი არდაშირ I. ამავე საკითხთან დაკავშირებით განსხვავებული მოსაზრება ეკუთვნის შ. ამირანაშვილს, რომელიც მიიჩნევდა, რომ პინაკის ცენტრში გამოსახულია არა არდაშირ I, არამედ პიტიახში პაპაკი. შ. ამირანაშვილმა გ. წერეთლისგან განსხვავებულად წაიკითხა ხსენებული წარწერაც: „ფაფაც პიტიახში ღვთაებრივი არდაშირისა, ღვთაებრივი ფაფაკის ძისა გურზან ქვეყნის პიტიახშს არმაზესს უძღვნის.“ მოსაზრებას იმასთან დაკავშირებით, რომ გამოსახული პიროვნება პიტიახში პაპაკია, იზიარებენ კ. ტრევერი და მ. ლუკონინი. თუმცა, ამის მიუხედავად, თითქმის არავის მიუქცევია სათანადო ყურადღება შ. ამირანაშვილის მიერ გამოთქმული შეხედულებისთვის, რომლის მიხედვით აღნიშნულ წარწერაში მოიხსენიება პიტიახში არმაზესი. სამეცნიერო ლიტერატურაში ამ მოსაზრებას არც არავინ დათანხმებია, ისევე როგორც არც არავის უარუყვია. კვლევის ამ ეტაპზე შეიძლება აღინიშნოს, რომ არ არსებობს ობიექტური მიზეზი საამისოდ, რომ არ დავეთანხმოთ და არ გავიზიაროთ შ. ამირანაშვილის ზემოთ ნახსენები მოსაზრება წარწერაში პიტიახშ არმაზესის მოხსენიებასთან დაკავშირებით. აქედან გამომდინარე, არმაზისხევის მეორე სამარხი, რომელიც თარიღდება III ს-ის II ნახევრით, შეიძლება მივიჩნიოთ პიტიახშ არმაზესის განსასვენებლად. ვითარებას არსებითად არ ცვლის ის გარემოება, რომ მეორე სამარხში დაკრძალული დიდგვაროვანი ქალია. არაერთი მაგალითის მოხმობა შეიძლება საქართველოს ანტიკური ხანის ისტორიიდან და არქეოლოგიიდან, როდესაც ქალები ახორციელებენ ამა თუ იმ მმართველი ერთეულის უმაღლეს ხელისუფლებას. ამ მხრივ, საირხის, ითხვისისა და ვანის ცნობილი აღმოჩენებიც საკმარისია.

პიტიახშების რეზიდენციისა და სამარხების ურთიერთმიმართების საკითხი

საჭიროდ მივიჩნევთ, გამოვთქვათ ვარაუდი არმაზისხევის პიტიახშების სამაროვნისა და შემორჩენილი ნაგებობების ურთიერთმიმართებასთან დაკავშირებით. „მცხეთა I“-ის ავტორები მიაჩნდათ, რომ არმაზისხევი შემორჩენილი ოთხი ნაგებობა (ე.წ. ზღურბლიანი, ერთსენაკიანი, ორსენაკიანი და აბანო) პიტიახშთა სამარხების თანადროული უნდა ყოფილიყო და ფუნქციონირებდა II-III სს-ში. ამ მოსაზრებიდან რამდენადმე განსხვავებული აზრი გამოთქვა ა. აფაქიძემ და, ე.წ. ორსენაკიანი ნაგებობა მიიჩნია მავზოლეუმად თუ ეკვდერად და მისი აგების თარიღი დაუკავშირა ასპარუგის სამარხის გამართვას – II ს-ის II ნახევარს.

ამ საკითხებთან დაკავშირებით განსხვავებული მოსაზრება აქვს კ. ხიმშიაშვილს. სათანადო

პარალელებისა და ნაგებობების სამშენებლო ტექნიკის შესწავლის საფუძველზე, იგი მიიჩნევს, რომ არმაზისხევის ნაგებობები და ერისთავ-პიტიახშთა სამარხები არ არის თანადროული და ნაგებობები სამარხების ჩასადგმელად გამოუყენებიათ იმ დროს, როდესაც ისინი უკვე დანგრეული იყო. აქედან გამომდინარე, II ს-ის II ნახევრისთვის აქ არსებული ნაგებობები უკვე განადგურებული იყო და მკვლევარი მათ ქრონოლოგიურად მიაკუთვნებს ქ.შ. I ს-სა და II ს-ის დასაწყისს. ჩემი აზრით, კ. ხიმშიაშვილის აღნიშნული მოსაზრება ყველაზე ახლოსაა რეალობასთან. არქიტექტურულ კონტექსტსაც, რომ თავი დავანებოთ, უბრალოდ, წარმოუდგენელი, ან ძალიან ძნელი წარმოსადგენია, რომ ერთსა და იმავე დროს ასეთ მცირე ტერიტორიაზე ერთდროულად ფუნქციონირებდა პიტიახშების რეზიდენცია, აბანო და სასაფლაო. ქრონოლოგიური შეუსაბამობის გარეშე, სანიტარულ-ჰიგიენური ნორმებიდან გამომდინარე, თითქმის გამორიცხულია, რეზიდენციიდან და აბანოდან სულ რამდენიმე მეტრში სასაფლაოს გამართვა. ასეთი პრაქტიკა უცნობია ელინისტურ-რომაული ხანისთვის და, ცხადია, არმაზისხევი ამ თვალსაზრისით გამონაკლისი ვერ იქნება. კ. ხიმშიაშვილის აღნიშნული მოსაზრება შესაძლებელია, დაზუსტდეს შიდა ქართლის მეორე ეტალონური ძეგლის – დედოფლის გორის მონაცემების გათვალისწინებით. მხედველობაშია არმაზისხევის ნაგებობების განადგურების თარიღი და ამ მოვლენის გამომწვევი მიზეზები. სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ დედოფლის გორის სასახლე განადგურებული უნდა იყოს ქ.შ. I ს-ის დასასრულს ძლიერი მიწისძვრის შედეგად. წერილობით წყაროებში ამ ეპოქის ქართლის სამეფოში არ დასტურდება რაიმე დიდი ნგრევა თუ კატასტროფა, რომელიც დაკავშირებული იქნებოდა საომარ მოქმედებებთან. ეს არის დიდი მეფეების – ფარსმან I-ისა და მითრიდატე II-ის ზეობის ხანა. არმაზისხევივე აღმოჩენილი შარაგასის სტელის წარწერიდანაც ნათლად ჩანს, რომ ამ პერიოდის ქართლის მეფეები „მრავალ გამარჯვებათა მომპოვებლები“ არიან. ამიტომ მართალია ი. გაგოშიძე, როდესაც დედოფლის გორის სასახლის განადგურებას უკავშირებს არა საომარ მოქმედებებს, არამედ მიწისძვრას. როგორც ჩანს, აღნიშნული სეისმური მოვლენა იმდენად ძლიერი იყო და ისე გაანადგურა დედოფლის გორის სასახლე, რომ მის აღდგენაზე აღარავის უფიქრია. არ გამოირიცხება, რომ სწორედ ამ მიწისძვრამ გამოიწვია არმაზისხევის ნაგებობების ნგრევა. თუ ეს ვარაუდი მართებულია, მაშინ უფრო მეტად ზუსტდება ნაგებობებთან დაკავშირებული კ. ხიმშიაშვილის მიერ შემოთავაზებული თარიღიც და საშუალება გვეძლევა, ვიფიქროთ, რომ არმაზისხევის ნაგებობები ფუნქციონირებდა ქ.წ. I ს-ის მიწურულიდან ქ.შ. I ს-ის 70-იან წლებამდე (იხ. ქვემოთ). სწორედ ეს პერიოდი ხასიათდება ქართლის სამეფოში მანამდე არნახული, ინტენსიური მშენებლობებით. ამისთვის გადამწყვეტი უნდა ყოფილიყო ქართლის სამეფოსა და რომს შორის ურთიერთობის ფაქტორი. აქვე შეიძლება ისიც ვიფიქროთ, რომ 1867 წელს მცხეთაში აღმოჩენილ ვესპასიანეს ცნობილ წარწერაში სწორედ ამ მიწისძვრის შედეგად დაზიანებული კედლების გამაგრებაზე იყო საუბარი. თუ ეს ასეა, მაშინ გამოდის, რომ ქართლში ძლიერი მიწისძვრა, რომელმაც შეინირა დედოფლის გორისა და არმაზისხევის რეზიდენციები და საფუძვლიანად დააზიანა მცხეთის სასიმაგრო კედლები, უნდა ყოფილიყო ქ.შ. I ს-ის 70-იან წლებში, არაუგვიანეს 75 წლისა.

რაც შეეხება ქართლის სამეფოში, ზოგადად, პიტიახშების ინსტიტუტის გაჩენას, მის ქვედა ქრონოლოგიურ თარიღად შეიძლება ვივარაუდოთ ქ.წ. I საუკუნის მიწურული, ან ქ.შ. I ს-ის დასაწყისი მაინც, რადგან, პოლიტიკური ვითარებიდან გამომდინარე, სწორედ ამ პერიოდში უნდა წარმოქმნილიყო ქართლის სამეფოს საგამგეო ერთეულები – საერისთავოები –საპიტიახშოები.

დასკვნა. ამრიგად, მიუხედავად იმისა, რომ ჩემი აზრით, ბორში არ ფიქსირდება პიტიახშის სამარხი, ამ სოფელში მოპოვებულ არტეფაქტებს დიდი მნიშვნელობა აქვს რომაული ეპოქის

იბერიის ისტორიისთვის, რადგან ცნობილი ხდება კიდევ ერთი პიტიახშის სახელი. ხოლო, სად არის დაკრძალული საკუთრივ ბუზმიჰრ პიტიახში, ამ კითხვაზე პასუხი ჯერჯერობით უცნობია. შესაბამისად, არც ის არის გარკვეული პიტიახში ბუზმიჰრ კეთილი არმაზისხევის პიტიახშთა სახლიდანაა, თუ არგვეთის პიტიახშია. თუმცა, სავარაუდოდ, იგი არგვეთის პიტიახში უნდა ყოფილიყო, რადგან არმაზისხევიდან ასეთი სახელის პიტიახში ცნობილი არ არის. რაც შეეხებათ არმაზისხევის პიტიახშებს, თუ გამოთქმული ვარაუდები სინამდვილესთან ოდნავ მაინც ახლოსაა, ვიღებთ სურათს, რომლის მიხედვითაც არმაზისხევის სამაროვანზე ცნობილია სულ სამი პიტიახში და მათი საძვალეებია I, II და III სამარხები, ხოლო პიტიახშების ქრონოლოგიური თანმიმდევრობა იქნება ამგვარი: ასპარუგი (I სამარხი), ბერსუმა (III სამარხი) და არმაზესი (II სამარხი). არმაზისხევის პიტიახშების ზეობის ხანად კი განისაზღვრება I ს-ის II ნახევარი – III ს-ის II ნახევარი. მართალია, I ს-ში მოღვაწე შარაგასისა და მამამის – პიტიახშ ზევახის სამარხები მიკვლეული არ არის, მაგრამ ეჭვგარეშეა, რომ ზევახი არმაზისხევის პიტიახშთა სახლის პირველი პიტიახშია. აქედან გამომდინარე, არმაზისხევის პიტიახშების თანმიმდევრობა ამგვარია: ზევახი-შარაგასი-ასპარუგი-ბერსუმა-არმაზესი. ასე რომ, არმაზისხევეში სულ ხუთი პიტიახშია დაკრძალული, რაც ორი საუკუნისთვის სავსებით მისაღები მოვლენაა. მათგან სამის სამარხი ცნობილია, ხოლო გაძარცვულ სამარხებთანგან ორში შეიძლება ზევახი და შარაგასი დაეკრძალათ. არმაზისხევის აღნიშნული ტერიტორია თავიდანვე იყო პიტიახშების კუთვნილი მიწა, სადაც ქ.წ. I ს-ის დასასრულს – ქ.შ. I ს-ის 70-იან წლებამდე ფუნქციონირებდა მათი რეზიდენცია, აბანო და სხვა დამხმარე ნაგებობები; მიწისძვრის შედეგად თითქმის ყველა ნაგებობა განადგურდა და ისინი აღარ აღუდგენიათ; ქ.შ. I ს-ის დასასრულიდან აქ უკვე პიტიახშებისა და მათი ოჯახის წევრების განსასვენებელია, ხოლო II-III სს-ის მათივე რეზიდენციის ადგილმდებარეობა ჯერჯერობით უცნობია.

PITIAKSHS IN IBERIA IN CLASSICAL PERIOD

Zurab Bragvadze

Georgian National Museum, Georgia, 0108, Tbilisi, 3, A. Purtseladze str; Caucasian University, Georgia, 0102, Tbilisi, 1, P. Saakadze str. E-mail: zbragvadze@yahoo.com

Annotation. Archaeological artifacts found in Village Bori in 1902 are preserved in the ‘Hermitage’ in Sankt-Petersburg. Among the material particularly interesting is a silver cup with an Aramaic inscription: ‘Kind Pitiakhsh Buzmihr. The inscription revealed that the office of pitiakhsh existed in the kingdom of Iberia in Roman epoch. Indeed, it is interesting whether the burial in which the object in question was discovered was the ossuary of a pitiakhsh. The point is that generally sarcophagi or crypts are not found in Bori – there are only pit-burials there – which, in my opinion, excludes presence of the burial of a pitiakhsh here, and the rich inventory discovered alongside the cup with the inscription does not belong to a pitiakhsh either.

It is more believable that this cup is Pitiakhsh Buzmihr’s gift. There are a few similar occasions known in the kingdom of Iberia in Roman period. Where exactly is the burial of Pitiakhsh Buzmihr? This question has not been answered yet. Apart from other problems the article deals with the chronological order of the pitiakhshs of Armaziskhevi cemetery and leads one to an opinion that the pitiakhshs are buried only in burials 1, 2 and 3. In addition, the article looks at the problem of interrelation between the pitiakhshs’ burials and the structures in Armaziskhevi and expresses an idea that the structures date to earlier period than the burials. In the 70s (no later than 75 AD) the residential area was destroyed as a result of an earthquake and since then the area was used as a cemetery of the Armaziskhevi pitiakhshs and their family members.

Key words: pitiakhsh, Iberia, Armaziskhevi, Bori

Provenance and historical significance of artificially deformed skulls of early medieval epoch discovered at Samtavro Cemetery

ПИТИАХШИ ИБЕРИИ АНТИЧНОЙ ЭПОХИ

Зураб Брагвадзе

Национальный Музей Грузии, Грузия, 0108, Тбилиси, ул. А. Пурцеладзе № 3; Кавказский Университет, 0102, ул. П.Саакадзе №1, Тбилиси, Грузия; zbragvadze@yahoo.com

Аннотация. Археологические артефакты, найденные в селе Бори в 1902 году, хранятся в Санкт-Петербургском государственном Эрмитаже. Среди собранных материалов особый интерес представляет серебряный кубок. На нем изображена арамейская надпись «Добрый Питиахш Бузмихр». Конечно, интересно, погребение в котором обнаружен кубок, следует ли считать усыпальницей Питиахша? Дело в том, что ни саркофаги, ни склепы нам из Бори не известны, именно по этому мы исключаем наличие здесь питиахшского захоронения. И тот роскошный инвентарь, который был обнаружен вместе с серебрянным кубком вовсе не является собственностью Питиахша. По нашему мнению золотой кубок с арамейской надписью подарок Питиахша Бузмихра, тому лицу, который был похоронен в Борийской гробнице. В Иберийском царстве римской эпохи встречаются случаи, передоставления в подарок правителями вещей с памятной надписью. Где находится захоронение самого питиахша Бузмихра, на данном этапе исследования пока не известно. На основании археологических находок Армазисхевского могильника в статье высказывается предположение, что питиахши были погребены только в гробницах NN1,2 и 3 (Аспаруг (гробница 1), Армаз (гробница 2) и Берсума (гробница 3). Социально-политический институт Питиахшов должен быть существовать с конца I-го века до н.э. – до середине III века н.э. В статье также ставится вопрос о взаимосвязи могильника питиахшей с сооружениями и высказывается мнение, что сооружения в Армазисхеви являются более ранними, чем гробницы питиахшов. В 70-х годах I века (не позднее 75 г. н.э.) Армазисхевская резиденция питиахшов была разрушена в результате землетрясения, и после этого этот участок использовался местом захоронения питиахшов и членов их семей.

Ключевые слова: Питиахш. Иберия. Армазисхеви. Бори

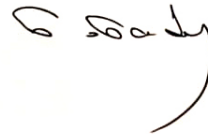
REFERENCE:

1. Kvirkvaya R. Davilianidze R. Chkhartishvili N. "Archaeological collections from the village Bori", Bulletin of the Georgian National Museum VII (52 B), p. 6-30, Tbilisi 2016 (In Georgian)
2. Mtskheta I. Archaeological excavations in Armaziskhevi. p.22-40. Tbilisi 1955 (In Georgian)
3. Mtskheta I. Archaeological excavations in Armaziskhevi. p.40-46. Tbilisi 1955 (In Georgian)
4. Mtskheta I. Archaeological excavations in Armaziskhevi. p.46-53. Tbilisi 1955 (In Georgian)
5. Braund D. Javakhishvili K. Nemsadze G. "The Treasures Of Zghuderi", Tbilisi 2009 (In Georgian)
6. Nadiradze J. "Archaeological Monuments of Kvirila Gorge", p.67, Tbilisi 1975 (In Georgian)
7. Bragvadze Z." Kvirila Gorge in Late Antiquity", Iberia-Colchis, N3.p.124.Tbilisi (In Georgian)
8. Bragvadze Z. "For Some Historical-Archeological Problems of Iberia-Colchis", "Searches in Archeology of Georgia", N 21, pp.248-255, Tbilisi.2013 (In Georgian)
9. Braund D. Javakhishvili K. Nemsadze G. "The Treasures Of Zghuderi", p. 21, Tbilisi 2009 (In Georgian)
10. Tsereteli G. "Greek inscription of Vespasian Epoch from Mtskheta", p.33-34. Tbilisi 1958 (In Georgian)
11. Apakidze A. "Cities and Urban Life in Ancient Georgia", p.110. Tbilisi 1963 (In Georgian)
12. Apakidze A. "Cities and Urban Life in Ancient Georgia", p.115. Tbilisi 1963 (In Georgian)
13. Apakidze A. "Cities and Urban Life in Ancient Georgia", p.115. Tbilisi 1963 (In Georgian)
14. Apakidze A. "Cities and Urban Life in Ancient Georgia", p.115. Tbilisi 1963 (In Georgian)
15. Apakidze A. "Cities and Urban Life in Ancient Georgia", p.115. Tbilisi 1963 (In Georgian)
16. Apakidze A. "Cities and Urban Life in Ancient Georgia", p.115. Tbilisi 1963 (In Georgian)
17. Apakidze A. "Cities and Urban Life in Ancient Georgia", p.115. Tbilisi 1963 (In Georgian)
18. Tsereteli G. "Epigraphic finds in Mtskheta, the ancient capital of Georgia", Bulletin of Ancient History, N2, p.34. Moscow 1948 (In Russian)
19. Apakidze A. "Cities and Urban Life in Ancient Georgia", p.116. Tbilisi 1963 (In Georgian)
20. Apakidze A. "Cities and Urban Life in Ancient Georgia", p.117. Tbilisi 1963 (In Georgian)

21. Mtskheta I. Archaeological excavations in Armaziskhevi. p.46. Tbilisi 1955 (In Georgian)
22. Apakidze A. “Cities and Urban Life in Ancient Georgia”, p.116. Tbilisi 1963 (In Georgian)
23. Apakidze A. “Cities and Urban Life in Ancient Georgia”, p.117. Tbilisi 1963 (In Georgian)
24. Abramishvili G. “Sharagas Stella and Problems of Georgian Cultural History. Essays by the State Museum of Art of Georgia. IX. p.36, Tbilisi 2004 (In Georgian)
25. Mtskheta I. Archaeological excavations in Armaziskhevi. p.46. Tbilisi 1955 (In Georgian)
26. Tsereteli G. “Epigraphic finds in Mtskheta, the ancient capital of Georgia”, Bulletin of Ancient History, N2, p. 55. Moscow 1948 (In Russian)
27. Tsereteli G. “Epigraphic finds in Mtskheta, the ancient capital of Georgia”, Bulletin of Ancient History, N2, p. 55. Moscow 1948 (In Russian)
28. Amiranashvili Sh. “Silver bowl of the Early Sassanian era found during the excavation of Armaziskhevi. Collection “Tbilisi – 1500”., p. 90-91, Tbilisi 1958 (In Georgian)
29. Amiranashvili Sh. “Silver bowl of the Early Sassanian era found during the excavation of Armaziskhevi. Collection “Tbilisi – 1500”., p. 89, Tbilisi 1958 (In Georgian)
30. Trever K., Lukonin M. “Sasanian Silver”, p.42, Moscow 1984 (In Russian)
31. Mtskheta I. Archaeological excavations in Armaziskhevi. p.46. Tbilisi 1955 (In Georgian)
32. Mtskheta I. Archaeological excavations in Armaziskhevi. p.40. Tbilisi 1955 (In Georgian)
33. Bragvadze Z. “Sairkhe The Center of Skeptukhia of Colchis Kingdom”, Essays of the State Museum of Art of Georgia, N IV, p.64-74, Tbilisi 1998 (In Georgian)
34. Gagoshidze I., Gogiberidze N., Makharadze G. “Itkhvisi Cemetery”, Archeological Journal.,V, p.49-56, Tbilisi 2010 (In Georgian)
35. Lordkipanidze O. “Vani City Site (Excavations. History. Problems)”. Vani I.p.7-42, Tbilisi. 1972 (In Georgian and in Russian)
36. Mtskheta I. Archaeological excavations in Armaziskhevi. p.159, Tbilisi 1955 (In Georgian)
37. Apakidze A. “Cities and Urban Life in Ancient Georgia”, p.111-112. Tbilisi 1963 (In Georgian)
38. Khimshiashvili K. “Armaziskhevi Antiquity Buildings.”, “Literature and Art”. N 1-2, p.107-108. Tbilisi 1992 (In Georgian)

39. Gagoshidze I. "Archaeological Excavations in 2013-2015 at Dedoplis Gora", "Iberia-Colchis". N 11. p. 120-121, Tbilisi 2015 (In Georgian)
40. Melikishvili G. "On the History of Ancient Georgia". p.337-345, Tbilisi 1959 (In Russian)
41. Makhardze G., Bragvadze Z. "For the history of the kingdom of Kartli in the II-I centuries B.C.". Essays of Art Museum of Georgia. VII. p. 59-60, Tbilisi 2001 (In Georgian)
42. Tsereteli G. "Greek inscription of Vespasian Epoch from Mtskheta", p.33-34. Tbilisi 1958 (In Georgian)
43. Bragvadze Z. "For Some Historical-Archeological Problems of Iberia-Colchis", "Searches in Archeology of Georgia", N 21, pp.253, Tbilisi.2013 (In Georgian)

შემოსვლის თარიღი	20.03.2019
განხილვის თარიღი	25.03.2019
ხელმოწერილია დასაბეჭდად:	ნიკოლოზ ანთიძე
	16.03.2020

<i>Date of submission</i>	20.03.2019
<i>Date of review</i>	25.03.2019
<i>Signed for printing</i>	Nikoloz Antidze
	16.03.2020

<i>Дата рассмотрения</i>	20.03.2019
<i>Дата приема</i>	25.03.2019
<i>Подписана для публикации</i>	Николоз Антидзе
	16.03.2020

სამთავროს სამაროვანზე აღმოჩენილი ხელოვნურად დეფორმირებული ადრეული შუა საუკუნეების თავის ქალების წარმომავლობა და ისტორიული მნიშვნელობა

ნინო თავართქილაძე

თსუს არქეოლოგიის დოქტორანტი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ანთროპოლოგიური ლაბორატორიის ლაბორანტი, საქართველო, თბილისი, 0177 უნივერსიტეტის ქუჩა 2, E-mail: ninotavartkiladze3@gmail.com

ანოტაცია. ნაშრომი „სამთავროს სამაროვანზე აღმოჩენილი ხელოვნურად დეფორმირებული თავის ქალების წარმომავლობა და ისტორიული მნიშვნელობა“ შესწავლილია სამთავროს სამაროვანზე ადრეული შუა საუკუნეების დღემდე მოპოვებული ნორმალური და ხელოვნურად დეფორმირებული თავის ქალები, რომლებიც დაცულია თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ანთროპოლოგიური კვლევის ლაბორატორიაში. თავის ქალების გარდა გამოყენებულია ამავე ინსტიტუტში დაცული კრანოლოგიური კატალოგი და ყოველი თავის ქალას ინდივიდუალური ბლანკი. ნაშრომი, ასევე ეყრდნობა საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში არსებული დავთრების ინფორმაციას, რომელთა საფუძველზე მოპოვებულია ცნობები სამთავროს სამაროვნის ადრეული შუა საუკუნეების სამარხების ტიპების, დაკრძალვის ნესისა და არტეფაქტების შესახებ. ნაშრომში განხილულია თავის ქალას დეფორმაციის ტიპები, დაკრძალულთა სქესობრივ-ასაკობრივი სტრუქტურა, ფიზიოლოგიური სტრესის მარკერები და ანომალიების სიხშირე ამ პერიოდის მოსახლეობაში. ასევე განსაზღვრულია ინვენტარის გადანაწილება დეფორმანტთა და არადეფორმანტთა შორის იმის დასადგენად იყვნენ თუ არა დეფორმანტები ელიტარული ფენის წარმომადგენლები. შედგენილია ცხრილები სამთავროს სამაროვანზე მოპოვებული დეფორმირებული და არადეფორმირებული თავის ქალების სქესისა და ასაკის განაწილების მიხედვით, რაც ნათელ სურათს იძლევა დეფორმანტთა და არადეფორმანტთა სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობასთან დაკავშირებით. დეფორმაციის მიზეზის დასადგენად განხილულია ისტორიული წყაროები და საბოლოოდ შეჯამებულია მიზეზები, თუ რატომ მიმართავდა თავის ქალას ხელოვნურად დეფორმაციის პრაქტიკას მცხეთის მოსახლეობა.

საკვანძო სიტყვები: არქეოლოგია, ფიზიკური ანთროპოლოგია, თავის ქალას ხელოვნური დეფორმაცია, სამთავროს სამაროვანი

შესავალი. თავის ქალას ხელოვნური დეფორმაცია სხეულის მოდიფიკაციის ერთ-ერთი სახეობაა. ისე, როგორც ტატუ, პირსინგი, სკარიფიკაცია და სხეულის მოდიფიკაციის სხვა ფორმები, თავის ქალას ხელოვნური დეფორმაცია გავრცელებულია მსოფლიოს თითქმის ყველა კულტურაში. თავის ქალას ხელოვნური დეფორმაცია სხეულის ცვლილების სწორედ ის მაგალითია, რომელიც ტოვებს

„ნარუშლელ“ კვალს ადამიანის ჩონჩხზე და აღინიშნება, როგორც თანამედროვე, ისე უძველეს კულტურებში.

ხელოვნური დეფორმაციის ჩვეულების პრაქტიკა გავრცელებულია გეოგრაფიულად და ქრონოლოგიურად დაშორებულ მრავალ კულტურაში. ყველაზე ადრეული დეფორმაციები ცნობილია ქ.წ. X-IX ათასწლეულში შანიდარის გამოქვაბულიდან (ერაყი) და წინა აზიის ზოგიერთი ნეოლითური კულტურიდან (Trinkaus, Erik (April 1982). “Artificial Cranial Deformation in the Shanidar 1 and 5 Neandertals”. *Current Anthropology*. 23 (2): 198–199).

ძირითადი ნაწილი. თავის ქალას ხელოვნური დეფორმაციის პრაქტიკა ერთ ერთი ყველაზე საგულდაგულოდ შესასწავლი საკითხია. მისი ადრეული კვლევები მე-19 საუკუნეში დაიწყო, ამ პერიოდში ყურადღებას ამახვილებდნენ ტიპოლოგიის განვითარებასა და კლასიფიკაციაზე. პირველი ნერილობითი წყარო თავის ქალას დეფორმაციის შესახებ ჰიპოკრატეს ეკუთვნის (Hippocrates of Cos (1923) [ca. 400 BC] *Airs, Waters, and Places*, Part 14, e.g., Loeb Classic Library Vol. 147, pp. 110–111 (W. H. S. Jones, transl., DOI: 10.4159/DLCL.hippocrates_cos-air_waters_places.1923), რომელიც ახსენებს მაკროცეფალების გრძელთავიან ტომს. ჰიპოკრატე და სტრაბონი გვამცნობენ, რომ ხალხები, რომლებიც ცხოვრობდნენ აზოვის პირა სტეპებსა და კასპიის ზღვის მიმდებარე ტერიტორიაზე, იყენებდნენ ხელოვნური დეფორმაციის პრაქტიკას. თუმცა, ყველაზე მეტად საინტერესოა მიზეზი იმისა, თუ რატომ გაუჩნდათ სურვილი ადამიანებს შეეცვალათ თავის ქალას ფორმა. მეცნიერთა უმეტესობას მიაჩნია, რომ განსხვავებული თავის ქალას ფორმით ისინი გამორჩეულები იყვნენ, შესაძლოა, მაღალი სოციალური სტატუსით, მკვლევართა ნაწილი კი ფიქრობს, რომ მას უბრალოდ ესთეტიკური დანიშნულება ჰქონდა, ხოლო ზოგიერთი უკავშირებს რელიგიას.

განარჩევნ დეფორმაციის რამდენიმე ტიპს: ხელოვნურს, სიკვდილის შემდგომსა და პათოლოგიურს. მედნიკოვა (Медникова, 2006) თავის ქალას ხელოვნურ დეფორმაციას ჰყოფს სიკვდილამდელ და სიკვდილის შემდგომ დეფორმაციებად. სიკვდილის შემოდგომი გულისხმობს დაკრძალვის წესების სხვადასხვა ფორმას (კერძოდ, კრემაცია, მეორადი დაკრძალვა, მუმიფიკაცია და სხვ.). სიცოცხლის დროინდელი მანიპულაციების ტრადიცია ადამიანის სხეულზე უფრო ფართოა: ტრეპანაცია, სკალპირება, რიტუალური ამპუტაცია, თავის დეფორმაცია.

ხელოვნურ დეფორმაციებს იწვევს ბავშვის თავზე ადრეულ ასაკში დიდი ხნით სხვადასხვა ნახვევის, რგოლისა და ბრტყელი საგნების დადება. ნახვევის ადგილის მიხედვით ქალა განსხვავებულ ფორმას იღებს. განარჩევნ ცირკულარულ დეფორმაციას, როდესაც ნახვევს თავის გარშემო ადებენ და შედეგად იღებენ ზემოთ და უკან აწეულ ფორმას. ამ ფორმის უფრო გამოსაკვეთად ხშირად შუბლსა და კეფაზე დაფებს აკრავდნენ, რაც შუბლისა და კეფის შებრტყელებას იწვევდა. პერუს მოსახლეობაში ნახვევს ადებდნენ, როგორც თავის გარშემო, ისე საგიტალური ხაზის გასწვრივ და თავი გვერდიდან ორად გამოხურცულ ფორმას იღებდა.

ე. ჟიროვის მიერ შემოთავაზებული მეთოდი (1940) განიხილავს მორფოლოგიურ ნაირსახეობას, რომლებიც განპირობებულია განზრახ ან არაგანზრახ დეფორმირებით. იმის მიხედვით თუ თავის რომელ უბანზე აღინიშნებოდა ზეწოლა, მან გამოყო 4 ტიპის დეფორმაცია:

1. კეფის (Occipitale), 2. შუბლ-კეფის (Fronto- occipital), 3. თხემის (Parietale), 4. ცირკულარული ანუ რკალისებრი (Circular) (ტაბ. 3)

მასალა, რომელიც საფუძველია ჩვენი კვლევის მოპოვებულია ქართველი ანთროპოლოგების რამდენიმე თაობის მიერ და დაცულია ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ანთროპოლოგიის მუზეუმში. საქართველოს მთელი ტერიტორიიდან საკვლევი პერიოდის მასალა წარმოდგენილია ადრეული შუა საუკუნეების 579 თავის ქალით (ცხრ. 1).

მარტინ N	ნიშნები	კაცები			ქალები		
		N	X	Xmin-Xmax	N	X	Xmin-Xmax
1	g-op	12	172,8	153,0-185,0	11	155,5	153,0-183,0
1b	on-op	15	167,0	147,0-180,0	14	119,0	143,0-180,0
1c	m-op	11	159,8	147,0-177,0	13	159,3	148,0-171,0
1d	n-op	5	173,0	157,0-184,0	9	168,5	151,0-182,0
2	g-i	10	169,7	151,0-183,0	12	166,9	106,0-182,0
3	g-l	10	175,3	154,0-185,0	17	106,6	91,0-118,0
8	eu-eu	17	130,7	127,0-142,0	23	129,4	118,0-140,0
11	au-au	13	115,8	104,0-124,0	19	104,1	99,5-134,0
20	po-b	9	124,4	93,0-137,0	14	109,2	111,3-142,0
9	ft-ft	16	93,2	85,0-102,0	16	93,2	83,0-101,0
30	b-l	15	112,3	101,0-127,0	17	106,6	91,0-118,0
12	ast-ast	13	104,8	94,0-108,0	18	95,3	93,5-117,0

მამაკაცების თავის ქალების რაოდენობა ჭარბოს ქალებისას, ხოლო ბავშვების მცირეა. ეს სულაც არ ნიშნავს იმას, რომ ბავშვთა სიკვდილიანობა იმ პერიოდში ძალზე დაბალი ან იშვიათობა იყო. ხშირად სამარხებში ბავშვთა ნეშტების მცირე რაოდენობას ხსნიან მათი დაკრძალვით ადრე დაკრძალულ მიცვალებულების ზემოდან. ხანგრძლივი დროის განმავლობაში მინდვრის საძოვრად გამოყენება და მიწის ეროზია იწვევს ბავშვთა ჩონჩხის განადგურებას ან ძალიან ცუდ დაცულობას, რის გამოც ადრე ბავშვთა ჩონჩხს ხშირად სამარხშივე ტოვებდნენ.

ანთროპოლოგიური მუზეუმის კოლექციაში დაცულია სამთავროს სამაროვანზე მოპოვებული იმ პერიოდის მასალა, მასალაში წარმოდგენილი 117 ინდივიდით შესაძლებელი იყო ასაკის და სქესის. 117-ს შორის 39 ხელოვნურად დეფორმირებული თავის ქალაა (ცხრ. 2 და ცხრ. 3), ანუ, დეფორმირებული ინდივიდები სამთავროს სამაროვანზე ჩვენთან დაცული მასალის მიხედვით 33,3% შეადგენდნენ.

ცხრ. 2

საქართველოში მოპოვებული კრანოლოგიური მასალის განაწილება

სქესისა და ასაკის მიხედვით (%)

	ადრეული შუა საუკუნეები					
	კაცი		ქალი		სულ	
	n - 367	%	n - 212	%	n -579	%
0-15	–		5	2,4	5	0,9
15-19	6	1,6	15	7,1	21	3,6
20-25	11	3,0	23	10,8	34	5,9
25-30	22	6,0	24	11,3	46	7,6
30-35	36	9,8	22	10,4	58	10,0
35-40	58	15,8	27	12,7	85	14,6
40-45	56	15,3	28	13,2	84	15,0
45-50	42	11,4	21	9,9	63	10,8
50-55	42	11,4	20	9,4	62	10,7
55-60	31	8,4	9	4,3	40	6,9
60-65	37	10,1	10	4,7	47	8,1
65-70	18	5,0	5	2,4	23	4,0
70≥	8	2,2	3	1,4	11	1,9
სულ	367	100,0	212	100,0	579	100,0
საშუალო ასაკი	45,8		39,6		42,7	

სამთავროს სამაროვანზე მოპოვებული დეფორმირებული თავის ქალების

განაწილება სქესისა და ასაკის მიხედვით (%)

	ადრეული შუა საუკუნეები					
	კაცი		ქალი		სულ	
	n -18	%	n - 21	%	n -39	%
0-14			–		-	
15-19			1	4,8	1	2,6
20-25	-		3	14,2	3	7,7
25-30	2	11,1	4	19,0	6	15,3
30-35	5	27,8	2	9,5	7	17,9
35-40	3	16,6	1	4,8	4	10,3
40-45	1	5,6	3	14,2	4	10,3
45-50	1	5,6	1	4,8	2	5,1
50-55	2	11,1	3	14,2	5	12,8
55-60						
60-65	3	16,6	2	9,5	5	12,8
65-70	1	5,6	1	4,8	2	5,1
70≥						
სულ	18	100,0	21	99,8	38	99,9
საშუალო ასაკი	43,6		39,1		41,3	

საქართველოს ტერიტორიაზე მოპოვებული კრანოლოგიური მასალის მიხედვით, ხელოვნურად დეფორმირებული თავის ქალები გვხვდება გვიანი ბრინჯაო-ადრე რკინის ხანიდან. ადრე ანტიკურ ხანაში სულ აღმოჩენილია 15 ხელოვნურად დეფორმირებული თავის ქალა, რომელთაგან 5 ქალბატონია, ხოლო 10 მამაკაცი. ელინისტურ პერიოდში გვხვდება 10 ხელოვნურად დეფორმირებული თავის ქალა, საიდანაც 6 ქალბატონია, ხოლო 4 მამაკაცი. გვიან ანტიკურში კი – 32 ხელოვნურად დეფორმირებული თავის ქალაა აღმოჩენილი, მათ შორის, 12 ქალბატონი, 18 მამაკაცი, ერთი ბავშვი, ერთის სქესი არ განისაზღვრა. ზოგადად, განათხარი მასალის მიხედვით ანტიკურ პერიოდში მთლიანობაში მოგვეპოვება 57 ხელოვნურად დეფორმირებული თავის ქალა, რომლებიც წარმოდგენილია სხვადასხვა ძეგლიდან.

ადრე შუა საუკუნეების საქართველოს სხვადასხვა ძეგლიდან მომდინარეობს 579 თავის ქალა, აქედან 126 დეფორმირებულია, რაც იმას ნიშნავს, რომ დეფორმანტთა რაოდენობა 21,7% შეადგენს. ხოლო სამთავროს სამაროვნიდან წარმოდგენილია სულ 132 თავის ქალა და აქედან დეფორმირებულია 43, რაც შეადგენს საერთო რაოდენობის 32,5%-ს.

ანთროპოლოგიის ლაბორატორიაში დაცული კრანოლოგიური მასალის მიხედვით ადრე შუა საუკუნეების სამთავროს სამაროვანზე სულ გათხრილია 100 სამარხი. გამოვლინდა სამარხის 4 ტიპი: ორმოსამარხი, ქვასამარხი, ქვაყუთი და თიხის ფილასამარხი. ტიპებს შორის ორმოსამარხები ჭარბობს. გვხვდება როგორც ინდივიდუალური ისე, კოლექტიური სამარხები, თუმცა, გათხრილ სამარხთა უმრავლესობა ინდივიდუალური სამარხებია. დაკრძალვის წესი ყველგან ქრისტიანულია.

ჩვენს მასალაში წარმოდგენილ 100 სამარხიდან: 38 ორმოსამარხია, მათ შორის 3 კოლექტიური (№№ 432, 2, 38); 19 ქვასამარხი, სადაც 5 კოლექტიურია (№№8, 13, 122, 292, 298); 17 ქვაყუთი, რომელთაგან მხოლოდ ერთია კოლექტიური; 3 ქვის ფილასამარხიდან 2 სამარხი კოლექტიურია. ასევე კოლექტიური სამარხებია №7 და №192, თუმცა ამ სამარხთა ტიპი არ არის აღნიშნული, არც კატალოგში და არც, კრანოლოგიური ნიშნების ინდივიდუალური განაზომების ბლანკებში. რაც შეეხება მასალის განაწილებას სქესისა და ასაკის მიხედვით, სამარხთა უმრავლესობაში მამაკაცები იყვნენ დაკრძალული (73), ქალების რაოდენობა – 52 და მხოლოდ 6 ბავშვია. მამაკაცთა ასაკი მერყეობს 18-დან 70 წლამდე, ხოლო ქალბატონების – 14-დან 70 წლამდე, ბავშვთა ასაკი და სქესი არ არის განსაზღვრული. ქალებისა და მამაკაცების სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა 36 წელია. როგორც უკვე აღინიშნა სამთავროს სამაროვანზე გვხვდება 42 ხელოვნურად დეფორმირებული თავის ქალა შემდეგ სამარხებში: №№ 7, 8, 12, 13, 47, 172, 187, 196, 202, 204, 268, 273, 290, 292, 298, 303, 432, 440, 514, 557, 565, 566, 767, 878, 886, საიდანაც 18 (ცხრ. 6) მამაკაცს ეკუთვნის, 22 (ცხრ. 5) ქალბატონს, ერთი ბავშვს, ხოლო დანარჩენთა სქესი არ არის განსაზღვრული.

ცხრ. 5

თავის ქალას N	სქესი	ასაკი	სამარხისN	გათხრის წელი	სამარხის ტიპი	დეფ/ ნორ	პერიოდი
1503	F	50-55	8	1976	ქვასამარხი	დეფ	IV-V
1593	F	25-30	180	1976	ქვაყუთი	დეფ	IV-V
1594	F	60-65	229	1976	ქვასამარხი	დეფ	IV-V
1603	F	30-35	7	1976		დეფ	IV-V
1613	F	25-30	12	1976	თიხის ფილასამარხი	დეფ	IV-V
1620	F	40-45	2	1976	თიხის ფილასამარხი	დეფ	IV-V
1627	F	20-25	202			დეფ	
1632	F	17-18	204			დეფ	
1635	F		114			დეფ	
1638	F	20-25	187		ქვაყუთი	დეფ	IV-V
1644	F	25-30	209			დეფ	
1649	F	25-30	172			დეფ	
1654	F	35-40	196			დეფ	
1655	F		197			დეფ	
1877	F	30-35	432	1978	ორმოსამარხი	დეფ	
1879	F	40-45	440	1978	ორმოსამარხი	დეფ	
1880	F	40-45	303	1978	ორმოსამარხი	დეფ	
1880a	F	60-65	268	1978		დეფ	
1882	F	50-55	298	1978	ქვასამარხი	დეფ	
1972	F	50-55	557	1979	ორმოსამარხი	დეფ	IV-VI
2175	F	65-70	767	1984	ორმოსამარხი	დეფ	
2224	F	20-25	886	1986	ქვაყუთი	დეფ	V-VIII

ცხრ. 6

თავის ქალას N	სქესი	ასაკი	სამარხისN	გათხრის წელი	სამარხის ტიპი	დეფ/ ნორ	პერიოდი
232	M	40-45	754			დეფ	V-VIII
1614	M	45-50	13		ქვასამარხი	დეფ	IV-V
1621	M	35-40	46		ორმოსამარხი	დეფ	IV-V
1628	M	35-40	83		ქვაყუთი	დეფ	IV-V
1629	M	50-55	29		ორმოსამარხი	დეფ	IV-V
1643	M	65-70	92		ორმოსამარხი	დეფ	IV-V
1646	M	25-30	111		ორმოსამარხი	დეფ	IV-V
1648	M	35-40	47		ორმოსამარხი	დეფ	IV-V
1653	M	30-35	92		ორმოსამარხი	დეფ	IV-V
1656	M	30-35	27		ორმოსამარხი	დეფ	IV-V
1794	M	60-65	292	1977	ქვასამარხი	დეფ	VI-VIII
1876	M	30-35	432	1978	ორმოსამარხი	დეფ	
1885	M	60-65	273	1978	ქვასამარხი	დეფ	
1889	M	30-35	290	1978	ქვაყუთი	დეფ	
1961'	M	25-30	566	1979	ორმოსამარხი	დეფ	
1962	M	30-35	565	1979	ორმოსამარხი	დეფ	III-IV
1964	M	50-55	514	1979	ორმოსამარხი	დეფ	
2174	M	60-65	878	1985	ქვასამარხი	დეფ	

დეფორმანტთა ასაკი მერყეობს 17-დან – 70 წლამდე. 3 თიხის ფილასამარხიდან მხოლოდ ერთში გვხვდება დეფორმირებული თავის ქალა (სამარხი N 12); ორმოსამარხი – 10 (47, 432, 440, 303, 566, 565, 514, 557, 767) დეფორმირებული თავის ქალითაა წარმოდგენილი, ქვასამარხი – 6 (8, 13, 292, 298, 273, 878), ქვაყუთი – 3 (187, 290, 886), ხოლო დანარჩენი 6 (7, 202, 204, 172, 196, 268) სამარხის ტიპი უცნობია. აქედან გამომდინარე, ყველაზე დიდი რაოდენობით დეფორმანტების შემცველი ორმოსამარხებია (37,03 %-ს შეადგენს).

ადრე შუა საუკუნეების სამთავროს სამაროვანზე, როგორც უკვე აღინიშნა გვხვდება ინდივიდუალური და კოლექტიური სამარხები. კოლექტიური სამარხები დეფორმანტთა წარმომავლობის საკითხის საკმაოდ საინტერესო ასპექტია. სამთავროს სამაროვანზე გვხვდება 12 (N 2, 7, 8, 12, 13, 187, 292, 298, 432, 38, 122) კოლექტიური სამარხი, საიდანაც 9 (N 2, 7, 8, 12, 13, 187, 298, 432, 292) სამარხში ხელოვნურად დეფორმირებული თავის ქალებია აღმოჩენილი. სამარხი N7 (სამარხის ტიპი უცნობია) დაკრძალულია 2 მამაკაცი, მათ შორის, ერთს (1603) ხელოვნურად დეფორმირებული თავის ქალა აქვს, ხოლო მეორეს ნორმალური, სამარხი მდებარეობს XCVI ნაკვეთში. სამარხი N 298 (ქვასამარხი) დაკრძალულია ორი ქალბატონი, მათგან ერთს (1882) ხელოვნურად დეფორმირებული

თავის ქალა აქვს, ხოლო მეორეს ნორმალური. სამარხი N 432 (ორმოსამარხი) ერთი მამაკაცი და ერთი ქალბატონია, ორივე მათგანს თავის ქალას განზრახ დეფორმაცია აღენიშნება. სამარხი N187 (ქვაყუთი), 7 მიცვალებული დაუკრძალავთ, მათ შორის 2 იწვა გულაღმა გამოტილი, დანარჩენ მიცვალებულთა ძვლები არეული იყო, ანთროპოლოგიის ლაბორატორიაში არსებულ დავთრებში 7 მიცვალებულიდან აღნიშნულია 5 თავის ქალა (1590, 1591, 1638, 1639, 1640), მათ შორის 2 ბავშვია (N 1590, 1591), 2 ქალბატონი (N 1638, 1639), ერთი მამაკაცი (N 1640). მათგან დეფორმაცია აღენიშნება მხოლოდ ერთ ქალბატონს (1638). სამარხი N13 (1609, 1614, 1615) დაკრძალულია 3 ინდივიდი ორი მამაკაცი (1614, 1615) და ერთი ქალბატონი (1609), დეფორმაცია აქვს მხოლოდ ერთ მამაკაცს (1614). სამარხი N12-ში (თიხის ფილასამარხი) 4 ინდივიდია, აქედან 2 ქალბატონია (1613, 1612), ერთი მამაკაცი (1645) და ერთი ბავშვი (1647), დეფორმაცია აქვს მხოლოდ ორ მათგანს, ქალბატონსა (1613) და ბავშვს. სამარხი N2 (თიხის ფილასამარხი) – 2 ქალბატონი (1608, 1620), დეფორმაცია აქვს ერთ ქალბატონს (1620). სამარხი N 8 (ქვასამარხი) – 2 მამაკაცი (1504, 1607) და ერთი ქალბატონი (1503), დეფორმაცია აქვს მხოლოდ ქალბატონს. სამარხი N 13 (ქვასამარხი) – 2 მამაკაცი (1614, 1615), მხოლოდ ერთ მამაკაცს (1614) აქვს დეფორმაცია. სამარხი N 292 (ქვასამარხი) – ორი მამაკაცი (1794, 1872), საიდანაც მხოლოდ ერთ მამაკაცს აქვს დეფორმაცია (1794). უნდა აღინიშნოს, რომ თავის განზახ დეფორმაციის კულტურა ფართოდ იყო გავრცელებული ადრეული შუა საუკუნეების საქართველოსა და კერძოდ მცხეთის მოსახლეობაში. წარმოდგენილი მონაცემებიდან არ იკვეთება სტატისტიკურად დამაჯერებელი კავშირი სამარხის ტიპსა და მათში დაკრძალულ იმ ინდივიდთა შორის, რომლებსაც ხელოვნურად დეფორმირებული თავი აქვთ.

არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით, ხელოვნურად დეფორმირებული თავის ქალები არანაირად არ განსხვავდება არადეფორმირებულებისგან. მეცნიერთა მოსაზრება, რომ დეფორმანტები წარმოადგენდნენ მაღალი სოციალურ სტატუსს, სამთავროს სამაროვნის მიხედვით არ დასტურდება. რადგან მაღალი სოციალური სტატუსის მქონე ინდივიდებს ატანდნენ მდიდრულ ინვენტარს, ხოლო სამთავროს სამაროვანზე მათ სამარხებში მდიდრული ინვენტარი არ დასტურდება (ტაბ. 6, 7). გარდა ამისა, თუ ისინი ელიტარული ფენის ან სხვა ეთნოსის წარმომადგენლები იყვნენ, უნდა დაეკრძალათ სხვა წესით ან მათი სამარხები სხვა სამარხებისგან იზოლირებული უნდა ყოფილიყო. დაკრძალვის წესი კი ყველგან იდენტურია. რაც შეეხება მათ იზოლირებულად დაკრძალვას, არც ეს ფაქტი ფიქსირდება სამთავროს სამაროვანზე. მაგალითად სამარხები N7, 8, 12, 13, 187 ჩრდილოეთ უბანშია განთავსებული, სადაც არადეფორმანტთა სამარხებიცაა. მათი განსხვავებულობა არც სამარხის ტიპში ჩანს. დეფორმანტები დაკრძალულნი არიან ოთხივე (თიხის ფილასამარხი, ორმოსამარხი, ქვაყუთი, ქვასამარხი) ტიპის სამარხში. რაც შეეხება კოლექტიურ სამარხებს, ასეთ სამარხებში ბუნებრივია იკრძალებოდნენ ერთი ოჯახის წარმომადგენლები (ცხრ. 7).

ცხრ.7

თავის ქალას N	სქესი	ასაკი	სამარხისN	გათხრის წელი	სამარხის ტიპი	დეფ/ ნორ	პერიოდი
1503	F	50-55	8	1976	ქვასამარხი	დეფ	IV-V
1504	M	45-50	8	1976	ქვასამარხი	ნორმ	IV-V
1590	InF		187	1976	ქვაცუთი		
1591	InF		187	1976	ქვაცუთი		
1602	F		7	1976			IV-V
1603	F	30-35	7	1976		დეფ	IV-V
1607	M	55-60	8	1976	ქვასამარხი		IV-V
1608	F		2	1976	თიხის ფილასამარხი		IV-V
1609	F	40-45	13	1976	ქვასამარხი		IV-V
1610	M		38	1976	ორმოსამარხი		IV-V
1611	M	60-65	38	1976	ორმოსამარხი		IV-V
1612	F	25-30	12	1976	თიხის ფილასამარხი		IV-V
1613	F	25-30	12	1976	თიხის ფილასამარხი	დეფ.	IV-V
1614	M	45-50	13		ქვასამარხი	დეფ.	IV-V
1615	M	30-35	13		ქვასამარხი		IV-V
1620	F	40-45	2	1976	თიხის ფილასამარხი	დეფ.	IV-V
1633	F	30-35	122		ქვასამარხი		IV-V
1634	M		122		ქვასამარხი		IV-V
1638	F	20-25	187		ქვაცუთი	დეფ.	IV-V
1639	F	45-50	187		ქვაცუთი		IV-V
1640	M	40-45	187		ქვაცუთი		IV-V
1645	M	60-65	12	1976	თიხის ფილასამარხი		IV-V
1647	CH		12		თიხის ფილასამარხი	დეფ.	IV-V
1794	M	60-65	292	1977	ქვასამარხი	დეფ.	VI-VIII
1872	M	45-50	292	1978	ქვასამარხი		VI-VIII
1876	M	30-35	432	1978	ორმოსამარხი	დეფ.	
1877	F	30-35	432	1978	ორმოსამარხი	დეფ.	
1882	F	50-55	298	1978	ქვასამარხი	დეფ.	
1883	F	20-25	298	1978	ქვასამარხი		

შესაბამისად, თუ ეს ფენომენი ელიტარულ ფენას უკავშირდება თავის ქალას დეფორმაცია უნდა განეცადა კოლექტიურ სამარხში დაკრძალულ ყველა მიცვალებულს, რადგან ელიტარული ფენა არ ქორწინდებოდა მასზე დაბალ სოციალურ ფენაზე. ამიტომ, ჩემი აზრით, დეფორმაციის პრაქტიკა დაკავშირებული არ უნდა იყოს მაღალ სოციალურ სტატუსთან. მაგრამ საინტერესოა, რატომ მიმართავდა მოსახლეობის გარკვეული ნაწილი დეფორმაციის პრაქტიკას? თუ ისინი არ განეკუთვნებოდნენ მაღალ სოციალურ ფენას და თანაც ოჯახის ყველა წევრს არ აღენიშნებოდა დეფორმაცია, შესაძლოა დეფორმაციის მქონე მოსახლეობა მიგრანტები იყვნენ. ვინაიდან, დეფორმაციის პრაქტიკა ხორციელდებოდა დაბადებიდან 4 წლამდე, ანუ ეს სულაც არ იყო მათი გადწყვეტილება და ხდებოდა მშობლების ნებით. ამ მხრივ საინტერესოა სამარხი N12, სადაც დეფორმაცია მხოლოდ ქალსა და ბავშვს აღენიშნება. სამარხში ასევე დაკრძალულნი არიან არადეფორმირებული მამაკაცი და ქალი. შესაძლოა, დეფორმანტი ქალი სხვა ეთნოსის წარმომადგენელი იყო, რომლისაც დეფორმაციის პრაქტიკა არ იყო უცხო და მანაც გაუკეთა დეფორმაცია ბავშვს. ისტორიულად დამტკიცებულია, რომ სამეფო და მაღალი სოციალური ფენის წარმომადგენელი ქალები ხშირად ქორწინდებოდნენ სხვა ეთნოსის წარმომადგენლებზე (Nelson 2004). გიუჩარდი და კავილიერი აღნიშნავენ (1996: 338), რომ, ეგზოგამიის პრაქტიკა აუცილებელი იყო ეთნიკური ჯგუფის პოლიტიკური გაფართოებისა და სოციალური ერთობისთვის. შერეული ქორწინებები მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა პოლიტიკურ მოტივებში. „თავის ქალას ხელოვნური დეფორმაცია მუდმივ კვალს ტოვებს გარეგნობაზე და ეს განსხვავებული ფორმა მიგრანტი ქალებისთვის მუდმივი შეხსენება იქნება ბავშობისა და მომავალში გახდება მტკიცებულება მათი წარმომავლობის. მიუხედავად მათი უცხო წარმომავლობისა, ისინი იკრძალებოდნენ, როგორც ადგილობრივები, ადგილობრივი წეს-ჩვეულებებით და ადგილობრივი სამარხეული ინვენტარით. თუმცა მათი განსხვავებული თავის ქალა გამოარჩევს ადგილობრივი მოსახლეობისგან. სწორედ ამიტომაც თავის ქალას ხელოვნური დეფორმაცია წარუშლელი მარკერი. ამიტომაც, თავის ქალას ხელოვნური დეფორმაციის შედეგად სხეული შესაძლოა გახდეს ეთნიკური ან სათემო იდენტობის სიმბოლო.“ (Blom 2005) ამ მოსაზრებას ამყარებს ასევე სამარხი N 432, სადაც დაკრძალულნი არიან ქალი და მამაკაცი და ორივეს აქვს დეფორმაცია. ასევე სამარხი N 8, სადაც დაკრძალულნი არიან ორი მამაკაცი და ერთი ქალბატონი და მათგან მხოლოდ ქალს აქვს დეფორმაცია, შესაბამისად შესაძლოა დეფორმანტი ქალი სხვა ეთნოსის წარმომადგენელი ყოფილიყო. სამარხი N 187 – დაკრძალულია 5 ინდივიდი, აქედან 2 ჩვილი, 2 ქალი და ერთი მამაკაცი, დეფორმაცია აქვს მხოლოდ ერთ ქალბატონს, ამიტომ შესაძლებელია ეს ქალბატონი მიგრანტი იყო. თუმცა, სამარხებში N 292, 298, 13, 7, 2 დაკრძალულნი არიან წყვილ-წყვილად ერთი სქესის წარმომადგენლები და ყველა მათგანში მხოლოდ ერთ ინდივიდს აქვს დეფორმაცია. მაგალითად სამარხი N 292, სადაც დაკრძალულია ორი მამაკაცი და მხოლოდ ერთ მათგანს აქვს დეფორმაცია. მიგვაჩნია რომ ეს სამარხები ეჭვქვეშ აყენებს მოსაზრებას მათი სხვა ეთნოსის წარმომავლობასა და შერეულ ქორწინებაზე, რადგან სამარხში, სადაც კრძალავდნენ 2 მამაკაცს ან ორ ქალს და ერთ შემთხვევაში დეფორმაცია აღენიშნება მხოლოდ ერთ მამაკაცს, მეორე შემთხვევაში კი, მხოლოდ ერთ ქალს – ისინი ვერ იქნებოდნენ სხვა ეთნოსის წარმომადგენლები. სხვა ეთნოსის შემთხვევაში ვფიქრობ, ორივე ქალბატონს ან ორივე მამაკაცს უნდა ჰქონოდა დეფორმაცია. თუმცა, თუ მართებულად მივიჩნევთ ფაქტს, რომ დეფორმაციის მატარებლები განეკუთვნებოდნენ სხვა ეთნოსს, ჩნდება კითხვა, საიდან უნდა მოსულიყვნენ ისინი? არსებობს მოსაზრება, რომ ადრე შუა საკუნეებში გავრცელებული დეფორმაციები დაკავშირებულია ჰუნებთან (ტაბ. 9). ჰუნები ჩვილებს ხშირად უკეთებდნენ თავის ქალას ხელოვნურ დეფორმაციას, ზოგჯერ ასეთი ფაქტები შეინიშნებოდა მათი

ძალაუფლების ქვეშ მყოფ სხვა ტომებშიც. თავის ქალას დეფორმაციის ცირკულარული (წრიული) ტიპით დადგენილია ის გზა, რომელიც ჰუნებმა გაიარეს ჩინეთიდან შუა აზიისა და სამხრეთ რუსეთის სტეპებამდე (ტაბ. 10). ხელოვნურად დეფორმირებული V-VI საუკუნის თავის ქალები აღმოჩენილია ჩრდილო-აღმოსავლეთ უნგრეთსა და დასავლეთ ევროპის სხვა ნაწილებში. მნიშვნელოვანია, რომ თავის ქალათა აბსოლუტური უმრავლესობა ევროპეიდული რასის ადამიანებს ეკუთვნოდა და არც ერთი მათგანი არ ყოფილა მონღოლოიდური ტიპის. თავის ქალები შეიძლება ეკუთვნოდეს გერმანულ ან სხვა ტომებს, რომელთა მშობლებიც ჰუნთა ტრადიციის დანერგვით ცდილობდნენ თავიანთი სტატუსის ამაღლებას. პირველი მკაფიო მითითება, რომელიც არქეოლოგიურ ჩანაწერებში გვხვდება ჰუნების კულტურულ გავლენაზე არის, ე.წ. ხელოვნური დეფორმაციის ჰუნური ტიპი. ჰუნური ტიპის დეფორმაციის პრაქტიკამ შექმნა მკაფიო ფიზიკური განსხვავება ელიტარულ ფენასა და ჩვეულებრივ მოსახლეობას შორის. ამგვარად, ვინც ჰუნური დეფორმაციის პრაქტიკას მიმართავს, აშკარად ცდილობს მიბაძოს მათ. ეს პრაქტიკა, ისევე როგორც ჰუნური შტრიხები უმეტესად წარმოდგენილია დუნაის რეგიონში. მაგალითად, ატილას მმართველობის პერიოდში, დუნაის ტერიტორიაზე აღმოჩენილია მეომრების საფლავები. რუგები (აღმოსავლეთ გერმანიაში მცხოვრები ხალხი) და მათი მეზობლები, ტურინგები (ცენტრალური აღმოსავლეთი გერმანია) და ლობრადები ასევე მიმართავდნენ ჰუნური დეფორმაციის პრაქტიკას (The Huns, Hyun Jin Kim, p-142-143). ტორეს რუფი აღნიშნავს, რომ II საუკუნის შემდეგ, ცირკულარული დეფორმაცია ჩნდება და სწრაფად ვრცელდება ევრაზიის სტეპებში, ის ხდება დომინანტური ფორმა და ანაცვლებს კეფის ტიპის დეფორმაციას. წრიული დეფორმაციის გამოჩენა დაკავშირებული უნდა იყოს ჰუნებთან. ჰუნებმა იმოგზაურეს ჩრდილოეთ ჩინეთიდან ცენტრალური აზიის სტეპების მიმართულებით და ასევე სამხრეთი რუსეთის სტეპებში. წრიული დეფორმაციის ტიპი პირველად ჩნდება ცენტრალურ აზიაში პირველი საუკუნეების ბოლოს, როგორც ჰუნების ეთნიკური ატრიბუტი. სამხრეთ რუსეთის სტეპებში მცხოვრებ ხალხებს არ ჰქონდათ მოდიფიკაციის პრაქტიკა ადრე რკინის პერიოდში, მანამ სანამ ჰუნები არ გამოჩნდნენ. პირველ საუკუნეში, მას შემდეგ, რაც ჰუნები გამოჩნდნენ ევრაზიაში, ცირკულარული ფორმა ვრცელდება ურალის მთიანეთიდან დუნაის მდინარემდე. სწორედ ეს არის ჰუნების გადაადგილების მტკიცებულება. დაახლოებით 80% სტეპების მოსახლეობისა, რომლებიც შეადგენდნენ სხვადასხვა ეთნოსის მომთაბარე ტომებს, მიმართავდნენ თავის ქალას ხელოვნური დეფორმაციის ზუსტად ანალოგიურ პრაქტიკას (Tot and Firstein 1976). ადამიანებს, მიუხედავად მათი გენეტიკური წარმომავლობისა და ადგილობრივი ჩვეულებებისა, ცდილობდნენ მიეზღოთ დამპყრობლებისთვის. დამპყრობლები გახდნენ პრესტიჟული ჯგუფი სტეპებსა და ადგილობრივ მოსახლეობაში, რომელთაც სურდათ მიეზღოთ მათთვის არა მარტო კულტურულ ასპექტში არამედ ფიზიკურადაც. აქედან გამომდინარე, ცირკულარულმა დეფორმაციამ, რომელიც წარმოიშვა, როგორც კონკრეტული ელემენტი ჰუნების კულტურაში, დროთა განმავლობაში დაკარგა თავისი ეთნიკური შინაარსი. თავის ქალას ხელოვნური დეფორმაციის პრაქტიკა, ამ შემთხვევაში იყო პასუხი საზოგადოებაში ცვლილებებზე, რომელიც უკავშირდება ახალ პოლიტიკურ ძალას. თავის ქალას ხელოვნური დეფორმაციის პრაქტიკაზე გავლენას ახდენს ფართო სოციალური და პოლიტიკური ატმოსფერო. თავის ქალას ხელოვნური დეფორმაციის ტიპები განსხვავდება გეოგრაფიული არეალის მიხედვით. სხვადასხვა გეოგრაფიულ ტერიტორიაზე დეფორმაცია მიიღწეოდა განსხვავებულად, მაგალითად ანდებსა და ევრაზიის სტეპებში არსებული დეფორმაცია რადიკალურად განსხვავდება ერთმანეთისგან. მაგალითად, ანდებში არ ფიქსირდება პარიეტალური დეფორმაციის ტიპი. სამხრეთ ამერიკაში დეფორმაციისთვის იყენებდნენ სპეციალურ დაფას, ასეთი ფაქტი არ ფიქსირდება ევრაზიის ტერიტორიაზე (Cranial vault modification as a cultural

artifact: a comparison of the Eurasian steppes and the Andes). იმ შემთხვევაში თუ სამთავროს სამაროვანზე აღმოჩენილ ხელოვნურად დეფორმირებულ თავის ქალებს დავუკავშირებთ ჰუნებს, საჭიროა მტკიცებულება იმისა, იყვნენ თუა რა ჰუნები კავკასიის ტერიტორიაზე. ქართლში ვითარება რადიკალურად იცვლება V საუკუნის მეორე ნახევარში, როცა ქვეყანას სათავეში უდგება ვახტანგ გორგასალი. მისი მეფობის დასაწყისში ქართლში საკმაოდ მძიმე მდგომარეობა იყო. იმ დროს ჩრდილოეთ კავკასიაში მომთაბარე ჰუნები ადვილად ახერხებენ კავკასიის გადმოსასვლელების გადმოლახვას და იწყებენ თარეშს ქართლსა და სომხეთში. ვახტანგ გორგასალი ნაუწყვანია შაჰანშა პეროზს (459-484) წწ.), რომელმაც თავისი მეფობის დასაწყისისთანავე განაახლა ომი ჰუნებთან. წიგნში ჰუნები ჰიუნ ჯინ კიმი წერს: „აღმოსავლეთი რომის ელჩმა პრობუსმა, მიმართა უტიგურებს (მომთაბარე ტომები კასპიის სტეპებში) დახმარებოდა კონსტანტინოპოლის კავკასიელ მოკავშირეებს სპარსელების დამარცხებაში. უტიგურებმა აღმოსავლეთ რომაელების ნაცვლად დაიქირავეს ჯარისკაცები კავკასიის ჰუნებიდან, რომლებიც გაგზავნილი იყვნენ ლაზიკაში (დასავლეთ საქართველო), რათა დახმარებოდნენ იბერიის მეფე გურგენს“ (The Huns – Hyun Jim Kim, p-119). აქედან გამომდინარე, მტკიცდება ჰუნების კონტაქტი საქართველოში. ვინაიდან, ნახსენებია იბერიის მეფე გურგენი და დაპირისპირება სპარსელებთან, შესაბამისად, საუბარია VI საუკუნეზე. სამთავროს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი დეფორმირებულ თავის ქალათა უმრავლესობა კი თარიღდება IV-VI საუკუნეებით, რომლებიც წრიული დეფორმაციის (ტაბ.11) სხვადასხვა ვარიაციები გახლავთ. შესაბამისად, სამთავროს სამაროვანზე აღმოჩენილი თავის ქალები უფრო ადრეულია, ვიდრე ჰუნების გამოჩნდნენ საქართველოს ტერიტორიაზე. ამიტომ, ჩვენი აზრით საქართველოს ტერიტორიაზე მოდიფიცირებული თავის ქალები არ უნდა იყოს დაკავშირებული ჰუნებთან. თუმცა, სამთავროს ტერიტორიაზე გვხდება წრიული დეფორმაციის სხვადასხვა ვარიაცია, რომლებსაც შესაძლოა, სხვადასხვა ჯგუფი ასრულებდა. რა იყო ეს ჯგუფები, ვისგან შედგებოდა? ამ კითხვაზე პასუხის გაცემა რთულია, თუმცა, არსებობს მტკიცებულება, რომ ალანები ნამდვილად იმყოფებოდნენ მცხეთის ტერიტორიაზე. ისტორიულ ქრონიკებში აღწერილია, რომ ფარნავაზ I და მისი ვაჟი საურმაგი (299-159) იყვნენ ალანების მოკავშირეები. ალანები თავის ქალას მოდიფიკაციას მიმართავდნენ მანამ, სანამ ჰუნები გამოჩნდებოდნენ ევროპაში, რაც აძლიერებს ფაქტს მასზე, რომ საქართველოს ტერიტორიაზე შესაძლოა, მოდიფიკაციის პრაქტიკა ალანებისგან გავრცელებულიყო. სტრაბონი და პლინიუსი ასევე აღწერენ სარმატებს, რომელნიც მჭიდრო კავშირში იყვნენ საქართველოს მეფეებთან, მათ გაუწიეს დახმარება რომთან და სომხებთან ბრძოლაში. ეს ისტორიული ცნობები შესაძლოა, გამოდგეს იმის არგუმენტად, რომ მომთაბარე ტომებმა, როგორებიც იყვნენ ალანანები და სარმატები, დაამკვიდრეს მოდიფიკაციის პრაქტიკა (Peter Mayall, Liana Bitadze, V. Pilbrow-Migrating Huns and modified heads: Eigenshape analysis comparing intentionally modified crania from Hungary and Georgia in the Migration Period of Europe-PLoS ONE 12(2):e0171064 · February 2017). თუმცა, სულაც არ არის აუცილებელი, რომ ის, ვინც ამ პრაქტიკას მიმართავდა უნდა ყოფილიყო სარმატული ან ალანური წარმოშობის. შესაძლოა, უბრალოდ მიმბაძველობა იყო. ზოგადად, ყველა ადამიანი ცდილობს მიბაძოს სხვას, ან აითვისოს ისეთი რამ, რაც მის საზოგადოებაში უცხო და განსხვავებულია. ამიტომ, სავსებით შესაძლებელია, რომ სამთავროს სამაროვანზე მცხოვრებმა საზოგადოებამაც უბრალოდ აითვისა ეს პრაქტიკა მომთაბარე ტომებისგან.

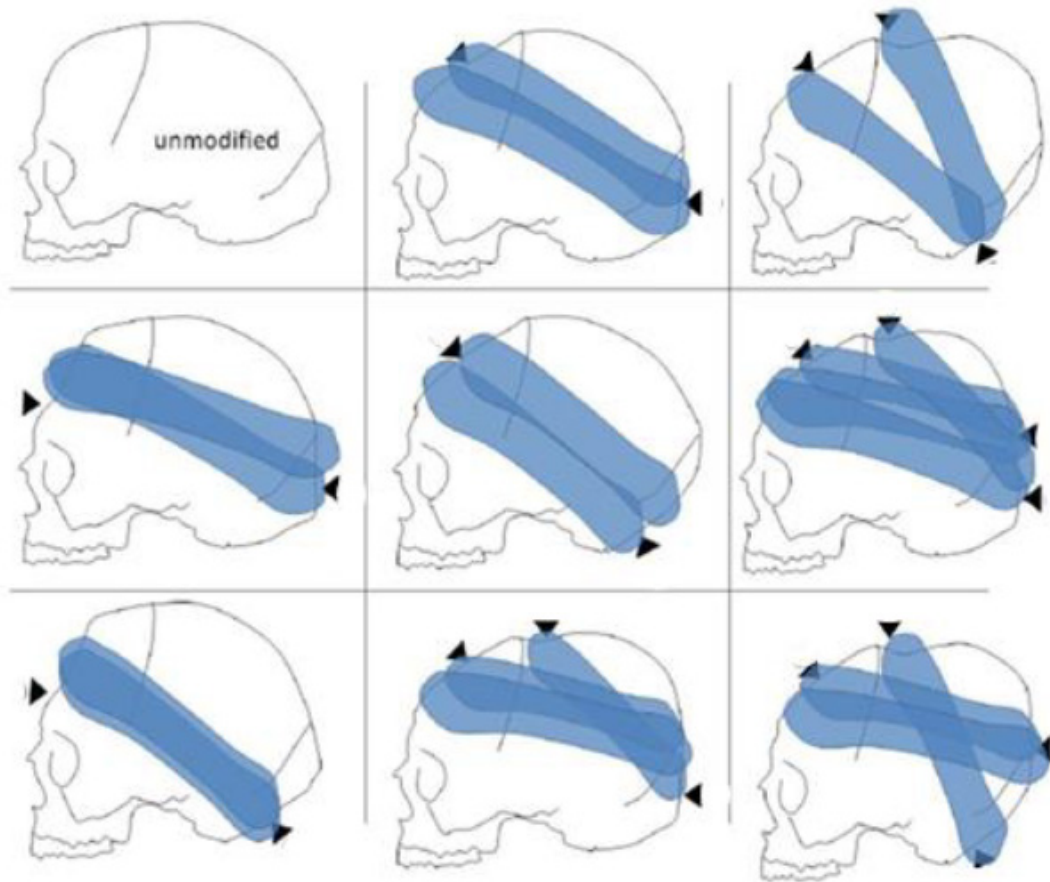
დასკვნა

დეფორმაციის პრაქტიკის გავრცელება საქართველოს ტერიტორიაზე გვიან ბრინჯაოს ხანიდან ფიქსირდება. თუმცა, ამ პრაქტიკას არ ჰქონია მუდმივი ხასიათი. პერიოდულად მივიწყებას მიეცემოდა და შემდგომ ისევ აღორძინდებოდა ხოლმე. ადრე შუა საუკუნეებში სამთავროს სამაროვანზე დეფორმანტთა პროცენტული მაჩვენებელი ყველაზე დიდია, მოსახლეობის 32,5%-ს შეადგენს, რაც იმას ნიშნავს, რომ მოსახლეობის თითქმის 1/3 ამ პრაქტიკის მატარებელი იყო.

სამთავროს სამარხების განხილვის საფუძველზე, შესაძლოა, დავასკვნათ, რომ თავის ქალას ხელოვნურ დეფორმაციას არ მიმართავდა ელიტარული ფენა, რაც დასტურდება სამარხეული ინვენტარით. მაგრამ იყვნენ თუ არა დეფორმანტები მკვიდრი მოსახლეობა ამაზე პასუხის გაცემა არც თუ ისე იოლია. თუმცა, ისტორიული წყაროების, სამთავროს სამაროვნის შესწავლისა და კრანიოლოგიური მასალის შეჯერებით, შეგვიძლია გამოვთქვათ ვარაუდი, რომ დეფორმანტები არ იყვნენ სხვა ეთნოსის წარმომადგენლები. გამოთქმული მოსაზრება, რომ დეფორმაციის ცირკულარული ფორმა ჰუნებიდან მოდის, სამთავროს სამაროვანზე აღმოჩენილი შესაბამისი კრანიოლოგიური მასალა ეჭვქვეშ აყენებს. რადგან ჰუნების კავშირი კავკასიაში (VI ს.) და სამთავროს სამაროვნის ადრე შუა საუკუნეების (IV-VI სს) თავის ქალები სხვადასხვა ქრონოლოგიურ ჩარჩოში თავსდება. ვინაიდან, საქართველოს ტერიტორიაზე დეფორმაციის პრაქტიკა დაფიქსირებულია ადრე შუა საუკუნეებზე ადრე, შესაბამისად, ამ პრაქტიკის „მწარმოებლები“ უნდა ვეძიოთ უფრო ადრეულ პერიოდებში. ალანებს ძვ.წ III საუკუნეში ჰქონდათ კონტაქტი ფარნავაზის ვაჟ საურმაგთან. ისტორიულად დაფიქსირებულია, რომ ალანები ნამდვილად იყვნენ დეფორმაციის პრაქტიკის მატარებელი. შესაბამისად, სავსებით შესაძლებელია, რომ დეფორმაციის პრაქტიკა სწორედ ალანებისგან გავრცელებულიყო. თუმცა, ეს ფაქტი არ ამტკიცებს იმ მოსაზრებას, რომ სამთავროს სამაროვანზე აღმოჩენილი დეფორმანტები ალანები უნდა ყოფილიყვნენ. შესაძლოა, სამთავროს მოსახლეობამ უბრალოდ გადმოიღო ეს პრაქტიკა ალანებისგან და შემდგომ მიმბაძველობით მოსახლეობის გარკვეულმა ნაწილმა აითვისა. ზოგადად, ადამიანის აზროვნება გარკვეულწილად მიმბაძველობისკენ არის მიდრეკილი, ის რაც მოდურია, კარგია. დღესდღეობითაც ანალოგიური ვითარებაა, ადამიანი ყოველთვის აქცევდა და აქცევს გარეგნულ მხარეს ყურადღებას, ცდილობდა და ცდილობს გამოიყურებოდეს ისე, როგორც ეს საზოგადოებისთვის არის მისაღები. დეფორმაციის პრაქტიკა შეგვიძლია შევადაროთ ტატუსს. ტატუსს, თავდაპირველად რელიგიური დატვირთვა ჰქონდა, თუმცა, ახლა საზოგადოების გარკვეული ნაწილი მას უბრალოდ ესთეტიური სიამოვნებისთვის იკეთებს. ისევე, როგორც თავის ქალას ხელოვნური დეფორმაცია ტატუც გავრცელებულია ყველა კონტინენტზე. ასე რომ, სავსებით შესაძლებელია, რომ თავდაპირველად თავის ქალას ხელოვნური დეფორმაციის პრაქტიკას გარკვეული რელიგიური დატვირთვა ჰქონდა. შემდგომ პერიოდში მიმბაძველობით გავრცელდა სხვადასხვა ტერიტორიაზე და მოიცვა მთელი მსოფლიო.

ტაბულა

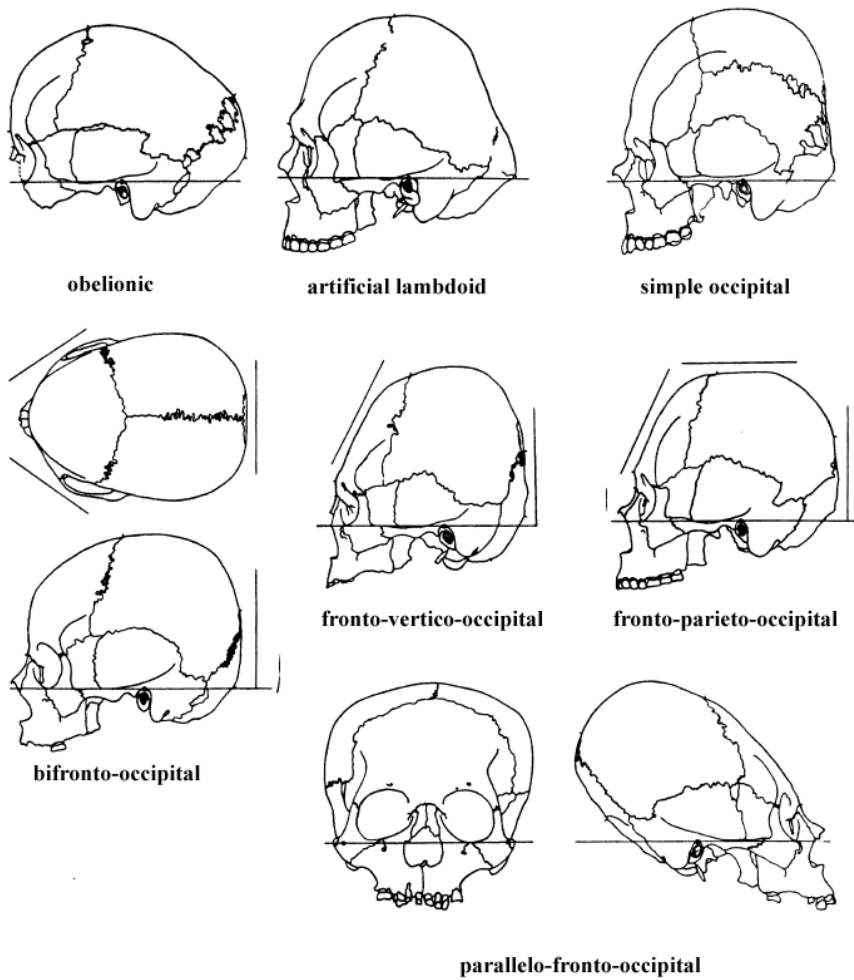
სურ.1

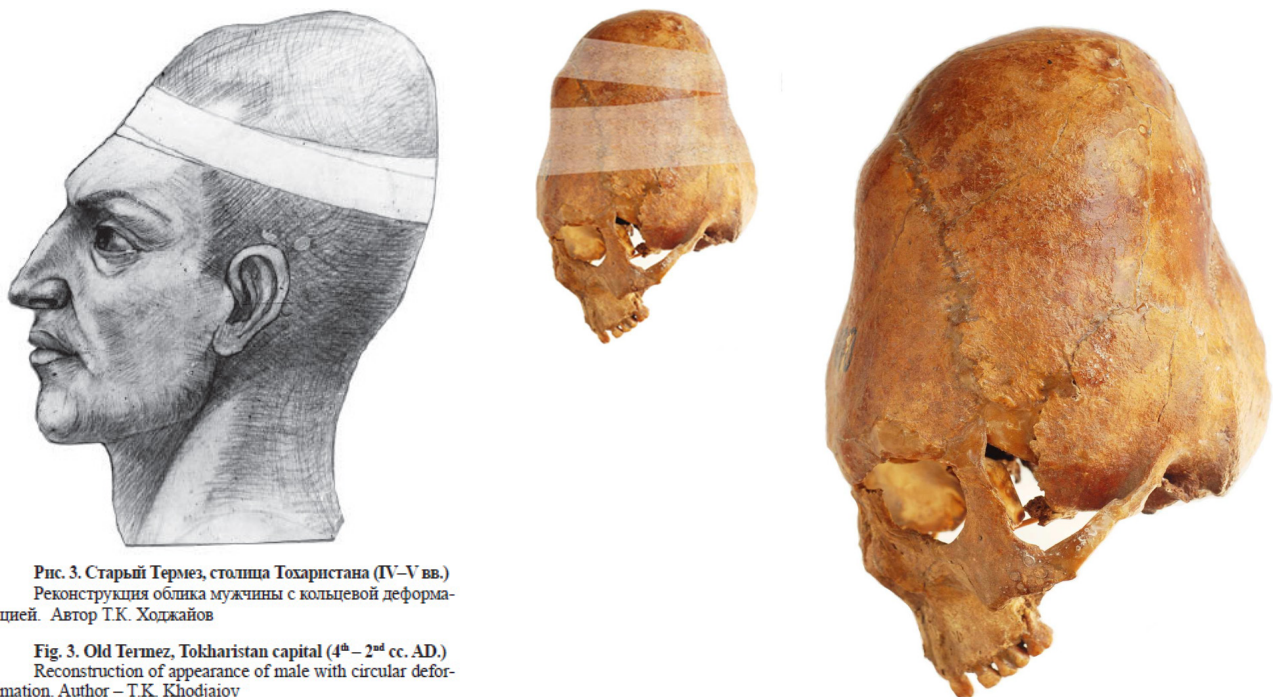
სურ.2

სურ. 3

სურ. 4

სურ. 5

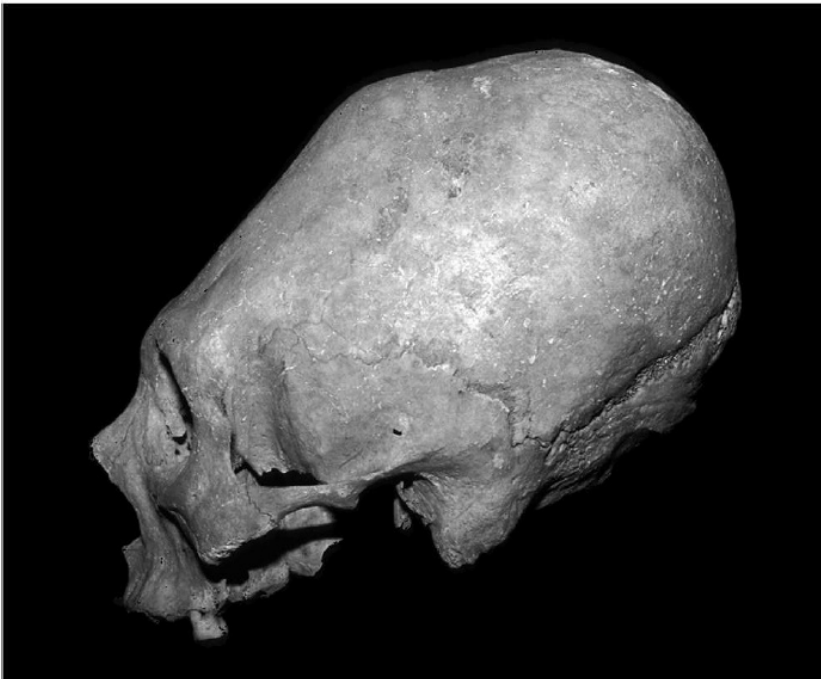
სურ. 6

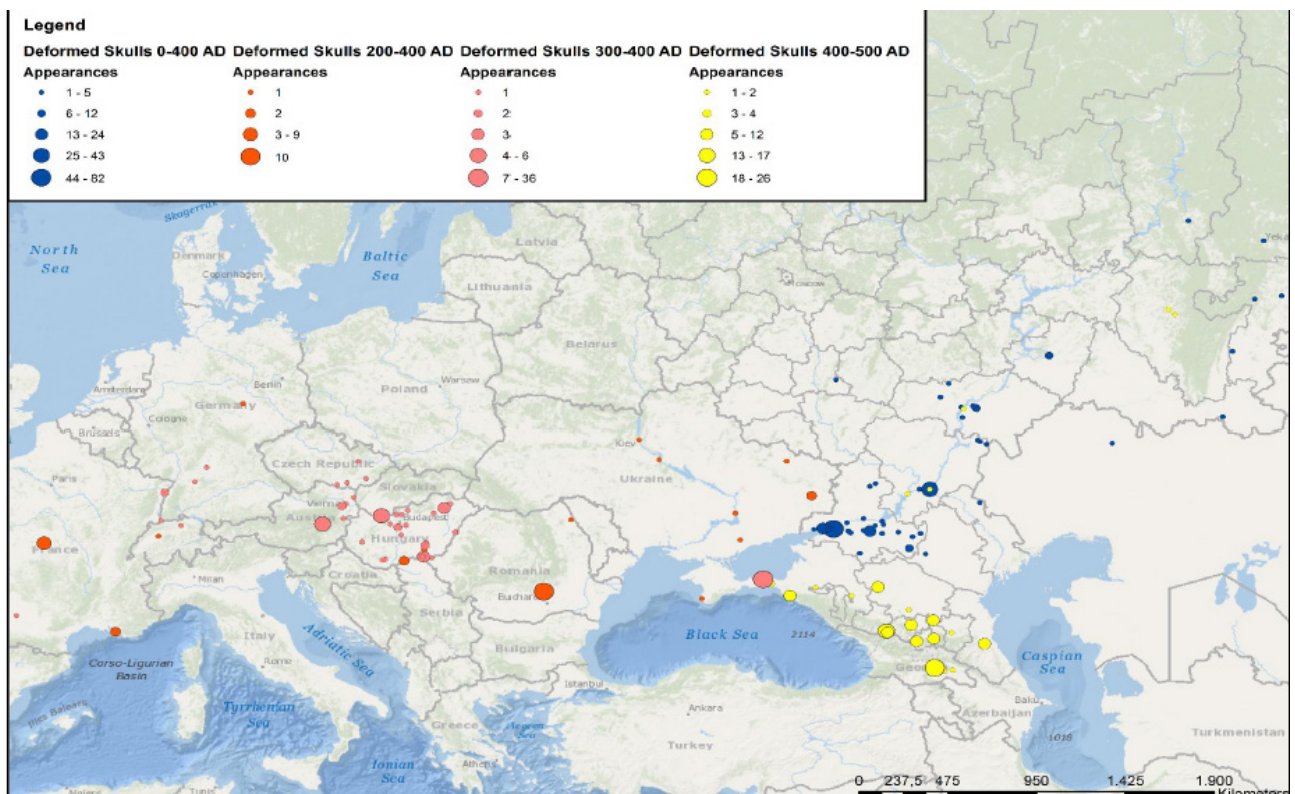
სურ. 7

სურ.8

სურ. 9

თავის ქალას ხელოვნური დეფორმაცია აღმოსავლეთ და ცენტრალურ ევროპაში. ჰუნების ექსპანსიის შემდეგ დეფორმაციის ცირკულარული ტიპი ჩნდება კავკასიის ტერიტორიაზეც, მაგრამ უფრო ადრეული ნიშნები დაფიქსირებულია მდინარე დონის მიდამოებში. დასავლეთ ევროპის ტერიტორიაზე მცირე რაოდენობითაა აღმოჩენილი IV საუკუნემდე.

ARTIFICIAL CRANIAL DEFORMATION FROM SAMTAVRO CEMETERY IN EARLY MIDDLE PERIOD, HISTORICAL MEANING AND GENESIS

Nino Tavartkiladze

Doctoral student of Tbilisi State University, assistant of the anthropological laboratory of Ivane Javakhishvili Institute of History and Ethnology, Georgia, Tbilisi, 0177, University str. 2,

E-mail: ninotavartkiladze3@gmail.com

Annotation. The work “Artificial cranial deformation from Samtavro cemetery in early middle period, historical meaning and genesis” is based on the research of normally and artificially deformed skulls of Samtavro Cemetery, dating back to the period of from the early middle ages to today. The skulls are now located in the anthropological research laboratory of the history and ethnology institute of the Tbilisi State University. Apart from the skulls themselves, the craniological catalogue, located in the same institute, as well as individual blank of each of the skulls was used for the research. Archaeological diary from the national museum of Georgia have also been used for the research, through which, information about the cemetery types, burial rites and artifacts was acquired. The work analyzes the types of the skull deformations, the sexual and age structures of the buried, markers of the physiological stress and anomaly frequencies in the population of this period. The inventory is also distributed between those with deformations and those without them, in order to analyze if the deformations implied being part of the elite parts of the society. There are tables distributing information about those with deformed and nondeformed skulls, based on their gender and age, which gives a clear picture of the lifespan of those with and without skull deformations. For the purpose of understanding underlying reasons for the skull deformation, historical sources have been analyzed and the reasons summarized in order to determine why the artificial deformation took place among those living in Mtskheta territory.

Key words: archaeology, physical anthropology, artificial cranial deformation, Samtavro Cemetery

ИСТОРИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ И ПРОСХОЖДЕНИЕ ИСКУСТВЕННО ДЕФОРМИРОВАННЫХ ЧЕРЕПОВ ОБНАРУЖЕННЫХ НА МОГИЛЬНИКЕ САМТАВРО

Нино Таварткиладзе

Лаборант антропологической лаборатории института истории и этнологии им. Ивана Джавахишвили,
Грузия, 0177, Тбилиси. Университетская 2

E-mail: ninotavartkiladze3@gmail.com

Анотация. В статье «Историческое значение и происхождение искусственно деформированных черепов обнаруженных на могильнике Самтавро» рассмотрены результаты изучения нормальных и искусственно деформированных черепов, которые хранятся в лаборатории антропологических исследований Тбилисского государственного университета истории и этнологии. Кроме них использованы хранящийся в этой же институции краниологический каталог и индивидуальный бланк каждого черепа. В статье автор так же ссылается на информацию, которая хранится в списковых книгах национального музея Грузии, на основании которых добыта информация насчет типов гробниц ранних средних веков могильника Самтавро, обрядов захоронения и артефактов. В статье так же рассматриваются типы черепинных деформации, возрастно-половая структура, маркеры физиологического стресса и частота аномальных случаев в населении данного периода. Так же определено распределение инвентаря между деформантов и недеформантов для определения факта – являются ли деформанты представителями элитарного общества? В статье расположены схемы деформированных и недеформированных черепов распределенных исходя из возрастно-половых показателей женщин, что дает ясную картину насчет среднего показателя продолжительности жизни между деформантов и недеформантов. Для уточнения причин деформации автор ссылается на исторические данные и под конец суммированы причины практики появления искусственной деформаций черепов между Мцхетского населения.

Ключевые слова: Археология, физическая антропология, искусственная деформация черепа, могильник Самтавро

REFERENCE:

1. M. Abdushelishvili. 'Craniology'. ganatleba, Tbilisi, 1976 (in Georgian)
2. L. Bitadze, O. Tsetskhladze, Sh. Laliashvili, M. Chkadua, E. Kakabadze. 'Practical Anthropology'. Textbook. gamomtsemloba tsu, Tbilisi, 2014 (in Russian)
3. Sh. Laliashvili. 'Distribution of "Physiological Markers" among Georgian Population from Ancient Times to Present Day and Reconstruction of the Standard of Living. universali, Tbilisi, 2009 (in Georgian)
4. Soviet Encyclopaedia, vol.I, p. 47 (in Russian)
5. V. Nikolaishvili. 'Greater Mtskheta'. National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia (in Georgian)
6. V. Nikolaishvili. Mtskheta I, 1955, pp. 93-108 (in Georgian)
7. V. Nikolaishvili. Mtskheta II, 1976 (in Georgian)
8. Ashley-Montagu. M. F. The medio-frontal suture and the problem of metopizm in the primates. J. Roy Anthropol. Inst. 1937. Vol.67.
9. Anahit Khudaverdyan, Trepanation and artificial cranial deformations in ancient Armenia, Anthropological Review • Vol. 74, 39–55 (2011)
10. C.Torres-Rouff, Cranial vault modification as a cultural artifact: a comparison of the Eurasian steppes and the Andes-academia.edu
11. Cook D.C. Subsidence and health in the lower Illinois valley: osteological evidence. Paleopathology of the origins of agriculture. Eds.Cohen.M.N. Armelagos G.S. London. Orlando, 1984, p.499-462
12. C MEIKLEJOHN, A. AGELARAKIS, P.A. AKKERMANS, P.E.L. SMITH and R. SOLECKI, ARTIFICIAL CRANIAL DEFORMATION IN THE PROTO-NEOLITHIC AND NEOLITHIC NEAR EAST AND ITS POSSIBLE ORIGIN :EVIDENCE FROM FOUR SITES, academia.edu
13. Hippocrates of Cos (1923) [ca. 400 BC] Airs, Waters, and Places, Part 14, e.g., Loeb Classic Library Vol. 147, pp. 110–111 (W. H. S. Jones, transl., DOI: 10.4159/DLCL.hippocrates_cos-air_water_places.1923,
14. Knussman Rainer, Knussman Renate. Abnorme Nahtverhältnisse und Schädeldach des Menschen. Homo, 1969, Bd. 1937. vol.67.
15. Martin R. Lehrbuch der Anthropologie in systematischer Darstellung. 2 Auflage. Jena. 1928.
16. Martin R, Saller K. Lehrbuch der Anthropologie in systematischer Darstellung begreift von Rudolf Martin. Dritte vollständig überarbeitete und erweiterte Auflage von Karl Saller. Stuttgart, 1956

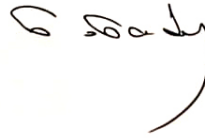
17. Rose Solecki, Peter M. M. G. Akkermans, Anagnostis Agelarakis, Christopher Meiklejohn Philip E.L. Smith Artificial cranial deformation in the Proto-Neolithic and Neolithic Near East
18. R.Shane Tubbs, w Jerry Oaks, George Salter, Artificial deformation of the human skull: A review-
-academia.edu
19. Peter Mayall, Liana Bitadze, v. Pilbrow-Migrating Huns and modified heads: Eigenshape analysis comparing intentionally modified crania from Hungary and Georgia in the Migration Period of Europe-
PLoS ONE 12(2):e0171064 · February 2017
20. Stella Fahrni, Lorenzo Campana, Alejandro Dominguez, Tanya Uldin, Fabrice Dedouit, Olivier Delémont & Silke Grabherr CT-scan vs. 3D surface scanning of a skull: first considerations regarding reproducibility issues, (Online) Journal homepage: <http://www.tandfonline.com/loi/tfsr20>
21. Torgersen, 1951 Torgersen I. The development of the genesis and evolutionary meaning of the metopic suture. Amer J. Phys. Anthropol. 1951, v. # 2
22. Tyler G O'Brien, Lauren R Peters and Marc E Hines, Artificial Cranial Deformation: Potential Implications for Affected Brain Function, Anthropology
23. T.I. Alexeeva, A.P. Buzhilova, M.V. Dobrovolskaya, M.B. Mednikova, R. Walker Artificial deformation of human head in Eurasian past // OPUS: Interdisciplinary Investigation in Archaeology. Moscow: Institute of Archaeology RAS, 2006. Vol. 5. 248 p.
24. Trinkaus, Erik (April 1982). "Artificial Cranial Deformation in the Shanidar 1 and 5 Neandertals". Current Anthropology. 23 (2): 198–199.
25. Hyan Jin kim – The huns, First published 2016 by Routledge Park Square, Milton Park, Abingdon, Oxon OX14 4RN
26. V. P. Alexeev, G. F. Debets. 'Cranio-metry. Methodology of Anthropological Research'. M. nauka, 1966 (in Russian)
27. T. I. Alexeeva, E. A. Shauro. 'Cranial Anomalies in their Geographical, Social and Genetic Conditions'. In the collection: morfofiziologicheskie issledovaniya antropologii. M. MGU, 1970, pp. 12-185 (in Russian)
28. A. P. Buzhilova. 'Study of Physiological Stress in the Ancient Population according to Paleontological Data'. In the collection: ekologicheskie aspekty paleoantropologicheskikh i arkheologicheskikh rekonstruktsii. In-t arkheologii an sssr. M., 1992, pp. 78-104 (in Russian)

განხილვის თარიღი

27.04.2019

ხელმოწერილია დასაბეჭდად:

ნიკოლოზ ანთიძე

20.03.2020

Date of submission

20.04.2019

Date of review

27.04.2019

Signed for printing

Nikoloz Antidze

20.03.2020

Дата рассмотрения

20.04.2019

Дата приема

27.04.2019

Подписана для публикации

Николоз Антидзе

20.03.2020

ადამიანის გავრცელება კავკასიაში უკანასკნელი გამყინვარების უცივეს და უმზრალეს პერიოდში

ალექსანდრე გავაშელიშვილი

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორი, ჩოლოყაშვილის გამზ. 3/5, თბილისი 0162, საქართველო, E-mail: aleksandre.gavashelishvili@iliauni.edu.ge

ანოტაცია. მას შემდეგ, რაც ანატომიურად თანამედროვე ადამიანი წარმოიშვა, მემკვიდრეობით კლონურად გადაცემულ დნმ-ში (მაგალითად, Y-ქრომოსომა და მიტოქონდრიული დნმ) დაგროვდა გენეტიკური მრავალფეროვნება, რითიც დგინდება ადამიანის წარმოშობისა და ევოლუციის გზები. სტატიაში მოცემულ კვლევაში გამოყენებულია Y-ქრომოსომული შტოები (ანუ მამური შტოები), რომლებიც წარმოიშვა უკანასკნელი გამყინვარების დროს. საკვლევი ჰიპოთეზის თანახმად გეოლოგიურ წარსულში უმთავრესი მოვლენა, რომელსაც შეეძლო გამოეწვია გენეტიკური განსხვავებები ადამიანთა პოპულაციების ერთმანეთისგან რეპროდუქტიულად დაშორებით (ე.ი. იზოლაციით), იყო გამყინვარების პერიოდის ტემპერატურული მინიმუმების თანმიმდევრობა. ავტორის ჰიპოთეზა მოტივირებულია იყო იმით, რომ ტემპერატურულ მინიმუმთა თარიღები თითქმის ემთხვეოდა მამური შტოების წარმოშობის სხვა მკვლევარების მიერ ნავარაუდევ პერიოდებს (**სურ. 1**). შესაბამისად, ამ მინიმუმების დროს ბიომების გავრცელებას უნდა მოეხდინა გავლენა მამური შტოების წარმოქმნასა და გავრცელებაზე.

საკვანძო სიტყვები: პოპულაცია, ქრომოსომა, მამური შტო, ბიომი

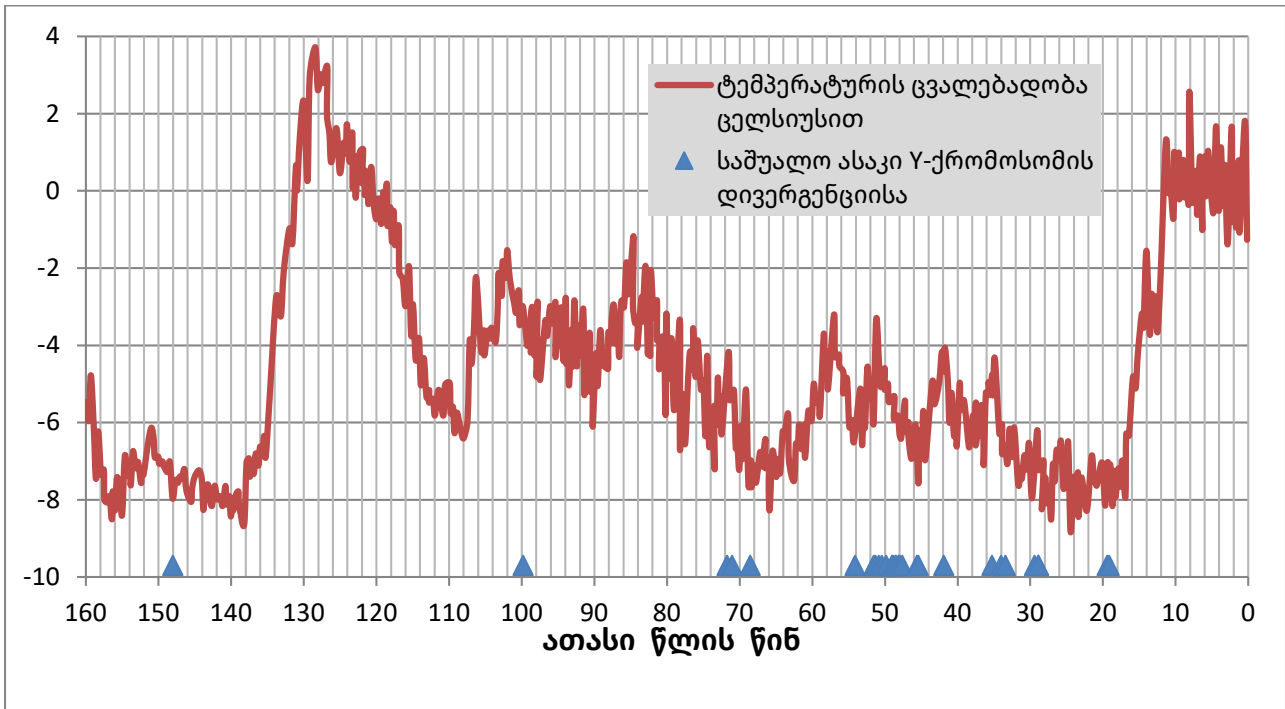
შესავალი. დღეს ადამიანი სახლობს დედამიწაზე თითქმის ყველგან, თუმცა, ასე არ იყო ყოველთვის. უფრო მეტად ტექნოლოგიამ, ვიდრე შეგუებამ ბუნებრივი გადარჩევით, დააკავებინა ადამიანს დედამიწის ხმელეთზე არსებული თითქმის ყველა ბიომი. უწინ, უფრო მარტივი ტექნოლოგიის მქონე ადამიანი იკავებდა ნაკლებ ბიომს, რის გამოც, დღევანდელთან შედარებით მეტად დამოკიდებული იყო განსაკუთრებულ კლიმატსა და რელიეფზე.

ანატომიურად თანამედროვე ადამიანები დაახლოებით 200 000 წლის წინ გამოეყვნენ სხვა ჰომინიდებს (დღეისთვის გადაშენებულებს) აფრიკაში და დაიწყეს აფრიკიდან განსახლება ევრაზიაში უკანასკნელი გამყინვარების პერიოდში (ე.ი. 15,000 – 120,000 წწ. წინ). ამ განსახლებისას ადამიანის გავრცელების არეალი იცვლებოდა კლიმატის ცვალებადობასთან ერთად: იგი ფართოდ ვრცელდებოდა თბილ პერიოდებში, ხოლო მისი გავრცელება პატარავდებოდა ცივ პერიოდებში.

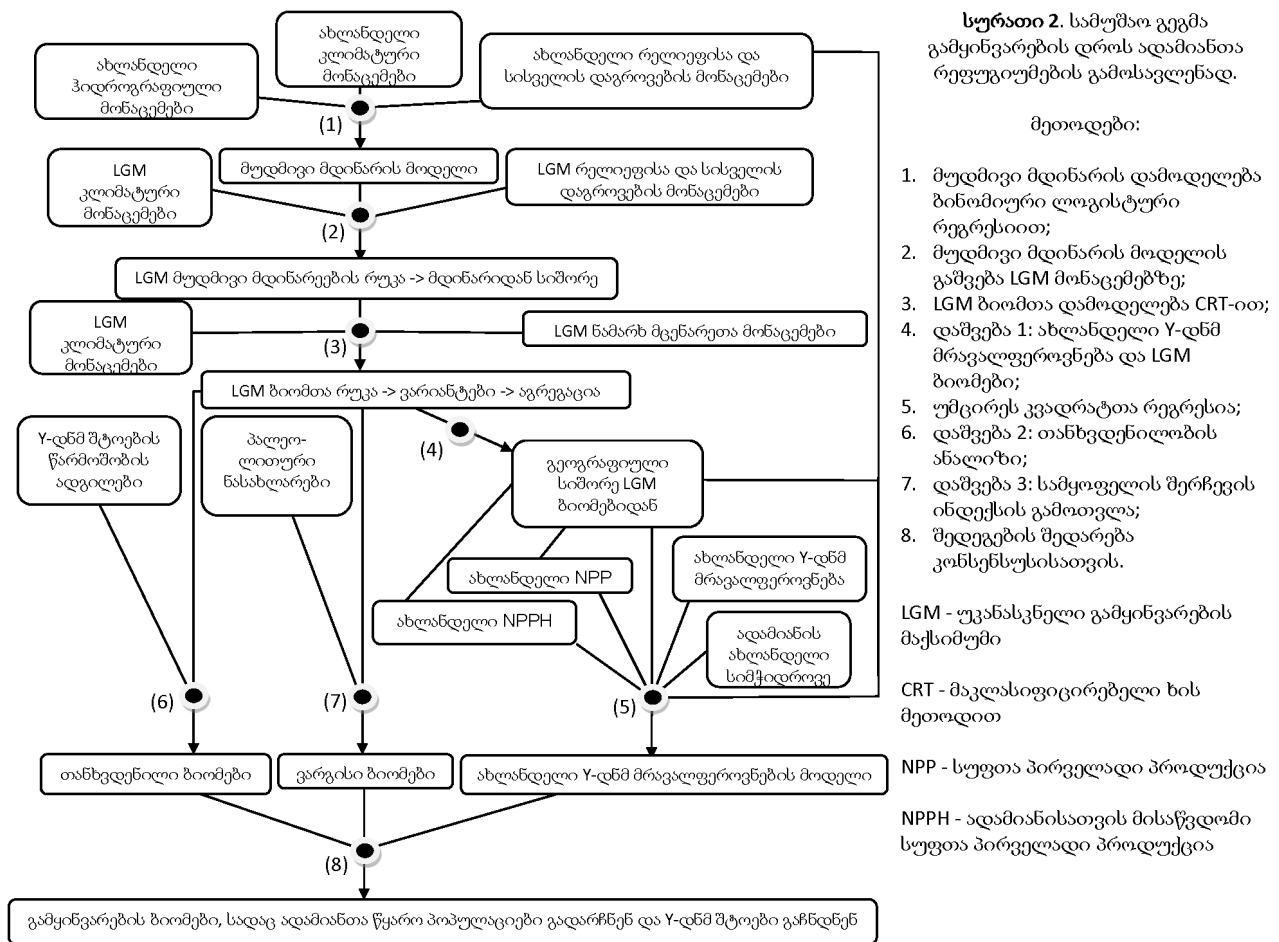
ცივ პერიოდებში, რომელთათვისაც აგრეთვე დამახასიათებელი იყო გვალვიანობა, ადამიანის გავრცელების არეალი ქუცმაცდებოდა ერთმანეთისგან დაშორებულ შედარებით მცირე არეალებად (ე.ი. გამყინვარების რეფუგიუმებად ანუ თავშესაფრებად). უკანასკნელი გამყინვარების უცივეს და უმშრალეს მონაკვეთში, ეგრეთ წოდებული უკანასკნელი გამყინვარების მაქსიმუმისას (ე.ი. 19.000 — 23.000 წლის წინ), ადამიანებმა თითქმის მთლიანად მიატოვეს ჩრდილოეთ ევრაზია და თავი შეაფარეს რეფუგიუმებს კონტინენტის სამხრეთით. რეფუგიუმებიდან ისინი დაუბრუნდნენ ჩრდილოეთს გამყინვარების მაქსიმუმის შემდგომი დათბობისას. ამ რეფუგიუმებმა და სამიგრაციო ბარიერებმა მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა ადამიანის ევოლუციაში, რამაც, აგრეთვე, წარმოშვა დღეს მსოფლიოში არსებული ადამიანის გენეტიკური და ეთნო-ლინგვისტური სიტუაცია. ამგვარად, გამყინვარების რეფუგიუმების მდებარეობის ცოდნა მნიშვნელოვანია ადამიანის დღევანდელი გენეტიკური სტრუქტურის გასაგებად. მართალია, ადამიანის ეკოლოგიური ნიშისა და სივრცული გავრცელების დასადგენად უკანასკნელი გამყინვარების პერიოდში, რადიომეტრულად დათარიღებული ადამიანთა სადგომების კვლევები ჩატარებულია (კლიმატური რეკონსტრუქციებისა და სხვადასხვა სამოდელო მეთოდის გამოყენებით), მაგრამ ეს არც ერთი კვლევა არ ითვალისწინებს ადამიანსა და გარემოს შორის დამოკიდებულებას პოპულაციური გენეტიკის კონტექსტში, (2) კვლევებმა წარმოადგინა ნათლად ადამიანსა და ბიომს შორის ურთიერთქმედება და (3) მოიცვა მთელი მსოფლიო.

მას შემდეგ, რაც ანატომიურად თანამედროვე ადამიანი წარმოიშვა, მემკვიდრეობით კლონურად გადაცემულ დნმ-ში (მაგალითად, Y-ქრომოსომა და მიტოქონდრიული დნმ) დაგროვდა გენეტიკური მრავალფეროვნება, რისი საშუალებითაც ვადგენთ ადამიანის წარმოშობასა და ევოლუციის გზებს. ჩვენს კვლევაში გამოვიყენეთ Y-ქრომოსომული შტოები (ანუ მამური შტოები), რომლებიც გაჩნდა უკანასკნელი გამყინვარების პერიოდში. ჩვენი საკვლევი ჰიპოთეზის თანახმად გეოლოგიურ წარსულში უმთავრესი მოვლენა, რომელსაც შეეძლო გამოეწვია გენეტიკური განსხვავებები ადამიანთა პოპულაციების ერთმანეთისგან რეპროდუქტიულად დაშორებით (ე.ი. იზოლაციით), იყო გამყინვარების პერიოდის ტემპერატურული მინიმუმების თანმიმდევრობა. ჩვენი ჰიპოთეზა მოტივირებული იყო იმით, რომ ტემპერატურულ მინიმუმთა თარიღები თითქმისდა ემთხვეოდა სხვა მკვლევარების მიერ ნავარაუდევ პერიოდებს მამური შტოების წარმოშობისა (სურ. 1). შესაბამისად, ამ მინიმუმების დროს ბიომების გავრცელებას უნდა მოეხდინა გავლენა მამური შტოების წარმოქმნასა და გავრცელებაზე.

სურათი 1. ტემპერატურული ცვალებადობა ($^{\circ}\text{C}$) სადგურ Vostok-ის ყინულის გულში ბოლო 160 000 წლის განმავლობაში და ადამიანთა Y-ქრომოსომის დივერგენციების (ე.ი. შტოთა წარმოშობის) საშუალო ასაკი გამყინვარების ბოლო პერიოდში.

ჩვენს კვლევაში (Gavashelishvili და Tarkhnishvili 2016) შევეცადეთ გამოგვევლინა გამყინვარების ბიომები (ე.ი. ეკოსისტემები), სადაც გადარჩნენ ადამიანთა წყარო პოპულაციები და წარმოიშვა მამური შტოები. ამისთვის, ჯერ მივიღეთ მუდმივი მდინარეების მოდელი დღევანდელი ჰიდროგრაფიული ქსელის, კლიმატისა და რელიეფის მონაცემებიდან და გავავრცელეთ იგი უკანასკნელი გამყინვარების მაქსიმუმში, როგორც ერთ-ერთ წარმომადგენელში გამყინვარების ტემპერატურული მინიმუმებისა. შემდეგ დავამოძღვრეთ გამყინვარების ბიომების გავრცელება. ეს შევძელით გამყინვარების კლიმატისა და მუდმივი მდინარეების სიახლოვის დაკავშირებით გამყინვარების დროინდელ იმ გარკვეულ ადგილებთან, სადაც ბიომის რაობა სხვა მკვლევარებს დადგენილი ჰქონდათ ნამარხი მცენარეების მტვრისგან და სხვა ნარჩენებიდან. დამოუკიდებელი ბიომებიდან რომ გამოგვევლინა ის ადგილები, სადაც დიდი ალბათობით წარმოიშვა მამური შტოები, ჩვენ დავუშვიტ, რომ (1) ამ შტოების მრავალფეროვნების გავრცელება დღეს დიდადაა დამოკიდებული გეოგრაფიულ დაშორებაზე ამ ადგილებიდან (2). მათი მდებარეობა ემთხვევა მამური შტოების წარმოშობის ცნობილ ადგილებს და (3) გამყინვარების პერიოდის ადამიანთა ნასახლარები ძირითადად თავმოყრილია ამ ადგილებში. **სურ. 2** აჩვენებს ჩვენს სამუშაო გეგმას ამ ადგილების გამოსავლენად. არ გამოვიყენეთ მიტოქონდრიული შტოები (ანუ დედური შტოები), როგორც დამატებითი წყარო ჩვენი ჰიპოთეზის შემოწმებისა, იმიტომ რომ დედურ შტოებს აქვს ძალიან სუსტი ფილოგეოგრაფიული სიგნალი (სტრუქტურა). ამის მიზეზი შეიძლება იყოს ქალების სუსტი ტერიტორიულობა და/ან მაღალი რიცხოვნული თანაფარდობა ქალებისა კაცების მიმართ, რაც იწვევს განმასხვავებელი გენების უფრო სწრაფ შემთხვევით დაგროვებას კაცთა პოპულაციებში. ჩვენმა მოდელმა აჩვენა გამყინვარების პერიოდის დიდი როლი ადამიანის დღევანდელი გენეტიკური სტრუქტურის შექმნასა და ეთნოგენეზში ლანდშაფტური ტიპებისა და კლიმატის ცვლილების გათვალისწინებით.

ქირითადი ნაწილი. 2. მეთოდები. 2.1. ბიომები უკანასკნელი გამყინვარების მაქსიმუმისას

უკანასკნელი გამყინვარების მაქსიმუმის ბიომების დასამოკიდებლად პალეომცენარეთა ნერტილოვანი მონაცემები (http://www.bridge.bris.ac.uk/resources/Databases/BIOMES_data) დაეკავშირეთ პალეოკლიმატურ მონაცემებთან (<http://www.worldclim.org>) და მუდმივი პალეომდინარეების სიახლოვესთან. საბოლოო მოდელში გამოვყავით ბიომთა რვა კლასი: (1) ტროპიკული ტყე, (2) თბილი ზომიერი ტყე, (3) ზომიერი ტყე, (4) ტაიგა, (5) მეჩხერი მშრალი ტყე, (6) ბალახ-ბუჩქნარი, (7) უდაბნო და (8) ტუნდრა. დამოკიდებულების კლიმატურ ცვლადებად გამოვიყენეთ ბეილის ეფექტური ტემპერატურა და სისველის მაჩვენებელი (ე.ი. ნლიური ნალექიანობის ფარდობა ბეილის ეფექტურ ტემპერატურაზე). პალეომდინარეების დასამოკიდებლად, გარდა კლიმატური მონაცემებისა, გამოვიყენეთ ზღვის დონიდან სიმაღლის ციფრული მოდელები: როგორც ახლანდელი, ისე გამყინვარების ხმელეთის ამსახველი.

პალეომცენარეული საფარის არსებული მოდელების უმეტესობა ეფუძნება ადგილობრივ კლიმატურ მონაცემებს და უგულებელყოფს ჰიდროლოგიური სადრენაჟო სისტემების მნიშვნელობას მცენარეთა თანასაზოგადოებების ფორმირებაში. მაგალითად, ამის გაუთვალისწინებლად ვერც ერთი მოდელი ვერ ახსნის, რატომ არის ჭალის დიდრონი ტყე უნალექო ადგილებში. რადგან გამყინვარების არსებული ჰიდროგრაფიული მონაცემები არაზუსტი იყო ჩვენი ამოცანისთვის, ჯერ მივიღეთ მუდმივი მდინარეების მოდელი დღევანდელი პირობებიდან და შემდეგ გავავრცელეთ იგი

გამყინვარების კლიმატურ და რელიეფურ მონაცემებზე (სურ. 2). პალეომდინარეთა სისტემების მდებარეობის ალბათობა გამოვთვალეთ ორი ცვლადის ურთიერთქმედებიდან: (1) სისველის დაგროვების ზედაპირი და (2) სისველის დაგროვება. პირველი ასახავს მოცემული ადგილის ზემოთ არსებული მთელი წყალშემკრების ფართობს, მეორე კი – წყლის ნაკადის შესაძლო რაოდენობას – ე.ი. პირველი ასახავს წყლის ნაკადის დანაკარგს ინფილტრაციის, ხახუნისა და აორთქლების გამო, ხოლო მეორე ცვლადი ხელს უწყობს წყლის ნაკადის შენარჩუნებას. სისველის დაგროვების ცვლადები გამოვთვალეთ კლიმატისა და რელიეფის მონაცემებიდან. სამოდულო ინფორმაცია წყლის ნაკადის მუდმივობის შესახებ ავიღეთ არსებული მონაცემთა ბაზიდან სახელად VMAP0 (წყარო: <http://www.mapability.com>). ბაზის ციფრულ რუკებში წყლის ნაკადი წარმოდგენილია ტეხილ ხაზებად. ამ ხაზებზე გავფანტეთ 80 000 წერტილი, ისე რომ ამ წერტილებს შორის მანძილი ალმეტებოდა 5 კმ-ს. აქედან 40 000 წერტილი განთავსდა ამერიკის კონტინენტზე მოდელის გამოსაცდელად, დანარჩენი 40 000 წერტილი კი – დანარჩენ მსოფლიოზე მოდელის მისაღებად, ანუ საწვრთნელად (ე.ი. საკალიბრაციოდ). ამ ორი გეოგრაფიული ჯგუფიდან თითოეული მოიცავდა 20 000 წერტილს მუდმივ ნაკადზე და 20 000 წერტილს არამუდმივ წყლის ნაკადზე. მოდელი გამოვცადეთ არა მარტო სივრცეში, არამედ დროშიც. ამისთვის იგი შევადარეთ საჰარის უდაბნოს 124 000 – 125 000 წლების წინ (<http://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0074834>) პალეოჰიდროლოგიურ და ჰიდრაულიკურ მოდელს.

ლოგისტური რეგრესიით მოვიღეთ მდინარის მუდმივობის ალბათობის მოდელი ზემოთ ხსენებულ წერტილებში აღებული მონაცემებიდან. ამ მოდელიდან ამოვიღეთ მუდმივი პალეომდინარეები იმ ალბათური ზღვრული მნიშვნელობით, რომელიც ათანაბრებდა მოდელის სენსიტიურობასა და სპეციფიკურობას. ამგვარად მიღებული მდინარეებიდან დაშორება გამოვიყენეთ ბიომთა გავრცელების დასამოწმებლად. მაკლასიფიცირებელი ხის მეთოდით უკანასკნელი გამყინვარების მაქსიმუმის ბიომები დავაკავშირეთ შესაბამის კლიმატთან და მუდმივი მდინარეების სიახლოვესთან.

ჩვენს კვლევაში ყველა მონაცემი სივრცულად დავამუშავეთ ArcGIS Desktop v.9.3 პროგრამით, ხოლო მრავალცვლადიანი სტატისტიკური პროცედურები ამ მონაცემებზე ჩავატარეთ IBM SPSS Statistics v.21 პროგრამაში არსებული ალგორითმებით. ეს ეხება მეთოდების მომდევნო ქვეთავებსაც.

2.2. ადამიანის ახლანდელი გენეტიკური მრავალფეროვნება გამყინვარების ბიომების მიმართ

თუ ჩვენ მიერ ნავარაუდები ბიომები ნამდვილად მოიცავდა ადგილებს, რომლებიც იფარავდნენ ადამიანებს, მაშინ ეს ასახული უნდა იყოს ადამიანის გენეტიკური მრავალფეროვნების გეოგრაფიულ გავრცელებაში და ამ გეოგრაფიული გავრცელების მტკიცებულებას უნდა შეიცავდეს ადამიანის დღევანდელი პოპულაციები. მას შემდეგ, რაც ვივარაუდეთ ბიომების გავრცელება უკანასკნელი გამყინვარების მაქსიმუმისთვის (ე.ი. უკანასკნელი გამყინვარების ტემპერატურული მინიმუმებიდან უცივესი და უმშრალესი პერიოდებისთვის), გავანალიზეთ უკანასკნელი გამყინვარების პერიოდში წარმოშობილი მამური შტოების დღევანდელი მრავალფეროვნება ამ ნავარაუდები ბიომების მიმართ. დავუშვით, რომ თუ იყო რეპროდუქტიულად იზოლირებული ადგილები, სადაც ეს Y-ქრომოსომული შტოები წარმოიშვა უკანასკნელი გამყინვარების კლიმატური გაუარესების

პერიოდებში, მაშინ ამ შტოთა მრავალფეროვნების დღევანდელი გავრცელება დიდი ალბათობით არის ფუნქცია გეოგრაფიული დაშორებისა თითოეული ამ ადგილიდან ანუ რეფუგიუმიდან. ამ დაშვების არსი მდგომარეობს იმაში, რომ რეფუგიუმიდან წასული ადამიანები უფრო სწრაფად დაიკავებდნენ რეფუგიუმთან უფრო ახლოს მყოფ არარეფუგიუმს და შედეგად არარეფუგიულ ადგილში დაგროვდებოდა უფრო მაღალი გენეტიკური მრავალფეროვნება, თუ მისი საშუალო დაშორება გენეტიკურად ერთმანეთისგან განსხვავებული რეფუგიუმებიდან უფრო მოკლეა. ამ დაშვების თანახმად რეფუგიუმებად ჩავთვალეთ ბიომების ის დაჯგუფება, რომელიც ყველაზე კარგად ახსნიდა მამური შტოების მრავალფეროვნების დღევანდელ გავრცელებას. ამგვარად, სულ მივიღეთ 254 დაჯგუფება ყველა შესაძლო 1-დან 7-მდე ბიომიანი კომბინაციებიდან (სულ გვექონდა 8 ბიომი).

დღევანდელ სხვადასხვა ეთნიკურ ჯგუფსა თუ პოპულაციაში სიხშირეები იმ მამური შტოებისა, რომლებიც წარმოიშვა უკანასკნელ გამყინვარებაში, მოვიპოვეთ მრავალი გამოქვეყნებული მასალიდან. ეს შტოებია: A2, B, C, D, E, G, H, P, MS, L, T, I, J, N, O, Q, R. სულ გამოგვივიდა 48 პოპულაცია. შტოთა მრავალფეროვნება თითოეულ პოპულაციაში რაოდენობრივად შევაფასეთ ნეის ნუკლეოტიდური მრავალფეროვნების ინდექსით, რომელიც ითვალისწინებს არა მარტო შტოთა სიხშირეს, არამედ გენეტიკურ სიმორესაც შტოებს შორის. გენეტიკურ მრავალფეროვნებასა და რეფუგიუმების სიახლოვეს შორის დამოკიდებულების დასადგენად გეოგრაფიული მანძილები გავზომეთ პოპულაციის ცენტროიდებსა და შესაძლო რეფუგიუმების კიდეებს შორის (იმ შესაძლო რეფუგიუმებიდან, რომლებიც იყო აფრიკაში, ევრაზიასა და ავსტრალიაში, რადგან ადამიანები გამყინვარებას გადაურჩნენ ამ კონტინენტებზე).

გეოგრაფიულ მანძილებად ავიღეთ, როგორც ევკლიდური (ანუ პირდაპირი), ისე უიოლესი სიმორეები. უიოლესი მანძილი გამოითვლება წინააღმდეგობის გათვალისწინებით. წინააღმდეგობად ავიღეთ ფერდობის დახრილობა და საკვების სიმწირე დღეს, რადგან ჩავთვალეთ, რომ ადამიანის გავრცელება და პოპულაციებს შორის შერევა ძირითადად მოხდა და კვლავ ხდება ისეთი კლიმატის პირობებში, რომელიც მსგავსია დღევანდელისა. ფერდობის დახრილობა გამოვთვალეთ რელიეფის სიმალლის ციფრული მოდელიდან (<http://www.gebco.net>). რაც შეეხება საკვების სიმწირეს, ამის მაჩვენებლად ავიღეთ სუფთა პირველადი პროდუქციის შებრუნებული სიდიდე. სუფთა პირველადი პროდუქცია კი გამოვთვალეთ შურის მოდელით, რომელიც იყენებს ორ ექსპონენტურ ფუნქციას: წლიურ საშუალო ტემპერატურისა და ჯამური ნალექიანობის. ჩვენ გავაუმჯობესეთ შურის მოდელი მასში ჰიდროლოგიური დრენაჟის მაჩვენებლის შეტანით. ამისთვის იმ ადგილებში, სადაც ჩვენმა მდინარეთა მოდელმა აჩვენა მუდმივი წყლის ნაკადი, სუფთა პირველადი პროდუქცია გამოვთვალეთ შურის მხოლოდ ტემპერატურული ფუნქციით, იმიტომ რომ ასეთ ადგილებში ბიომასის დაგროვების მაღალიმიტირებელია არა წყალი, არამედ მხოლოდ ტემპერატურაა. იმისთვის, რომ მოცემულ ადგილში სუფთა პირველადი პროდუქციიდან გამოგვეყო ის ნაწილი, რომელსაც ადამიანი უკეთ მოიხმარს – ე.ი. ადამიანისთვის მისაწვდომი სუფთა პირველადი პროდუქცია – იგი გავამრავლეთ უტყეო საფარის წილზე. ამით შევამცირეთ პროდუქცია მით მეტად, რაც უფრო დაბურულტყიანი იყო ადგილი. ეს გავაკეთეთ იმიტომ, რომ სხვადასხვა კვლევის მიხედვით დღევანდელი მონადირე-შემგროვებლები ყველაზე ცოტა საკვებს მოიპოვებენ ტყის ბიომებში. ტყის საფარის წილი ავიღეთ სატელიტური მონაცემებიდან (NASA: http://www.echo.nasa.gov/reverb/about_reverb.htm). უიოლესი სიმორის გამოთვლისას დიდი წყალსატევები (მაგ., ზღვები, ოკეანეები), მუდმივი ტბები, მუდმივი თოვლის საფარი და მყინვარები ჩავთვალეთ ადამიანისათვის გაუვალ წინააღმდეგობად. ასეთად არ

მოვიაზრეთ სუეცის არხი, ბოსფორის სრუტე, სუნდასა და საჰულს შორის სრუტეები, იაპონიის სრუტეები, ბერინგის სრუტე და პანამის არხი. მამურ შტოთა დღევანდელი მრავალფეროვნების დამოკიდებულება შესაძლო რეფუგიუმების ჯამურ სიახლოვეზე შევაფასეთ ჩვეულებრივ უმცირეს კვადრატთა რეგრესიით. დამატებით გამოვცადეთ სხვა შესაძლო პრედიქტორებიც: დღევანდელი სუფთა პირველადი პროდუქცია, ადამიანისთვის მისაწვდომი სუფთა პირველადი პროდუქცია, ადამიანის სიმჭიდროვე, ფერდობის დახრილობა, სიმაღლე ზღვის დონიდან და როგორც ევკლიდური, ისე უიოლესი მანძილები უახლოესი შესაძლო რეფუგიუმიდან. ამ ცვლადებიდან ყველა ცვლადი, გარდა გეოგრაფიული მანძილებისა იყო საშუალო სიდიდე გამოთვლილი თითოეული პოპულაციის არეალში.

2.3. გენეტიკურ შტოთა წარმოშობის ადგილები გამყინვარების ბიომების მიმართ

ზოგიერთი მამური შტოს წარმოშობის ადგილი დადგენილია ფილოგეოგრაფიული ვარაუდებით გენეტიკური ცვალებადობის დღევანდელი გეოგრაფიული გავრცელების საფუძველზე. ჩვენი ანალიზისთვის გამოვიყენეთ მხოლოდ ის ვარაუდები, რომლებიც საყოველთაო კონსენსუსის შედეგად მივიღეთ. წარმოშობის ამ ადგილების დარუკებული და ტექსტური აღწერები ვაქციეთ პოლიგონებად (ე.ი. ციფრულად დავარუკეთ). თითოეული პოლიგონისთვის გამოვყავით უახლოესი შესაძლო რეფუგიუმი პოლიგონის შუაგულსა (ე.ი. ცენტროიდსა) და რეფუგიუმის კიდეს შორის მანძილის მიხედვით. ეს მანძილი ჩავთვალეთ ნულად, თუ შუაგული ხვდებოდა რეფუგიუმში. შემდეგ დავითვალეთ წარმოშობის პოლიგონები უახლოეს რეფუგიუმზე, რათა რაოდენობრივად შეგვეფასებინა სივრცული თანხვედრა შესაძლო რეფუგიუმთა დაჯგუფებასა და წარმოშობის ადგილებს შორის. რაც უფრო მცირეა ეს მაჩვენებელი, მით მაღალია თანხვედრა. მაგალითად, თუ წარმოშობის ყველა პოლიგონი იზიარებს ერთ უახლოეს შესაძლო რეფუგიუმს – ეს ნიშნავს უცუდეს თანხვედრას, ხოლო თუ თითოეულ პოლიგონზე მოდის ერთი უნიკალური უახლოესი რეფუგიუმი – ეს ნიშნავს საუკეთესო თანხვედრას. თუ ერთზე მეტ შესაძლო პოლიგონთა დაჯგუფებას ჰქონდა ერთი და იგივე მაჩვენებელი თანხვედრისა, მაშინ ვირჩევდით იმ დაჯგუფებას, რომლის საშუალო მანძილი წარმოშობის პოლიგონებსა და უახლოეს შესაძლო რეფუგიუმებს შორის იყო უმოკლესი. ამრიგად, რეფუგიუმებად ჩავთვალეთ ბიომების ის დაჯგუფება, რომელსაც ჰქონდა საუკეთესო სივრცული თანხვედრის მაჩვენებელი.

2.4. ადამიანის ნასახლარები უკანასკნელი გამყინვარების მაქსიმუმისას

ჩვენ გავანალიზეთ უკანასკნელი გამყინვარების მაქსიმუმის დროინდელი ადამიანთა ნასახლარების მდებარეობა ჩვენს მიერ ნავარაუდები ბიომების მიმართ. ამისთვის გამოვიყენეთ ანატომიურად თანამედროვე ადამიანის რადიომეტრულად დათარიღებული ნასახლარების გეოგრაფიული კოორდინატები. ეს მონაცემები მოვიძიეთ მრავალი გამოქვეყნებული მასალიდან. აღნიშნული პერიოდისთვის მთელ მსოფლიოში სულ გამოგვივიდა 127 ნასახლარი. ამ ნასახლარების მდებარეობის დამოკიდებულება ამა თუ იმ ბიომზე, შევაფასეთ იაკობის სამყოფელის (ჰაბიტატის) შერჩევის ინდექსით. ამ ინდექსის სიდიდეები მერყეობს -1-დან +1-მდე: უარყოფითი სიდიდეები აჩვენებს

ადგილის უვარგისობას საცხოვრებლად, დადებითი სიდიდეები კი – ვარგისობას. რეფუგიუმებად ჩავთვაlet ბიომების ის დაჯგუფება, რომლის მიმართაც ნასახლარებს აღენიშნებოდა იაკობის სამყოფელის შერჩევის ინდექსის უმაღლესი სიდიდე.

3. შედეგები

ჩვენი ჰიდროლოგიური მოდელი აღმოჩნდა საკმაოდ ზუსტი სივრცეში: სწორად ამოიცნო დიდი უმეტესობა, როგორც საწვრთნელი ისე, საცდელი წერტილების (ცხრ. 1). იგი დროშიც საკმაოდ ზუსტი აღმოჩნდა: ჩვენი მოდელის მიერ ნავარაუდები მუდმივი მდინარეების მდებარეობა 124 000 – 125 000 წლების წინანდელ უდაბნო საჰარაში ზუსტად დაემთხვა არსებული პალეოჰიდროლოგიური და ჰიდრაულიკური მოდელის მიერ დადგენილი მდინარეებისას.

ცხრილი 1. მუდმივი მდინარის ალბათობის ბინომიური ლოგისტური რეგრესიის მოდელი ($R^2 = 0.537$): $P = 1 / [7802.4 (X_1 + 1)^{1.324} / (X_2 + 1)^{1.754} + 1]$, სადაც X_1 არის სისველის დაგროვების ზედაპირი (გამოთვლილი სიმაღლის ციფრული მოდელიდან), ხოლო X_2 არის სისველის დაგროვება (გამოთვლილი სიმაღლის ციფრული მოდელიდან და სისველის მაჩვენებლიდან)

P-ს წონასწორული ზღვრული მნიშვნელობა	$P > 0.47$
% მუდმივი დინებისა სწორად გამოცნობილი	ძველ სამყაროში წვრთნისას: 84.1 ახალ სამყაროში გამოცდისას: 82.9
% სეზონური დინებისა სწორად გამოცნობილი	ძველ სამყაროში წვრთნისას: 84.1 ახალ სამყაროში გამოცდისას: 84.5
სრული % სწორი გამოცნობისა	ძველ სამყაროში წვრთნისას: 84.1 ახალ სამყაროში გამოცდისას: 83.7
AUC	ძველ სამყაროში წვრთნისას: 0.875 ახალ სამყაროში გამოცდისას: 0.856

მაკლასიფიცირებელი ხის მეთოდით მიღებულმა უკანასკნელი გამყინვარების მაქსიმუმის ბიომთა მოდელმა (ცხრ. 2 და 3) სწორად ამოიცნო 65% მთელი სინჯისა, რაც მოიცავდა, როგორც საწვრთნელ ისე, საცდელ წერტილებს. თითოეული ბიომის სწორად ამოცნობა მერყეობდა 40%-დან 90%-მდე. მეთოდმა ყველაზე კარგად ამოიცნო ტუნდრა, ხოლო ყველაზე ცუდად – ბალახ-ბუჩქნარი. დანარჩენი ბიომებიდან უკეთესად ამოიცნო ტყის ბიომები, რომელთა ამოცნობის სიზუსტე მერყეობდა 63.6%-

დან 75%-მდე. ყველა ბიომის სწორად ამოცნობის მაჩვენებელი იყო უფრო მაღალი ვიდრე მცდარი ამოცნობისა. მუდმივი მდინარეებიდან დაშორებამ ახსნა 8.5% მთელი კლასიფიკაციის, სახელდობრ მან ახსნა ტყეების არსებობა უნალექო ადგილებში, სადაც გვექონდა ტროპიკული ტყის 10 ნერტილი, თბილი ზომიერი ტყის 7 ნერტილი, ზომიერი ტყის 5 ნერტილი და ტაიგის 4 ნერტილი. სისველის მაჩვენებელმა ასახა ბიომის სიმჭიდროვე მოცემულ ტემპერატურაზე – ე.ი. მან დაჰყო ბიომები ტყედ, სავანად, სტეპად და უდაბნოდ. ბეილის ტემპერატურამ კი ახსნა კლიმატური ზონები: ტროპიკული, თბილი, ზომიერი, სუბარქტიკული და არქტიკული.

ცხრილი 2. მაკლასიფიცირებული ხის მოდელი (CRT) ბიომთა მოთხოვნებისა გამყინვარების უკანასკნელი მაქსიმუმისას (ე.ი. 23,000 - 19,000 წლის წინ).

N	ბიომი	ეფექტური ტემპერატურა (°C)	სისველე (მმ/°C)	სიშორე მუდმივი მდინარიდან (კმ)
1	ტროპიკული ტყე	> 16.603	> 100.806	
		> 16.603	<= 100.806	< 1
2	თბილი ზომიერი ტყე	> 13.698 <= 16.603	> 100.806	
		> 13.698 <= 16.603	<= 100.806	< 1
3	ზომიერი ტყე	> 11.488 <= 13.698	> 100.806	
		> 11.488 <= 13.698	<= 100.806	< 1
4	ტაიგა	> 10.568 <= 11.488	> 100.806	
		> 10.568 <= 11.488	<= 100.806	< 1
5	მეჩხერი მშრალი ტყე	> 10.568	> 58.204 <= 100.806	>= 1
6	ბალახ-ბუჩქნარი	> 10.568	> 38.358 <= 58.204	>= 1
7	უდაბნო	> 10.568	<= 38.358	>= 1
8	ტუნდრა	<= 10.568		

ცხრილი 3. მაკლასიფიცირებელი ხის (CRT) ბიომთა მოდელის შეცდომის მატრიცა გამყინვარების უკანასკნელი მაქსიმუმისთვის (ე.ი. 23 000 – 19 000 წლის წინ). საწვრთნელი და გამოსაცდელი წერტილები გაერთიანებულია.

ემპირული	მოდელირებული								სულ
	ტროპიკული ტყე	თბილი ზომიერი ტყე	ზომიერი ტყე	ტაიგა	მეჩხერი მშრალი ტყე	ბალახ-ბუჩქნარი	უდაბნო	ტუნდრა	
ტროპიკული ტყე	17	2	1	0	1	2	0	0	23
თბილი ზომიერი ტყე	4	15	0	1	0	0	0	0	20
ზომიერი ტყე	1	3	36	1	1	1	0	8	51
ტაიგა	0	0	0	7	0	0	0	4	11
მეჩხერი მშრალი ტყე	0	0	4	0	26	1	2	6	39
ბალახ-ბუჩქნარი	1	2	3	1	16	37	15	18	93
უდაბნო	0	0	0	0	1	2	5	3	11
ტუნდრა	0	0	2	0	0	0	5	62	69
სულ	23	22	46	10	45	43	27	101	317

შერჩევითმა უმცირეს კვადრატთა რეგრესიამ გვაჩვენა, რომ ის ერთადერთი ცვლადი, რომელიც საუკეთესოდ ხსნიდა მამური შტოების დღევანდელი მრავალფეროვნების ცვალებადობას იყო გამყინვარების მეჩხერი მშრალი ტყეებიდან უიოლესი საშუალო დაშორება, რომლის წინააღმდეგობასაც განაპირობებდა ადამიანისთვის მისაწვდომი სუფთა პირველადი პროდუქციის სიმცირე. რეგრესიული მოდელი მათემატიკურად ამგვარია ($R^2 = 0.407$):

$$\pi = (-5.351E-007 * X) + 0.147$$

სადაც X არის საშუალო უიოლესი მანძილი მეჩხერი მშრალი ტყის რეფუგიუმიდან ადამიანისთვის მისაწვდომი პროდუქციის მიმართ.

მამურ შტოთა წარმოშობის ცნობილი ადგილები საუკეთესო სივრცულ თანხვედრაში იყო გამყინვარების მეჩხერი მშრალი ტყეების გავრცელებასთან. ამ სულ 12 წარმოშობის ადგილიდან 8-ზე მოდიოდა უნიკალური უახლოესი რეფუგიუმები.

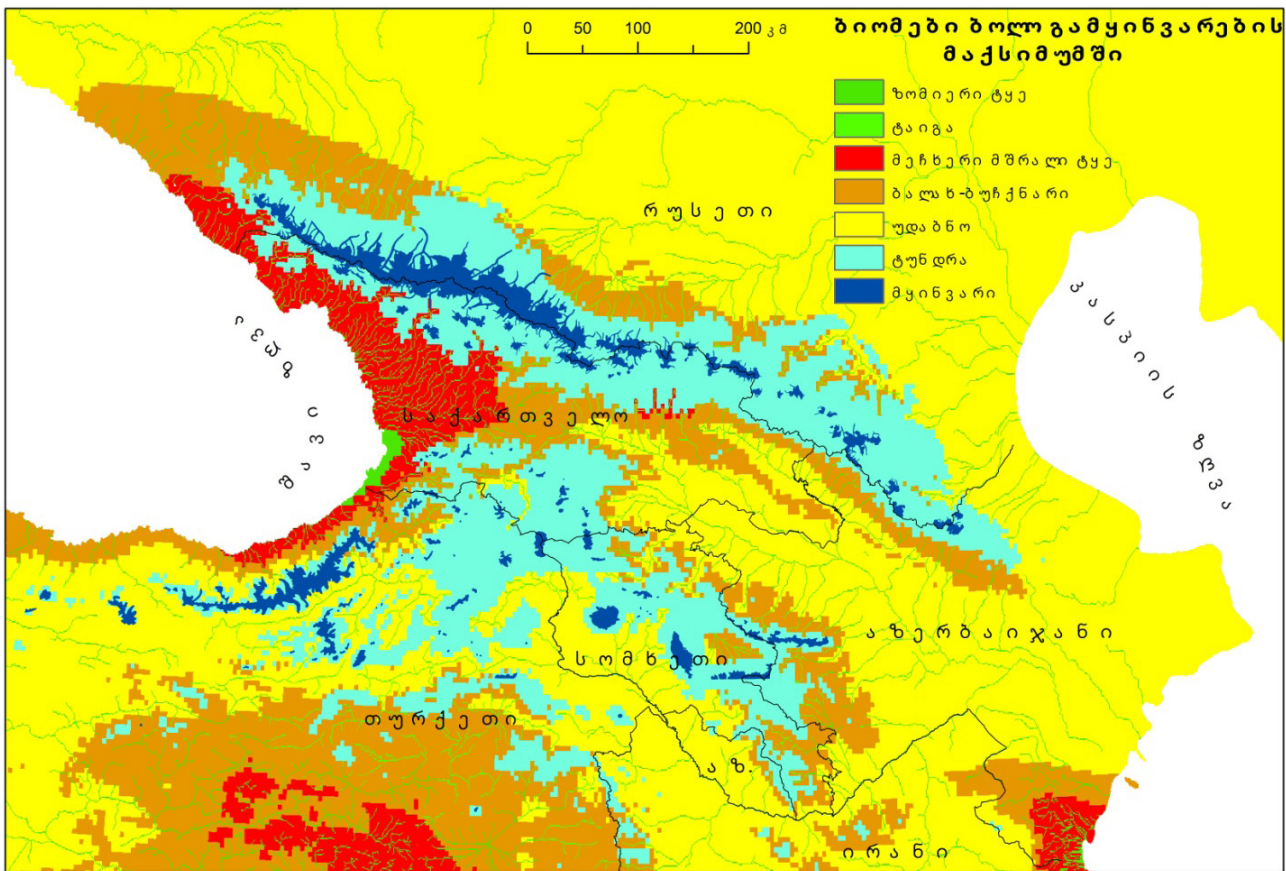
უკანასკნელი გამყინვარების მაქსიმუმის ნასახლართა უმეტესობა მოხვდა მეჩხერ მშრალ ტყეში (ცხრ. 4). ნასახლართა სიხშირე ამ ბიომში ბევრად მაღალი იყო, ვიდრე სხვა ბიომებში. იაკობის სამყოფელის შერჩევის ინდექსმაც გვიჩვენა, რომ გამყინვარების დროს მონადირე-შემგროვებლები ამ ბიომს ანიჭებდნენ უპირატესობას. ამ ინდექსის თანახმად ადამიანები ერიდებოდნენ ტროპიკულ ტყეს, თბილ ზომიერ ტყეს, ტაიგას, უდაბნოსა და ტუნდრას.

ცხრილი 4. ადამიანთა ნასახლარების განაწილება ბიომების მიმართ უკანასკნელი გამყინვარების მაქსიმუმისას (ე.ი. 23,000 - 19,000 წლის წინ).

ბიომი	სიხშირე	%	სამყოფელის შერჩევის ინდექსი
ტროპიკული ტყე	1	0.787	-0.754
თბილი ზომიერი ტყე	0	0	-1
ზომიერი ტყე	8	6.299	0.655
ტაიგა	0	0	-1
მეჩხერი მშრალი ტყე	78	61.417	0.862
ბალახ-ბუჩქნარი	22	17.323	0.371
უდაბნო	7	5.512	-0.780
ტუნდრა	11	8.661	-0.747
სულ	127	100	

ჩვენი მოდელის დარუებამ კავკასიაში აჩვენა ის, რომ ბოლო გამყინვარების უცივეს და უმშრალეს პერიოდში კავკასიაში ადამიანები ძირითადად ცხოვრობდნენ დასავლეთ კავკასიაში, უფრო ზუსტად კოლხეთში (სურ. 3).

სურათი 3. დამოდებული ბიომები კავკასიაში უკანასკნელი გამყინვარების მაქსიმუმისას (ე.ი. 23 000 — 19 000 წლის წინ). ამ პერიოდში ადამიანები ძირითადად ცხოვრობდნენ მეჩხერ მშრალ ტყეში (რუკაზე წითლად).

4. მსჯელობა და დასკვნები

ჩვენ აღვადგინეთ სურათი იმისა, თუ როგორი იყო ბიომების გავრცელება უკანასკნელი გამყინვარების მაქსიმუმისას ნამარხი მცენარეების, კლიმატისა და რელიეფის მონაცემებით. ჩვენმა ბიომთა მოდელმა სწორად ამოიცნო ემპირული მონაცემების უმეტესობა. უთანხმოება ემპირულ და ნავარაუდევ მონაცემებს შორის შეიძლება აიხსნას იმ შეცდომებით, რომლებიც არის კლიმატისა და სადრენაჟო სისტემის რეკონსტრუქციებში და ნამარხი მონაცემებიდან ბიომების განსაზღვრაში. მიუხედავად ამისა, ეს არის საუკეთესო ბიომთა მოდელი, რომლის მიღებაც შეუძელით არსებული მონაცემების წყალობით. ჩვენი სამივე სხვადასხვა მიდგომა (დაშვება), ადამიანის რეფუგიუმების აღმოსაჩენად, მეტყველებს მასზე, რომ მეჩხერი მშრალი ტყე ის რეფუგიუმია, სადაც განსხვავებული მამური შტოები წარმოიშვა.

ჩვენი პირველი მიდგომის თანახმად რბილი კლიმატის დროს ადამიანი ძირითადად ვრცელდებოდა მაღალი პროდუქციის მქონე ადგილების გავლით (ანუ იქ, სადაც ბევრი საკვები იყო) და დაბურული ტყეების გვერდის აქცევით. ჩვენი მეორე მიდგომა გვაჩვენებს, რომ მამურ შტოთა წარმოშობის ცნობილი ადგილები გამყინვარების ტემპერატურულ მინიმუმებში იყო დაფარული მეჩხერი მშრალი ტყით.

ჩვენმა მესამე მიდგომამაც, რომელიც ეფუძნებოდა უკანასკნელი გამყინვარების მაქსიმუმის დროს არსებული ნასახლარების გავრცელებას, გვაჩვენა, რომ ადამიანები უდიდეს უპირატესობას

ანიჭებდნენ მეჩხერ მშრალ ტყეში ცხოვრებას. ჩვენი შედეგები არ მეტყველებს მასზე, რომ იმ დროს ადამიანები ცხოვრობდნენ მხოლოდ მეჩხერ მშრალ ტყეში. ალბათ, ადამიანები სეზონურად ხვდებოდნენ სხვა ბიომებშიც ან მუდმივად ცხოვრობდნენ იქ, ოღონდ მცირე სიმჭიდროვით. ჩვენი შედეგების ინტერპრეტაცია უფრო სავარაუდოა პულიამის წყარო-გუბე მეტაპოპულაციური მოდელის მიხედვით, სადაც მეჩხერი მშრალი ტყით დაფარული რეფუგიუმებია ადამიანის პოპულაციის წყაროები, ხოლო დანარჩენი ბიომები – პოპულაციის გუბეები. ასე იყო ალბათ, იმიტომ რომ სანამ ადამიანებმა განავითარეს ტექნოლოგიები, საკმარისი სხვა ბიომების ასათვისებლად და გარდასაქმნელად, მეჩხერი მშრალი ტყე იძლეოდა (1) ადამიანისთვის მისაწვდომ უფრო მეტ პროდუქციას (ანუ საკვებს), ვიდრე დაბურული ტყე და (2) უფრო მეტ ხეს, ვიდრე ისეთი ღია ადგილები, როგორებიცაა ბალახ-ბუჩქნარი. ადამიანებს აშკარად სჭირდებოდათ საკვებიც და ხეებიც. საკვების გარდა ხეები იძლევა საფარს ავდრისგან, დიდი აგრესიული ცხოველებისგან და მასალას საცხოვრებლისთვის, იარაღისათვისა და ცეცხლისთვის. ცეცხლი, თავის მხრივ, იყო დაცვა მტაცებლებისგან, იძლეოდა სითბოს და ადვილად მოსაწვლელ და დეზინფიცირებულ საკვებს. ხე-მასალისგან დამზადებული შუბებისა და მშვილდ-ისრების წყალობით კი ადამიანთა უფრო მცირე ჯგუფები და ცალკეული ინდივიდები ეფექტურად ნადირობდნენ დიდ ცხოველებზე, რაც უზრუნველყოფდა მეტი ხორცის მიღებას და უკეთეს თავდაცვას. არ არის გამორიცხული, რომ სხვა ბიომებში დაავადებების გადამტანი უფრო მეტი მკბენარი ანუხებდა ადამიანს. ამრიგად, ზემოთ ჩამოთვლილ მიზეზთა გამო, მეჩხერი მშრალი ტყე უზრუნველყოფდა ადამიანთა უფრო მდგრად პოპულაციებს, ვიდრე სხვა ბიომები.

ჩვენი შედეგების თანახმად უკანასკნელი გამყინვარების პერიოდში კლიმატის გაუარესების დროს, განსაკუთრებით ამ პერიოდის მაქსიმუმისას, პალეოლითელი (ე.ი. ქვის ხანის) მონადირე-შემგროვებლებისთვის ვარგისი საარსებო არეალი იყო ძლიერ დაქუცმაცებული. ვარგის ადგილებში მცხოვრები ადამიანები სრულად ან ნაწილობრივ იზოლირებული იყვნენ ერთმანეთისგან. ამ სივრცულმა იზოლაციამ ხელი შეუწყო გენეტიკურ დრეიფს (ე.ი. შემთხვევითი გენეტიკური განსხვავებების დაგროვებას პოპულაციებს შორის). ჩვენი მოდელი რეფუგიუმებისა ყველაზე დიდ სივრცულ დამოკიდებულებას აჩვენებს სუბსაჰარულ აფრიკას, დასავლეთ ევრაზიას, ინდურ ქვეკონტინენტს, აღმოსავლეთ აზიას და ავსტრალიას შორის. ცნობილია, რომ დღეს ეს ქვეკონტინენტები დასახლებულია გენეტიკურად ერთმანეთისგან ყველაზე განსხვავებული პოპულაციებით. ავტოსომური ერთეული ნუკლეოტიდის 650 000 პოლიმორფული ადგილის კვლევამ აჩვენა, რომ ხალხთა გენეტიკური განსხვავება ამ ქვეკონტინენტებს შორის უფრო დიდია, ვიდრე განსხვავება თითოეულ მათგანში. უფრო მეტიც, ამ ხუთი ქვეკონტინენტური რეფუგიუმის მდებარეობა ემთხვევა ხუთი მთავარი კონტინენტური ფენოტიპის დომინირების რეგიონებს. ეს ქვეკონტინენტები ლინგვისტურადაც განსხვავებულია, განსაკუთრებით ლინგვისტური ზეოჯახების დონეზე, რომლებიც წარმოიშვა უკანასკნელი გამყინვარებისას. თუმცა, ამ ქვეკონტინენტების სივრცული თანხვედრა ენებთან უფრო დაბალია, ვიდრე გენოტიპებთან და ფენოტიპებთან – ეს ალბათ, იმიტომ რომ ენები შეიძლება სწრაფად მთლიანად (ან თითქმის მთლიანად) ჩანაცვლდეს სულ სხვა ენებით, მაშინ როცა გენების ჩანაცვლება თანდათანობითია. ჩვენი კვლევის საბოლოო დასკვნა ამგვარია: (1) დღევანდელი გენეტიკური, ფენოტიპური და ლინგვისტური განსხვავებები დიდადაა დაკავშირებული უკანასკნელი გამყინვარებისას მეჩხერი მშრალი ტყით დაფარული, ერთმანეთისგან სივრცულად იზოლირებული ადამიანთა რეფუგიუმების არსებობასთან და (2) დღემდე მსოფლიოში მრავალი პოპულაციის ეთნიკურ და პოლიტიკურ ერთეულებად გაერთიანებამაც კი სრულად ვერ ნაშალა ეს განსხვავებები.

HUMAN HABITATION IN CAUCASIA IN THE COLDEST AND DRIEST PERIOD OF THE LAST GLACIATION

Alexander Gavashelishvili

Ilia State University, Doctor, Cholokashvili st. 3/5, Tbilisi 0162, Georgia

E-mail: aleksandre.gavashelishvili@iliauni.edu.ge

Annotation. Since the period the modern human originated anatomically, genetic diversity was accumulated in the hereditarily transferred DNA (e.g. Y-chromosome and mitochondrial DNA), which makes it possible to estimate the ways of human origination and evolution. The research presented in the article uses the branches of Y-chromosome (or paternal branches) which originated in the period of the Last Glaciation. According to the hypothesis to be researched, the major phenomenon in the geological past which could have caused genetic differences by means of reproductive distancing of human populations (i.e. isolation) was the succession of minimal temperatures over the period of glaciation. The author's hypothesis was motivated by the fact that the dates of temperature minimums almost coincided with the times of origination of paternal branches presumed by other scholars (Fig. 1). Consequently, it was the distribution of the biomes during these minimums that must have affected creation and dissemination of paternal branches.

Key words: Population, chromosome, father's branch, biom

РАСПРОСТРАНЕНИЕ ЧЕЛОВЕКА НА КАВКАЗЕ ВО ВРЕМЯ ХОЛОДНЕЙШЕГО И НАЙСУХОГО ПЕРИОДА ПОСЛЕДНЕЙ ЛЕДНИКОВОЙ ЭРЫ

Александр Гавашелишвили

Доктор наук Гос. Университета им. Ильи Чавчавадзе, Грузия, 0160, Тбилиси, Чолокашвили 3/5 E-mail: aleksandre.gavashelishvili@iliauni.edu.ge

Анотация. С тех пор как появился анатомический современный человек, в ДНК переданном генетическим клонированием (напр. Y-хромосома и Митохондриальная ДНК) образовалась генетическая разновидность, чем и устанавливаются пути появления и развития человека. В исследовании приводимой в статье использованы ветви Y-хромосом (т.е. отцовские ветви), которые образовались во время последнего ледникового периода. Исходя из исследовательской гипотезы в геологическом прошлом, главным фактором вызвавшим генетические разнообразия меж репродуктивно (т.е. способом изоляции) отдаленными человеческими популяциями является последовательность температурного минимума ледникового периода. Гипотеза автора мотивирована тем, что даты температурных минимумов почти совпадают с датами предполагаемыми другими учеными насчет происхождения отцовских ветвей (Рис.1), соответственно, распространение биомов во время температурных минимумов должно было подействовать на развитие и распространение отцовских ветвей.

Ключевые слова: Популяция, хромосома, отцовская ветвь, биом

REFERENCE:

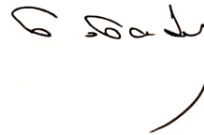
- Gavashelishvili, A. & Tarkhnishvili, D. (2016) Biomes and human distribution during the last ice age. *Global Ecology and Biogeography* 25: 563-574.

შემოსვლის თარიღი 20.04.2019

განხილვის თარიღი 27.04.2019

ხელმოწერილია დასაბეჭდად: ნიკოლოზ ანთიძე

20.03.2020

Date of submission 20.04.2019

Date of review 27.04.2019

Signed for printing *Nikoloz Antidze*

20.03.2020

Дата рассмотрения 20.04.2019

Дата приема 27.04.2019

Подписана для публикации *Николоз Антидзе*

20.03.2020